ЖАН-ПОЛ САРТР
ДУМИТЕ

Превод от френски: Елена Станишева, Борис Станишев, 1967

chitanka.info

На госпожа Z

ЧЕТА

Около 1850 година един многодетен учител в Елзас беше принуден да стане бакалин. Но самопожертвувалият се възпитател мечтаеше за отплата: той се бе отказал от правото си да възпитава умовете, но защо един от синовете му да не се грижи за душите; и бившият учител реши: в семейството му ще има пастор, това ще бъде Шарл. Но Шарл избяга от къщи, предпочитайки да тича подир някаква циркова ездачка. Обърнаха портрета му с лице към стената и забраниха да се споменава името му. Кой е следващият? — Огюст, разбира се. Вземайки обаче пример от баща си, той също се пожертвува, стана търговец и му потръгна.

Оставаше Луи, който нямаше подчертана склонност към нищо. Бащата лично се зае с бъдещето на това кротко момче и с един замах го направи пастор. В синовното си послушание Луи стигна дотам, че по-късно на свой ред даде живот на друг един пастор — Албер Швайцер[1], чиито жизнен път е известен на всички.

Между това Шарл не успя да догони цирковата ездачка. Благородната постъпка на бащата беше оставила в душата му дълбоки следи: през целия си живот той остана страстен привърженик на възвишеното и правеше всичко възможно да превръща и най-незначителните случки във велики събития. С други думи, съвсем не се стремеше да заглуши у себе си семейното призвание: само че искаше да се посвети на някоя по-безобидна духовна дейност, да приеме някакъв сан, съвместим с цирковите ездачки. В това отношение учителското поприще беше най-подходящо. Шарл реши да стане преподавател по немски език. Той защити дисертация върху Ханс Сакс, стана привърженик на прекия метод, провъзгласявайки се по-късно за негов основоположник, написа в сътрудничество е господин Симоно добре посрещнатия учебник „Deutsches Lesebuch“ и направи бърза кариера: Макон — Лион — Париж. В Париж, на тържество по случай края на учебната година, произнесе реч и беше удостоен с честта да я види отпечатана в отделно издание:

„Господин министре! Уважаеми дами и господа! Мили деца! Вие никога не ще отгатнете за какво ще ви говоря днес! За музиката!“

При някои случаи Шарл отлично използуваше и стиховете. В семеен кръг той обичаше често да повтаря: „Между нас най-благочестив е Луи, най-богат — Огюст, а най-умен съм аз.“ Братята се смееха, снахите свиваха устни.

В Макон Шарл Швайцер се ожени за Луиз Гиймен, дъщеря на адвокат католик. Тя с огорчение си спомняше за сватбеното пътешествие: Шарл я беше отвлякъл посред самия обед и просто я беше хвърлил във влака. Дори когато стана седемдесетгодишна, Луиз не можеше да забрави как в бюфета на някаква гара им поднесли салата от праз лук: „Шарл си избираше луковиците, а на мен оставяше само зеленото.“ Те прекараха в Елзас петнадесет дни и през всичкото време не мръднаха от трапезата. Братята си разправяха на местно наречие цинични анекдоти; от време на време пасторът се обръщаше към Луиз и изпълнен с християнско милосърдие, й ги превеждаше.

Луиз се постара да се снабди с фиктивно медицинско свидетелство, което я избави от някои съпружески задължения и й даде право на отделна спалня. Тя се оплакваше от главоболие, свикна да се залежава, намрази шума, страстите, възторзите — с една дума, цялото грубо, надуто и превзето съществуване на Швайцерови. Тая жива, но хладна присмехулница съдеше разумно и строго, защото съпругът й мислеше простодушно и необмислено; и понеже той беше лъжлив и лековерен, тя се съмняваше във всичко: „Те твърдят, че земята се върти — откъде знаят, че е тъй?“ Заобиколена от добродетелни комедианти, тя намрази комедиантството и добродетелта. Проницателна реалистка, попаднала в семейство на назадничави спиритуалисти, Луиз, само от желание да противоречи, стана волтерианка, без да беше чела Волтер. Дребничка, закръглена, закачлива и цинична, тя беше самото отрицание. С едно повдигане на веждите, с една неуловима усмивка, Луиз превръщаше на пух и прах — в себе си, без никой да го забележи — всяка високомерна поза, всяко надуто празнословие. Всеотричащата й гордост и егоизмът на отрицанието я погълнаха всецяло. Не дружеше с никого — беше твърде самолюбива, за да се домогва до първото

място, и много амбициозна, за да се задоволява с второто. „Трябва да умеете да се поставяте така, че да ви търсят“ — казваше тя. Нея я търсеха много отначало, после все по-рядко и по-рядко и накрая, като не я виждаха, забравиха я. Тя вече не ставаше от креслото или леглото си.

Натуралисти и пуритани — това съчетание на добродетели е далеч по-разпространено, отколкото се предполага, — Швайцерови обичаха силните, неприличните думи, които, принизявайки плътта, както подобава на християнското благочестие, едновременно свидетелствуваха за щедра търпимост към нейните естествени прояви; Луиз предпочиташе двусмислиците. Тя с увлечение четеше леконравни романи, ценейки в тях не толкова самата фабула, колкото прозрачното було, което я прикриваше. „Дръзко и хубаво написано — намекваше тя. — Да не се впускаме в излишни подробности!“ Тая студена жена едва не умря от смях, четейки „Пламенната девица“ на Адолф Бьоло. Тя обичаше да разправя историйки за брачни нощи, завършващи винаги лошо: ту съпругът в грубото си нетърпение прекършваше врата на жена си в облегалото на леглото, ту на сутринта намираха младоженката, сгушена върху скрина, гола и загубила разсъдък.

Луиз живееше в полумрак; Шарл влизаше в спалнята й, вдигаше щорите, запалваше всички лампи, тя охкаше, закривайки с ръце очите си: „Шарл, ще ослепея!“ Впрочем протестът й не преминаваше границите на допустимата опозиция: Шарл й вдъхваше страх, някаква особена възбуда, а понякога дори и нежност, стига само да не я докосваше. Но щом той почваше да крещи, Луиз предаваше всичките си позиции. Най-неочаквано на бял свят се явиха четири деца: едно момиче, което умря още дете, две момчета и още едно момиче. Било от безразличие, било от уважение към нея, той се съгласи децата да бъдат възпитавани в католическа вяра. От отвращение към протестантството безбожната Луиз възпита децата си в религиозен дух. Синовете взеха страната на майка си; тихомълком тя ги отдалечи от необуздания им баща. Шарл даже не забеляза как стана това. По-възрастният, Жорж, се посвети на техническите науки, по-младият, Емил, стана учител по немски. За мен той беше загадка — беше останал ерген, но във всичко друго подражаваше на баща си, макар че не го обичаше. Един ден бащата и синът се скараха; от време на време се помиряваха тържествено. Емил водеше уединен живот. Той обожаваше майка си и

до края на дните си запази навика да я посещава скришом, без предупреждение, обсипваше я с целувки и ласки, след което започваше да говори за баща си, отначало иронично, после с ярост, а на отиване хлопваше вратата. Очевидно Луиз го обичаше, но се плашеше от него. Двамата своенравни и сурови мъже — баща и син — я уморяваха и тя предпочиташе Жорж, но той постоянно отсъствуваше. Емил умря през 1927 година, обезумял от самота: под възглавницата му откриха револвер, а в куфарите му сто чифта скъсани чорапи и двадесет чифта износени обуща.

Ан-Мари, най-младата дъщеря, прекара цялото си детство на стол. Научиха я да скучае, да се държи изправена, да шие. Тя имаше заложби — от благоприличие не им обърнаха внимание; беше красива — постараха се да го скрият от нея. Скромни, но горди буржоа, Швайцерови считаха, че красотата нито им прилича, нито е за тяхната черга; отстъпваха я на маркизите и на леките жени. Луиз страдаше от ненужна гордост: страхувайки се да не бъде разочарована, тя отричаше и най-очевидните достойнства и на децата си, и на съпруга си, и своите собствени достойнства. Шарл не умееше да различава красотата — бъркаше я със здравето. Откакто жена му беше заболяла, той се утешаваше с яки, мустакати идеалистки, които пращяха от здраве. Петдесет години по-късно, прелиствайки едни семеен албум, Ан-Мари откри, че е била хубавица.

Приблизително по същото време, когато Шарл Швайцер срещна Луиз Гиймен, някакъв селски лекар се ожени за дъщерята на богат земевладелец от Перигор и се настани с нея на тъжната главна улица в Тивие, точно срещу аптеката. Но още първия ден след сватбата стана ясно, че тъстът няма и пукната пара. Възмутен до дъното на душата си, доктор Сартр престана да говори на жена си и цели четиридесет години не пророни нито дума. На масата той се обясняваше със знаци и тя в края на краищата почна да го нарича „моя пансионер“. Тъй или иначе, докторът делеше леглото с нея и от време на време все така, без да проронва нито дума, създаваше някое и друго дете: тя му роди двама сина и една дъщеря. Нарекоха тия деца на мълчанието Жан-Батист, Жозеф и Елен. Попрехвърлила вече първата си младост, Елен се омъжи за някакъв кавалерийски офицер, който по-късно полудя. Жозеф отби военната си повинност като пехотинец в редовете на френските войски в Алжир и побърза да се върне в бащиния дом. Той

нямаше професия. Попаднал между мълчалив баща и креслива майка, Жозеф почна да пелтечи и до края на дните си воюва с думите. Жан-Батист постъпи във военноморската академия — искаше да види морето. В 1904 година в Шербург, морски офицер, вече разяждан от тропическа треска, той се запозна с Ан-Мари Швайцер, завъртя главата на тази едра изоставена девойка, ожени се за нея, създаде й набързо едно дете — мене — и се опита да се измъкне, като се отправи за оня свят.

Но да умреш, не е толкова лесно: тропическата малария не се развиваше бързо — от време на време настъпваха подобрения. Ан-Мари предано се грижеше за мъжа си, но не си позволяваше неблагоприличието да го люби. Луиз беше надъхала дъщеря си срещу съпружеския живот: след кървавия обред през първата брачна нощ следваше безкраен низ от всекидневни жертви, завършващи с нощни пошлости. По примера на собствената си майка Ан-Мари предпочете дълга пред удоволствията: тя не опозна добре баща ми нито преди, нито след сватбата и сигурно понякога с недоумение се е питала защо на тоя чужденец му беше хрумнало да предаде богу дух в нейните ръце. Пренесоха болния в някакъв чифлик, недалеч от Тивие, където баща му всеки ден го навестяваше с двуколка. Бденията и грижите похабяваха силите на Ан-Мари, млякото й пресекна, дадоха ме на кърмачка, наша съседка, и аз също се готвех да умра: от ентерит, а може би от злоба. На двадесет години, неопитна и самотна, майка ми се разкъсваше между двама умиращи, които й бяха напълно непознати. Нейният брак по разум се превърна в болести и траур.

Между това обстоятелствата се стичаха в моя полза: по онова време майките сами кърмеха новородените си, и то твърде дълго. За мое щастие тая двойна агония дойде точно навреме, за да не бъда изложен на опасността, на която подхвърлят децата, късно отделяни от майчината гръд. Бях болен и когато за мен, деветмесечния, настъпи моментът преждевременно да бъда откъснат от майчината гръд, треската и притъпените ми чувства ме предпазиха да усетя оня замах на ножицата, който срязва последната нишка между майката и младенеца. Потънах в някакъв свят, изпълнен с примитивни халюцинации и първобитни божества. След смъртта на баща ми Ан-Мари и аз се отърсихме от някакъв общ кошмар; аз оздравях. Но оттук дойде и недоразумението: Ан-Мари отново намери любимия си син,

когото, всъщност никога не беше забравила, а аз дойдох на себе си в скута на една чужденка.

Останала без средства и без професия. Ан-Мари реши да се върне под бащиния покрив. Но безочливата смърт на баща ми беше засегнала дълбоко Швайцерови: тя твърде много приличаше на изпъждане. Върху майка ми хвърляха отговорност за това, че тя не беше съумяла нито да предвиди, нито да предотврати тази смърт — нали тъй лекомислено се беше омъжила за човек, нарушил правилата за благоприличие. Иначе дългата Ариан, която се върна в Мьодон с дете на ръце, беше приета от добре по-добре: дядо, пенсионирал се вече, отново постъпи на служба, без да отправи нито един упрек към дъщеря си; даже баба не прояви никакво злорадство. Но под тия безупречни обноски Ан-Мари, подтискана от чувството на благодарност, съзираше скрити хули. Каквото и да разправят, в семействата винаги предпочитат вдовиците пред девойките майки — разбира се, само като по-малка от двете злини. В стремежа си да получи прошка, Ан-Мари не жалеше сили: поддържаше в ред къщата на родителите си в Мьодон, а в Париж беше едновременно възпитателка, болногледачка, домоуправителка, компаньонка и прислужница, но пак не й се удаде да успокои прикритото раздразнение на майка си. На Луиз й беше дотегнало да съставя менюто всяка сутрин и да проверява сметките всяка вечер, но не можеше да търпи да минават без нея; наистина нямаше нищо против да я избавят от задълженията й, но съвсем не желаеше да изгуби привилегиите си. Тая стареещa и цинична жена беше запазила една-единствена илюзия: считаше се незаменима. Сега и тази последна илюзия се разсейваше и Луиз почна да ревнува дъщеря си. Бедната Ан-Мари, скръстеше ли ръце, щяха да я упрекнат, че е в тежест на другите; трудеше ли се — щяха да я заподозрат, че иска да се разпорежда. За да избегне първата опасност, трябваше да събере цялата си решителност, за да избегне втората — цялото си смирение. Не мина много време и младата вдовица се оказа отново непълнолетна — само че този път девица с петно.

Не й отказваха джобни пари, само че забравяха да й ги дават; Ан-Мари износи всичките си дрехи до последния парцал, а дядо не се сещаше да й купи нови. Почти не я пускаха да излиза сама. А случеше ли се старите й приятелки, повечето от които бяха омъжени, да я

поканят на вечеря, те предварително трябваше да измолват разрешението на дядо, обещавайки му, че ще върнат дъщеря му в къщи, преди да мине десет часът. Посред вечеря повикваха кола, домакинът ставаше от масата и изпровождаше Ан-Мари. В същото време дядо, вече по нощница, крачеше из спалнята с часовник в ръка. При последния удар, отброяващ десет часа, се разразяваше истинска буря. Поканите ставаха все по-редки, пък и майка ми загуби охота към тия развлечения, които й предлагаха на такава скъпа цена.

Смъртта на Жан-Батист изигра съдбоносна роля в живота ми: тя за втори път хвърли майка ми в окови, а на мене даде свобода.

Няма добър баща — това е закон; в случая мъжете нямат вина — гнили са само бащинските връзки. Да създаваш деца — какво по-хубаво от това, но *да имаш* деца — що за неправда? Ако баща ми беше жив, той щеше да ме притисне с цялата си тежест и би ме смазал. За щастие той умря, когато бях още съвсем малък. Аз странствувам самотен сред тълпата енеевци, носещи на гръб своите анхизиевци, и ненавиждам тия производители, които цял живот яхат невидими родните си синове. Далеч в миналото аз бях оставил един млад покойник, които не успя да ми стане баща, а сега би могъл да ми бъде син. За зло ли беше това, или за добро? Не знам. Но аз с две ръце бих се подписал под диагнозата на един бележит психоаналитик: не страдам от комплекс за „малоценност“.

Да умреш — това далеч не е достатъчно: важното е да умреш навреме. Ако баща ми беше умрял по-късно, щях да се чувствувам виновен. Съзнателното сираче е склонно да се самообвинява — огорчени от неговия вид, родителите му са се оттеглили в небесните покои. А аз бях очарован: печалната ми участ вдъхваше уважение, даваше ми по-голяма тежест; аз причислявах сирачеството си към съкровищницата на моите добродетели. Баща ми беше проявил любезността да се отправи към вечността по своя собствена вина — баба непрекъснато повтаряше, че той се бил отклонил от изпълнението на своя дълг; дядо, справедливо гордеейки се с дълголетието на Швайцерови, не признаваше смъртта на тридесетгодишна възраст; в светлината на тази тъй подозрителна смърт той започна да се съмнява дали неговият зет изобщо беше съществувал и в края на краищата съвсем го забрави. Аз пък дори нямаше нужда да го забравям: измъквайки се по английски, Жан-Батист ме беше лишил от

удоволствието да се запозная с него. И днес още се чудя, че толкова малко зная за него. И все пак той е обичал, искал е да живее, знаел е, че умира — с една дума, бил е човек. Но никой от семейството ми не съумя да събуди интереса ми към тоя човек. Дълги години над леглото ми висеше портретът на един дребен офицер с простодушни очи, със закръглен плешив череп и гъсти мустаци; когато майка ми се омъжи повторно, портретът изчезна. По-късно наследих книгите, които бяха принадлежали на покойния: един трактат на Льо Дантек върху бъдещето на науката и съчинението на Вебер „Чрез абсолютен идеализъм към позитивизъм“. Както всички негови съвременници, Жан-Батист беше чел всякакви глупости. По полетата на страниците открих нечетливи драскулки — мъртви следи на едно кратко, живо и трепетно припламване по времето около появяването ми на света. Продадох книгите: какво общо имах с тоя покойник? Познавах го по приказки не повече от Желязната маска или от Шьовалие д’Еон[2] и това, което знаех за него, нямаше никакво отношение към мене: дори той да ме е обичал, дори да ме е вземал на ръце и да ме е гледал със светлите си, днес вече изтлели очи, никой не е запомнил тия безполезни усилия на любовта. От моя баща не остана нито сянка, нито поглед: двамата, той и аз, сме натежавали на една и съща земя — ето всичко. Бяха ми втълпили в главата, че съм рожба по-скоро на някакво чудо, отколкото дете на умиращ. Само така навярно може да се обясни безпримерното ми лекомислие. Аз не съм, нито бих искал да бъда властник. Да управляваш и да се подчиняваш, е всъщност едно и също нещо. И най-всевластният понякога повелява от името на другиго, канонизиран паразит — своя баща, и служи за проводник на абстрактната воля, която му е наложена. Откакто съм се родил, никога не съм заповядвал, освен за да разсмея себе си и околните. Язвата на властолюбието не ме разяжда, така е — не ме научиха на послушание.

А и кого да слушам? Сочат ми млада едра жена и казват, че ми била майка. Лично аз съм склонен да я считам по-скоро за по-възрастна сестра. Няма никакво съмнение, че тази девственица, живееща под надзор и подчинение на всички, е призвана да ми служи. Обичам я, но как да я уважавам, когато никой не я уважава? Къщата ни има три спални стаи: една на дядо, една на баба и една „детска“. „Децата“ сме ние — аз и майка ми, и двамата непълнолетни, и двамата храненици. Но всички предимства бяха за мене. В *моята* стая

поставиха легло за младо момиче. Девойката спи самичка и се събужда целомъдрена; още не съм отворил очи, а тя вече бърза да влезе в банята и се връща напълно облечена — как е възможно да ме е родила? Тя ми поверява мъките си и аз я слушам със състрадание: когато порасна, ще се оженя за нея и ще я закрилям. Обещавам й го: не ще позволя да я обиждат, заради нея ще употребя цялото си младежко влияние. Но да не мислят, че ще й се подчинявам? Достатъчно е, че проявявам добротата да отстъпвам на молбите й. Впрочем тя никога нищо не изисква от мене. Само с мимоходом подхвърлени думи скицира бъдещите ми постъпки, обсипвайки ме с похвали за това, че ще благоволя да го изпълня: „Сладкото ми малко детенце ще бъде благоразумно, то ще позволи на мама да му пуснат капчици в носа.“ И аз попадах в клопката на тия разнежващи предсказания.

Но съществуваше и патриархът. Той толкова много приличаше на бога отца, че често пъти го вземаха за него. Един ден дядо влязъл в черквата през сакристията — в този момент кюрето заплашвало равнодушните с мълнии небесни: „Бог е тук! Той ви вижда!“ И изведнъж енориашите забелязали на амвона високия брадат старец, който ги гледал; вярващите си плюли на петите. Друг път, както уверяваше дядо, богомолците паднали на колене пред него. Тия внезапни появявания почнаха да му харесват.

През септември 1914 година той се появи пред публиката в един кинотеатър в Аркашон. Ние, майка ми и аз, бяхме на балкона. Изведнъж в салона се разнесе гласът на дядо: той искаше да запалят лампите. Някакви господа около него, подобно на ангели, тържествено известяваха: „Победа! Победа!“ Бог се изкачи на сцената и прочете комюникето за победата при Марна. Когато брадата на дядо била още черна, той разигравал ролята на Йехова и аз подозирам, че е косвеният виновник за смъртта на Емил. Тоя гневен библейски бог се наливаше с кръвта на синовете си. Но аз се появих на света в края на неговия дълъг житейски път, тогава брадата му се беше вече посребрила, пожълтяла от тютюна и ролята му на бог отец не го забавляваше. Впрочем, ако бях негов син, мисля, че той не би се въздържал да ме покори — просто по навик. За щастие аз принадлежах на един мъртвец, мъртвец беше хвърлил семе, дало обикновен плод — дете. Аз бях ничия земя — дядо можеше да ме ползува, но нямаше право да ме владее: аз бях „светлината на очите му“, защото му се искаше да

завърши старините си в просветление. Той беше решил да вижда в мен някаква особена милост на провидението, дар небесен, който всеки миг можеше да му бъде отнет. Какво можеше да иска той от мене? Фактът, че съществувам, вече го изпълваше с възторг. Дядо влезе в ролята на бог на любовта с брадата на бог отец и сърцето на бог син. Той слагаше ръце върху главата ми — аз чувствувах върху темето си топлината на дланите му — и с треперещ от умиление глас ме наричаше свое мъничко детенце, а сълзи овлажняваха студените му очи. Близките протестираха: „Тоя хлапак му взе ума!“ Дядо ме обожаваше — всички виждаха това. Дали ме обичаше? В тази толкова явно проявявана страст трудно можеше да се различи докъде стига искреността и откъде почва преструвката: не помня той да е проявявал особено дълбоки чувства към другите си внуци. Наистина тях ги виждаше рядко, пък и те нямаха никаква нужда от него. А аз изцяло зависех от дядо — в мое лице той обожаваше собственото си великодушие.

Да си кажа право, старецът малко прекаляваше със залитанията си по възвишените неща в живота. Той беше син на XIX век и както мнозина други, както и самият Виктор Юго, си въобразяваше, че е Виктор Юго. Според мен тоя представителен старец с дълга брада, вечно очакващ театралните ефекти, както алкохоликът очаква следващото напиване, стана жертва на две най-нови изобретения в областта на техниката: на фотоизкуството и на изкуството да бъдеш дядо[3]. За негово щастие, но и за негова беда той беше фотогеничен. Цялата къща беше изпълнена с негови снимки: тъй като по онова време моменталните снимки още не бяха известни, дядо се пристрасти към позите и живите картини; по най-различни поводи той се спираше, замираше на място, вкаменяваше се в някоя ефектна поза. Обожаваше тия кратки мигове от вечността, през които се превръщаше в своята собствена статуя. Именно поради тая му страст към живите картини в спомените ми за него са се запазили само застинали проекции на магически фенер — петгодишно дете, седя на един повален ствол край самата гора, Шарл Швайцер е с панамена шапка, в бежов фланелен костюм на черни райета, с жилетка от бяло пике, вижда се верижката на часовника му; на шнур виси пенснето му; дядо се навежда над мене, вдига пръст със златен пръстен и ме поучава. Наоколо е тъмно, влажно, само брадата му светлее: дядо има ореол под брадата си. Не

зная за какво говореше той. Така ревностно се стараех да слушам, че не чувах нито дума. Предполагам, че тоя стар републиканец от времето на Империята ме посвещаваше в гражданските ми задължения и ме запознаваше с буржоазната история; имало едно време крале и императори, те били много лоши, но ги изгонили и сега всичко в света вървяло по мед и масло.

Вечер, когато отивахме да го посрещнем на пътя, веднага го разпознавахме сред тълпата, изсипала се от планинската зъбчата железница, по исполинския му ръст и по походката му на танцьор. Съглеждайки ни още отдалеч, подчинявайки се на указанията на някакъв невидим фотограф, той в същия миг „вземаше поза“: вирваше брада, изправяше плещи, събираше под прав ъгъл пети и изпъчваше гърди, разтваряйки широко обятия. При тоя знак аз заставах неподвижен, навеждах се малко напред — като бегач при старт, като птиченце, което ей сега ще излети от апарата. Няколко мига позирахме така, един срещу друг — прекрасна група от саксонски порцелан; после аз се хвърлях напред, обсипан с плодове, с цветя и с щастието на дядо ми, и привидно задъхвайки се, заравях нос в коленете му, а той ме грабваше от земята и с протегнати ръце ме понасяше към небесата, за да ме притисне следния миг до гърдите си, шепнейки: „Съкровище мое!“ Това беше втората поза, която правеше голямо впечатление на минувачите. Изобщо дядо и аз разигравахме едно безкрайно представление от стотици различни скечове: и флиртове, и минутни недоразумения, и добродушни закачки, и ласкави гугукания, и любовна досада, и нежни премълчавания, и страст. Измисляхме си различни пречки по пътя на нашата обич, за да се заливаме в безкрайно щастие, когато ги преодолеем. Понякога ме прихващаха и се заинатявах, но даже тия капризи не можеха да прикрият извънредната ми чувствителност; той, както подобава на дядо, грееше от благородно и простодушно тщеславие, заслепение и осъдителна снизходителност по рецептата на Юго. Ако на мама и баба би им хрумнало да ме накажат, като ме оставят само на хляб и вода, той щеше да ми носи сладко, но на двете наплашени жени и на ум не им идваше да ме наказват. Впрочем аз бях послушно дете: толкова много харесвах ролята си, че съвсем не мислех да се отказвам от нея. В действителност внезапното оттегляне на баща ми ме дари със значително отслабнали „едипови комплекси“: никакво „над мене“ и

при това — никакво насилие. Майка ми всецяло принадлежеше на мен, никой не оспорваше безграничната ми власт над нея; не познавах насилието и омразата, чужд ми беше горчивият опит на ревността. Действителността, на чиито остри ъгли нито веднъж не се случи да се натъкна, в началото ми се представяше като усмихваща се безплътна сянка. Срещу кого и срещу какво можех да се бунтувам? Никой никога не се беше опитвал да ми наложи прищевките си за закон.

Аз любезно позволявах да ме обуват и да пускат капки в носа ми, да ме сресват и мият, да ме обличат и разсъбличат, да ме гиздят и да ме ласкаят. Най-любимото ми развлечение е да разигравам комедията на послушно дете. Аз не плача, почти не се смея, не вдигам шум; когато бях на четири години, ме изненадаха, че сипвам сол в сладкото — предполагам, по-скоро от любов към науката, отколкото от злонамереност. Така или иначе, това е единственото провинение, което съм запомнил. В неделя нашите дами ходят на литургия — да послушат хубава музика, да чуят някой прочут органист. Нито едната, нито другата спазват обредите, но ревността на вярващите ги предразполага към музикален екстаз; докато звучи музиката, те вярват в бога. За мен няма нищо по-интересно от тия моменти на духовно величие: людете около мен клюмат носове — това е най-удобният момент да покажа на какво съм способен: коленичейки на пейката, аз се превръщам в статуя — пази боже да помръдна даже и палеца на крака си; гледам право пред себе си, без да мигам, докато по бузите ми потекат сълзи. Естествено аз водя титанична борба с изтръпналите си крака, но съм сигурен в победата и до такава степен съм уверен в силите си, че не се колебая да възбудя у себе си и най-греховни изкушения, за да вкуся от сладостта да ги отхвърля. Какво ли би станало например, ако изведнъж скоча и изкрещя: „Та-ра-ра-бум!“ Какво ли би станало, ако се покатеря по колонката и се изчишкам в съда за светената вода? Тия чудовищни видения придават особена цена на похвалите, които мама ще ми отправи след службата. Впрочем аз лъжа и себе си — преструвам се, че съм в опасност, за да подсиля заслугата си. Всъщност никакви съблазни не бяха в състояние да ми завъртят главата: твърде много се плаша от скандали. Ако искам да хвърля близките си в изумление, мога да го сторя само с моите добродетели. Лекотата, с която мога да извоювам тия победи, ми доказва, че имам добри заложби. Слушам ли само своя вътрешен глас,

те ме обсипват с похвали. Лошите желания и мисли, когато се проявяват у мен, идват отвън: едва попаднали в душата ми, те започват да чезнат и да линеят — аз съм неблагоприятна почва за греха. Добродетелен от любов към позьорството, аз никога не се мъча и не се насилвам, а творя. Опиянявам се от царствената свобода на актьора, който, държейки публиката в напрежение, усъвършенствува ролята си. Обожават ли ме — значи, съм достоен за обожаване. Какво по-просто от това, след като светът е тъй добре устроен? Казват ми, че съм красив и аз го вярвам. От известно време в дясното ми око се появи някакво бяло петно, от което по-късно вероятно ще стана едноок и кривоглед, но засега още нищо не личи. Правят ми стотици снимки, които майка ми ретушира с цветен молив. Една от тия снимки е запазена и до днес: от нея гледа розово, русо къдрокосо момче със закръглени бузи, с благосклонно почтителен поглед към установения ред, издутите устни издават прикрита надменност — аз зная цената си.

Не е достатъчно да имаш дарования, те трябва да бъдат пророчески — та нали детските уста говорят само истината. Още съвсем близки до природата, децата са побратими на вятъра и морето — тези, които имат уши, може да почерпят от тяхното бъбрене широки, скрити откровения. Веднъж на дядо се случило да преплува Женевското езеро в компанията на Анри Бергсон. „Докато аз си бях загубил ума от възторг — разказваше дядо — и не можех да се нагледам на блестящите гребени, на огледалния блясък на водата, Анри Бергсон, седнал върху куфара си, през всичкото време гледаше между нозете си.“ От тази случка през време на пътуването си дядо Шарл заключаваше, че поетическото съзерцание е за предпочитане пред философията. И той съзерцаваше мен. Полуизлегнал се в един шезлонг в градината, с чаша бира под ръка, той ме наблюдаваше как играя, търсейки и намирайки някаква мъдрост в несвързаните ми брътвежи. По-късно аз се надсмивах над тази му мания, но сега го съжалявам — всъщност това беше предизвестието на смъртта. С помощта на възторзите Шарл се опитваше да се бори със страха. В мое лице той се възхищаваше на чудното създание на природата, мъчейки се да се убеди, че всичко е прекрасно, даже и нашият жалък край. Навсякъде — в планинските върхове, в морските вълни, сред звездите, в извора на младия ми живот — той търсеше природата, която отново се готвеше да го приеме в своето лоно, търсеше я, за да я обхване

цялата и да приеме всичко без изключение, даже и гробната яма, която вече се копаеше за него. Не истината, а *неговата собствена* смърт му говореше чрез моята уста. Нищо чудно, че незначителното щастие на детските ми години понякога имаше задгробен вкус — аз дължа свободата си на една своевременна смърт, своето положение — на друга, отдавна очаквана смърт. Но какво пък: всеки знае, че питиите винаги са вещаели смърт, че децата всякога са били огледало на смъртта.

Освен това дядо много обича да дразни синовете си. Ужасен баща — цял живот ги тъпче; те влизат при него на пръсти, а го заварват коленичил пред някакво хлапе — как да не пукнеш от мъка! В борбата между две поколения децата и старците често действуват заедно: едните пророкуват, другите тълкуват пророчествата. Природата говори, опитът коментира — средното поколение да мълчи! Ако нямате дете, вземете си пудел. Миналата година бях на кучешкото гробище. Четейки вълнуващите слова по надгробните плочи, аз си спомних мъдрите умозаключения на дядо: кучетата умеят да обичат; те са отзивчиви и предани на човека; надарени с такт и с безупречен инстинкт, кучетата умеят да разпознават доброто, да различават добрите от лошите. „Полониус — нареждаше някаква неутешима стопанка, — ти беше по-добър от мен и не би преживял моята смърт, а ето че аз живея.“ На кучешкото гробище ме придружаваше един приятел, американец. Възмутен, той ритна някакво кученце от гипс и му изрони ухото. Той беше прав: когато *прекалено много* обичаш децата и животните, ти ги обичаш за сметка на човечеството.

И тъй, аз съм многообещаващ пудел. Аз пророкувам. Бъбря по детски — запомнят моите думи, повтарят ми ги, — по техен образец, изнамирам други. Но мога да бъбря и като възрастен, свикнах с наивен вид да се изказвам „не за годините си разумно“. Тия изказвания са истински поеми; рецептата им е проста: само трябва да се довериш на приумиците и на случайността, безразборно да взаимствуваш от възрастните цели фрази, да ги нареждаш една след друга, както ти хрумне, и да ги повтаряш, без сам да ги разбираш. С една дума, произнасям истински тиради и всеки може да ги тълкува, както си иска. В глъбините на сърцето ми се ражда самото добро, в мрака на младото ми съзнание — самата истина. Възхищавам се от себе си, осланяйки се на лековерието на възрастните. Иначе самият аз не

схващам в какво точно се състои достойнството на моите постъпки и думи, което прави толкова силно впечатление на възрастните. Но само в това да е бедата! Аз съм готов самоотвержено да им доставям това изтънчено удоволствие, което е недостъпно за самия мене. Моите шеги приличат на великодушие: злочестите хорица, те страдаха, че нямат деца; трогнат, в порив на великодушие, аз се появявах из небитието, приемайки детски образ, за да им създам илюзията, че имат син. Мама и баба често ме подучват да разигравам сцената на появяването ми на божия свят — акт на висшето милосърдие, извикало ме на живот; те поощряват прищевките на Шарл Швайцер, влечението му към театралните ефекти, устройват му изненади. Скриват ме зад някое кресло, аз се мъча да не дишам, жените излизат от стаята или се преструват, че са ме забравили, аз се спотайвам. Дядо влиза в стаята уморен и мрачен — такъв щеше да бъде той, ако не съществувах на тоя свят; и ето че аз изскачам неочаквано от скривалището си, оказвайки му милостта да се родя, той ме забелязва, влиза в ролята си и с прояснено чело протяга ръце към небето: аз съществувам, повече нищо не му трябва. С една дума, раздавам себе си, раздавам се винаги и навсякъде, раздавам се на всички — достатъчно е само да бутна някоя врата, за да добия и аз същото чувство. Правя ли къщичка от кубчета, замесвам ли питки от кал, крещя с цяло гърло; на моя зов винаги се притичва някой и ахва от възторг. Един щастливец повече — пак благодарение на мене! Яденето, сънят, предпазните мерки срещу лошото време — такива са основните развлечения и задължения, предвидени от строгия церемониал на моя живот. Аз се храня в присъствието на всички — като истински крал; ако ям с *anetum*, обсипват ме с поздравления; баба даже възкликва: „Ах, колко е умен, колко е гладен!“

Аз непрекъснато се създавам: едновременно съм дарител и дарение. Ако баща ми беше жив, щях да знам правата и задълженията си. Но той умря и аз не ги знам: нямам права, защото съм обсипан с любов, нямам задължения, защото ги дарявам от любов. Имам един-единствен мандат — да се харесвам, да излагам всичко на показ. Какво разточително великодушие проявява нашето семейство: дядо ми дава издръжка, аз му давам щастие, майка ми се жертвува за всички. Днес, когато мисля за всичко това, ми се струва, че единствено нейната саможертва беше искрена, но тогава ние бяхме склонни да я

отминаваме мълчаливо. Както и да е — животът ни е низ от церемонии и ние прахосваме цялото си време във взаимни почести. Аз уважавам възрастните при условие, че те ме боготворят; справедлив, прям, откровен и нежен съм като девойка. Скромен и доверчив към людете, за мен всички са добри; щом всички са доволни. Представям си обществото като строга йерархична стълба от заслуги и възможности. Тези, които се намират на най-горните стъпала, дават всичко, което имат, на тия, които се намират долу. Лично аз никак не се стремя да се настаня на най-горното стъпало: известно ми е, че го пазят за строги, благонамерени люде, които се грижат за реда. Аз съм се настанил на малка странична греда, недалеч от тях, и излъчвам сияние от единия край на стълбата до другия. С една дума, правя всички усилия да стоя по-далеч от светската власт: нито по върховете, нито долу — само встрани. Внук на духовен служител, аз още от детство проявявам склонности на духовен служител — благочестив съм като църковните князе, имам слабост към духовническите утехи. С по-низшите си братя се отнасям като с равни: поднасям им тая благочестива лъжа, за да ги направя щастливи; за да бъдат такива, добре е от време на време те да бъдат мамени. Към прислужницата, към пощенския раздавач и към кучето винаги се обръщам с търпелив, въздържан тон. В тоя тъй добре устроен свят има бедни. Има и най-различни чудеса на природата, сиамски близнаци, железопътни катастрофи. Но за тия нередности никой не е виновен. Простодушните бедняци даже и не подозират, че те съществуват именно за това — да подхранват нашата щедрост; при това те са срамежливи — винаги се притискат към стените. Аз се спущам към тях и им пъхам в ръката по някоя дребна монета и най-важното, дарявам ги с пленителна усмивка — усмивката на равенството. Вярно, че те ми изглеждат глупави, противно ми е да ги докосвам, но се принуждавам да го правя — това е изпитание. И още нещо, те трябва да ме обичат, тая любов ще украси живота им. Зная, че им липсва най-насъщното и ми харесва те да виждат в мое лице човек на разкоша. Впрочем каквато и да е нищетата им, те никога не ще страдат, колкото е страдал моят дядо: когато бил малък, той ставал още преди да съмне и се обличал на тъмно; зиме, за да се умие, трябвало да разбива леда в каната с водата. За щастие времената се промениха: дядо вярва в прогреса, аз също. Прогресът — това е дълъг и стръмен път, който води към мен.

Животът беше истински рай. Всяка сутрин се събуждах в радостно изумление, ликувайки от безумното щастие, че съм се родил в най-задружното семейство и в най-хубавата страна на света. Недоволниците ме ядосваха: от какво можеха да се оплакват? Наистина размирни елементи. И особено баба, която ми причиняваше най-големите тревоги: установих с огорчение, че тя не се възхищава достатъчно от мен. В действителност Луиз познаваше душичката ми от край до край. Тя открито ме уличаваше в притворство, за което не се решаваше да упрекне мъжа си, а мъмреше мене — клоуна, шута, позьора, настоявайки да престана с „фокусите“ си. Освен това бях много възмутен, защото я подозирах, че се надсмива за същото и на дядо. Чрез устата на баба говореше „духът на отрицанието“. Аз й *отговарях*, тя настояваше да й се извиня; уверен, че ще намеря подкрепа, отказвах. Дядо използуваше случая да прояви слабостта си: заставаше на моя страна срещу жена си, която, оскърбена, се затваряше в спалнята си. Разтревожена и страхувайки се от бабината злопаметност, майка ми шепнешком и плахо упрекваше баща си, а той, вдигайки рамене, се оттегляше в кабинета; тогава мама почваше да ме умолява да отида при баба и да й поискам прошка. Аз се упоявах от могъществото си: нима не бях истински архангел Михаил, който сразяваше духа на злото? В края на краищата небрежно се извинявах на баба. Впрочем, като не се смятат подобни недоразумения, аз обожавах Луиз, *защото тя* ми беше баба, нали? Бяха ме научили да я наричам Мами, а главата на семейството — с неговото елзаско име Карл. Карл и Мами — това звучеше някак по-изразително даже от Ромео и Жулиета или от Филемон и Бавкида. Майка ми неслучайно по сто пъти на ден повтаряше: „Карлимами ни чакат“, „Карлимами ще се радват“, „Карлимами…“, подчертавайки чрез интимния съюз на тия четири срички пълното взаимно разбирателство между двамата герои. Аз се поддавах само отчасти на тази измама, но се преструвах — преди всичко пред себе си, — че й се поддавам изцяло. Думата хвърляше сянка върху самия предмет — с помощта на Карлимами аз можех да се наслаждавам на безупречната сговорчивост на семейството и да приписвам на Луиз известна част от добродетелите на Шарл. Баба, същество подозрително, склонно към заблуди и

непостоянство, беше поддържана от ангелската десница — могъществото на думата.

На света има истински злодеи — прусаците. Те ни отнеха Елзас и Лотарингия и всичките ни часовници, с изключение на часовника с черната мраморна поставка, който краси камината на дядо; точно този часовник му бяха подарили група негови ученици — немци — интересно откъде го бяха задигнали? Купуват ми книжки от Ханзи[4] и ми показват картинките: аз не изпитвам ни най-малка неприязън към тия розови като фондани шишковци, които като две капки вода приличат на моите елзаски чичовци. Дядо, който през 1871 година беше предпочел френското гражданство и беше останал във Франция, от време на време пътува до Гунсбах и Пфафенхофен, за да навести близките си, останали да живеят там. Вземаше ме със себе си. Във влака, когато някой немски кондуктор го подканяше да му покаже билетите, в кафенетата, когато келнерът се забавяше да ни обслужи, Шарл Швайцер пламваше от прилив на патриотичен гняв. Двете жени се вкопчват за ръцете му: „Шарл! Вразуми се! Нима искаш да ни изгонят?“ Дядо повишава глас: „Само да посмеят, аз съм у дома си!“ Побутват ме към коленете му, аз го гледам умолително, той се успокоява: „Е, добре де, заради малкия“ — въздъхва той, милвайки ме по главата със сухите си грапави пръсти. Тия сцени ме настройват не толкова срещу окупаторите, колкото срещу дядо. Защото в Гунсбах Шарл не пропуска случай да се нахвърли срещу снаха си — няколко пъти седмично той хвърля на масата кърпата си за ядене и тръшвайки вратата, напуска трапезарията, при все че снахата не е германка. След обеда ние падаме с молби и хленч в нозете на Шарл, но дядо е непреклонен. Как тогава да не се съгласиш с баба. „Елзас не му понася — казва тя, — явно, не е необходимо толкова често да идва тук.“ Впрочем самият аз не съм във възторг от елзасците, които не ми обръщат никакво внимание, затова не съм твърде опечален, че са ни ги отнели. Оказа се, че твърде често посещавам дюкянчето на пфафенхофския бакалин господин Блуменфелд и го безпокоя за дреболии. Леля Каролин съобщи пред майка ми „мнението си“ за мене, Ан-Мари ми го предаде. Този път ние с Луиз сме солидарни: тя не може да понася родните по мъжка линия. В Страсбург, от стаята на хотела, в който сме отседнали, дочувам бързи, ситни удари на барабан, спускам се към прозореца — армията! С възторг гледам как под

звуците на тая детинска музика марширува Прусия, пляскам с ръце. Дядо не се помръдва в креслото, той мърмори; мама ми шепне на ухото, че трябва да се махна от прозореца. Аз се подчинявам, леко нацупен. Ей богу, наистина мразя немците, но без предубеждение. Впрочем и Шарл може да си позволи съвсем невинна доза шовинизъм. В 1911 година ние напуснахме Мьодон и се настанихме в Париж на улица Льо Гоф №1. Дядо трябваше да подаде оставката си, но за да ни издържа, основа Институт по новите езици, където преподаваше на приходящи чужденци френски език. Обучаваше ги по „прекия метод“. Повечето от учениците бяха немци. Те плащат добре. Дядо спускаше златните луидори в джоба на сакото си, без да ги брои; баба, която страдаше от безсъние, се промъкваше нощем във вестибюла, за да вземе „крадешком“ десятъка си в аванс, както сама признаваше пред дъщеря си. С една дума, врагът ни дава насъщния хляб. Наистина една френско-германска война би ни върнала Елзас, но би опропастила института — Шарл беше за запазването на мира. Пък по света има и добри германци, тия например, които ни идват на гости: една червендалеста, космата романтичка, която Луиз с ревнива насмешка нарича „Дулцинеята на Шарл“, един плешив доктор, който притиска мама до вратата и се опитва да я целуне; когато тя свенливо се оплаква, дядо ми сипе гръм и мълнии: „Вие само това чакате — да ме скарате с всички!“ После, повдигайки рамене, той решава: „Така ти се е сторило, дъще моя!“ и излиза, че Ан-Мари е виновна. Всички тия гости схващат, че трябва да се възхищават от достойнствата ми и послушно ме притискат до себе си — очевидно, независимо от произхода си, те не са лишени от една смътна представа за доброто. На юбилейното тържество по случай годишнината от основаването на института пред повече от сто души поканени, след поднесеното шампанско майка ми и госпожица Муте свирят на четири ръце Бах. Облечен в синя муселинова рокличка, със звезди в косата и крилца на раменете, аз се движа между гостите и им поднасям в една кошничка мандарини. Чуват се възклицания: „Та това е *същински* ангел!“ Излиза, че те не били чак толкова лоши хора. Разбира се, ние не се отказваме да отмъстим за мъченика Елзас: в семеен кръг, понижавайки глас, както правят родствениците ни в Гунсбах и Пфафенхофен, ние обсипваме швабите с унищожителни подигравки; за стотен път се надсмиваме, без да ни омръзва, над оная дядова ученичка, която в едно съчинение

по френски беше писала: „На гроба на Вертер Шарлота беше заспала от скръб“, или над младия преподавател, който на една вечеря гледа, гледа недоверчиво своя резен диня и накрая го изяде ведно със семките и кората. Това невежество ме предразполага към снизходителност: германците са по-низши същества, които имат щастието да ни бъдат съседи, и ние ще ги просветим.

Целувка без мустаци, казваха през ония години, е като яйце без сол или, добавям аз, като добродетел без грях, какъвто беше животът ми между 1905 и 1914 година. Ако човешката личност се определя в борба със себе си, аз бях неопределеност в плът и кръв; ако любовта и омразата са две страни на един и същ медал, аз не обичах никого и нищо. Сметките ми са чисти: не можеш да искаш от човек едновременно да се старае да се харесва и да мрази. Или да се старае да се харесва и да обича.

Тогава, значи, съм Нарцис? Не, даже и Нарцис не съм — всецяло погълнат от желанието да се харесвам, аз забравям себе си. В края на краищата съвсем не е интересно да правиш питки от кал, да си рисуваш драскулки и да удовлетворяваш естествените си нужди — за да получи в очите ми стойност всичко това, трябва поне един от възрастните да изпадне във възторг от постъпките ми. За щастие не липсват аплодисменти: дали слушат моите брътвежи или съвършенството на фугата, по устните на възрастните се появява една и съща многозначителна усмивка на ценители на изкуството и съучастници. Това показва, че по своята същност аз представлявам културна ценност. Цял съм пропит от култура, която, посредством излъчвания, аз възвръщам на семейството си така, както езерата привечер отразяват слънчевата светлина.

Аз започнах живота си така, както по всяка вероятност и ще го завърша — сред книгите. Кабинетът на дядо беше просто задръстен с книги; дядо беше разрешил да бършат праха от тях само веднъж в годината — през октомври, в навечерието на завръщането ни в града. Аз още не знаех да чета, а вече благоговеех пред тия свещени камъни по библиотечните полици: прави или полегнали, плътно прилепнали като тухли или благородно отделени една от друга като побити камъни. Имах чувството, че благополучието на нашето семейство зависи от

тях. Книгите си приличаха една на друга като две капки вода и аз се забавлявах в това мъничко светилище сред тия миниатюрни паметници на древността, които бяха свидетели на моето раждане, трябваше да станат свидетели на моята смърт и непоколебимостта на които осигуряваше на бъдещото ми жизнено поприще оная безоблачност, на която се радвах в миналото. Аз плахо се докосвах до тях, за да удостоя ръцете си с техния прах, но не можех да си представя за какво всъщност бяха нужни те. Всеки ден присъствувах на церемонии, чийто смисъл не можех да доловя: дядо ми, който във всекидневните си нужди беше обикновено толкова непохватен, че Ан-Мари трябваше да му закопчава ръкавиците, се справяше с тези духовни потреби с ловкостта на свещенослужител, отслужващ литургия. Хиляди пъти съм го наблюдавал да става с разсеян вид, да заобикаля масата си, да прекосява с две крачки стаята и решително, без колебание, да взема от лавицата насреща някой том; прелиствайки го ходом с привичното движение на палеца и показалеца, дядо отново се отправяше към креслото си, където, едва седнал, с един замах разтваряше книгата на нужната страница, при което кожената подвързия изскърцваше като нова обувка. Понякога аз се доближавах да разгледам по-отблизо ония загадъчни кутии, които се разтваряха като миди и разголваха пред мен вътрешностите си: избелели и плесенясали страници, леко набъбнали и покрити с черни жилки, листове, които попиваха мастилото и миришеха на гъби.

В стаята на баба книгите лежаха на масата; Луиз ги вземаше от някаква библиотека — най-много по две книги наведнъж. Тия дреболии ми напомняха новогодишни лакомства, защото тънките им гланцови корици изглеждаха изрязани от сатенирана хартия. Кокетни, бели, почти нови, те даваха повод за множество малки тайнства. Всеки петък баба се обличаше и излизаше с думите: „Отивам да ги върна.“ Връщайки се, тя сваляше черната си шапка с воалетка и ги измъкваше от маншона си, а аз с недоумение се питах: „Същите ли са?“ Баба грижливо подвързваше книгите, после, избирайки една от тях, се настаняваше до прозореца в дълбокото, меко кресло, слагаше очилата си и с щастлива, морна въздишка леко притваряше очи, усмихвайки се с оная тънка, сладострастна усмивка, която по-късно открих по устните на Джокондата. Ан-Мари се умълчаваше и ми правеше знак да мълча и аз; тогава се замислях за литургията, за смъртта и за съня —

прониквах се от свещено безмълвие. От време на време, засмивайки се леко, Луиз повикваше дъщеря си, сочеше с пръст някой ред и двете жени си разменяха съучастнически поглед. При все това аз не харесвах твърде много изящните бабини книжки; те бяха натрапници, пък и дядо не криеше, че са обект на второстепенен, специфичен женски култ. В неделя от нямане какво да прави той влизаше в стаята на жена си и чудейки се какво да каже, заставаше до креслото й. Всички погледи се устремяваха към него, а той барабанеше с пръсти по стъклото на прозореца, после, като не можеше да измисли друго, се обръщаше към Луиз и издърпваше книгата от ръцете й. „Шарл! — ядосана се провикваше тя. — Ще ми загубиш страницата!“ Но дядо вече четеше, вдигнал вежди; после, удряйки внезапно с палец по книгата, заявяваше: „Нищо не разбирам.“ — „Как искаш да разбереш, като започваш да четеш от средата?“ — възразяваше баба. Работата свършваше с това, че дядо хвърляше романа на масата и повдигайки рамене, напускаше стаята.

Дядо сигурно имаше право, нали това му беше занаятът. Аз го знаех — той ми беше показал върху една лавица на библиотеката си няколко дебели тома, подвързани в кафяво платно. „Тия книги, детето ми, написа твоят дядо.“ Как да не се гордееш! Аз бях внук на опитен, изкусен в изработването на свещени предмети занаятчия, достоен за уважение не по-малко от някой майстор на органи или шивач на черковни одежди. Видях го как работи — „Deutsches Lesebuch“ се преиздаваше всяка година. През ваканцията цялото семейство с нетърпение очакваше коректурите; Шарл не можеше да понася безделието и за да убива времето си, не оставяше на мира другите. Най-сетне пощенският раздавач донасяше обемисти, меки бандеролни пратки, разрязваха канапчетата с ножицата; дядо разгъваше шпалтите, разстилаше ги на масата в трапезарията и почваше да шари по тях с червен молив; при всяка печатна грешка мърмореше през зъби проклятия, но вече не крещеше, освен когато прислужницата идваше да сложи масата. Всички бяха доволни. Изправен на някой стол, аз наблюдавах захласнат черните редове, изпъстрени с кървави знаци. Шарл Швайцер ми се довери, че имал един смъртен враг — неговият издател. Дядо никога не беше силен в сметките: разточителен от лекомислие, щедър от самохвалство, той едва към края на живота си се поддаде на старческата болест скъперничество — резултат на

старческа немощ и на страх пред смъртта. Но и тогава тя се изразяваше само в някакво странно недоверие: когато получаваше с пощенски запис полагаемото му се авторско възнаграждение, той вдигаше ръце към небето, крещеше, че го разоряват или пък влизаше в стаята при баба и мрачно заявяваше: „Моят издател ме ограбва като пладнешки разбойник.“ Така пред изумения ми поглед се откри експлоатацията на човек от човека. Ако не беше това отвратително нещо, за щастие ограничено, светът би бил устроен чудесно: господарите — всеки според своите възможности — биха възнаграждавали трудещите се всекиму според неговите заслуги. Защо издателите, тия вампири, трябваше да оскверняват света, смучейки кръвта на бедния ми дядо? Но уважението ми към тоя праведник, който не получаваше награда за своя самоотвержен труд, сега стана още по-голямо и поради това, че бях подготвен отрано да гледам на учителската дейност като на свещенодействие, а на литературата — като на страдание.

Аз още не умеех да чета, но вече бях достатъчно заразен от снобизъм, за да искам да имам *собствени* книги. Дядо отиде при своя мошеник издател и се снабди с „Приказки“ на поета Морис Бушор — фолклорни сюжети, пригодени за деца от човек, който, по думите на дядо, гледал на света с детски очи. Поисках незабавно и по всички правила да встъпя в правата си на владетел. Взех двете малки томчета, помирисах ги, опипах ги и небрежно, с предвиденото по етикета пропукване, ги отворих „на нужната страница“. Напразно: нямах чувството, че книгите са мои. Не бяха по-успешни и опитите ми да се отнасям с тях като с кукли, да ги люлея, да ги целувам, да ги бия. Готов да се разплача, аз ги слагах, в края на краищата, в скута на майка си. Тя повдигаше очи от ръкоделието: „Какво да ти прочета, детето ми? Искаш ли за феите?“ Аз недоверчиво питах: „За феите ли? А нима те са *там*?“ Приказката за феите отдавна ми беше известна: мама често ми я разказваше, когато ме къпеше, прекъсвайки се за миг, за да ме разтрие с одеколон или да вдигне сапуна, изплъзнал се от ръцете й и паднал под ваната, а аз разсеяно слушах познатия ми вече разказ. При това виждах само Ан-Мари, тая млада другарка на сутрешните ми събуждания, слушах само нейния глас, плахия й покорен глас. Обичах да слушам как тя не довършва фразите, запъвайки се на всяка дума, как си възвръщаше увереността, за да я загуби отново, или съвзела се пак

след кратка пауза, започваше да я излива в мелодичен ромон. Що се отнася до самата приказка — тя беше допълнение: връзката, която споявaше този монолог. През цялото време, докато Ан-Мари разказваше, ние с нея бяхме насаме, скрити далеч от хорските очи, от боговете и свещенослужителите, две кошути сред гората и сред други кошути — феите. Но аз не можех да повярвам, че някой е съчинил цялата книга, за да включи в нея тоя епизод от обикновения ни живот, който благоухаеше на сапун и одеколон.

Ан-Мари ме сложи пред себе си на малкото детско столче; тя се наведе, притвори клепачи и замря. И изведнъж тая гипсова маска заговори. Аз изтръпнах: кой говореше, за какво и на кого говореше тя? Майка ми не беше тук: нито усмивка, нито някакъв признак на близост, аз не съществувах за нея. При това не можех да позная гласа й. Откъде се вземаше у нея тая увереност? И изведнъж разбрах: говореше книгата. Оттам излизаха фрази, които ми навяваха страх: това бяха истински стоножки, те пъплеха по сричките и буквите, разтягаха дифтонгите, караха двойните съгласни да трептят напевни, звучни, прекъсвани от паузи и въздишки, пълни с непознати думи, опиваха се сами от себе си и от собствените си извивки, без да ги е грижа за мене: понякога изчезваха, преди да мога да ги възприема, друг път всичко ми беше ясно, но те продължаваха да се изливат величествено към своя край, без да ми пожертвуват поне една запетайка.

Без съмнение тия думи не бяха предназначени за мене. Но и самата приказка се беше нагиздила: дърварят, жена му, дъщерите им, вълшебницата фея, всички тия прости като нас същества се бяха покачили на пиедестал; техните дрипи се описваха с великолепие и разкош, а думите налагаха своя отпечатък на предметите, превръщаха постъпките в обреди, събитията — в церемонии. И изведнъж някой започва да задава въпроси: дядовият издател, опитен в издаването на учебници, никога не изпускаше случай да даде храна за младия ум на читателите си. Струваше ми се, че питат някое дете: „Какво би направило ти, ако беше на мястото на дърваря? Коя от двете сестри предпочиташ? Защо? Заслужено ли е наказанието на Бабет?“ Дали пък въпросите не бяха отправени към мен — не бях уверен и ме беше страх да отговарям. Все пак се съвзех, но плахият ми глас пресекна и ми се струваше, че аз вече не съм аз и че Ан-Мари не е вече Ан-Мари, а

някаква сляпа ясновидка: струваше ми се, че бях станал дете на всички майки, а тя — майка на всички деца. Когато Ан-Мари свърши да чете, аз бързо грабнах книгите и ги отнесох под мишница, без да благодаря.

Постепенно обикнах тия минути: нещо щракваше, откъсваше ме от самия мен — Морис Бушор се навеждаше над децата с оная универсална любезност, с която отговорниците на щандовете в големите магазини се обръщат към клиентите си; това ме ласкаеше. Пред импровизираните приказки на майка ми започнах да предпочитам стандартната продукция: харесваше ми строгата последователност на думите — при всяко ново прочитане на книгите думите се повтаряха, винаги неизменни, винаги в един и същ ред, и аз ги чаках. В приказките на Ан-Мари героите живееха, както дойде, подобно на самата нея — сега придобиваха предопределение. Аз присъствувах на литургия: бях свидетел на вечното повтаряне на имена и събития.

Почнах да завиждам на майка си и реших да й отнема ролята. Присвоих си една книга със заглавие „Премеждията на един китаец в Китай“ и я замъкнах в килера; там, настанил се в сгъваемото легло, аз си представях, че чета: следях с очи черните редове, без да пропусна нито един, и си разправях на глас някаква приказка, изговаряйки старателно всички срички. Изненадаха ме там — по-скоро аз нагласих така, че да ме изненадат, всички ахнаха и решиха, че е време да ме учат да чета. Бях прилежен като оглашен езичник; стигнах дотам сам да си давам частни уроци: изкачвах се на сгъваемото легло с романа на Ектор Мало „Без дом“, който знаех наизуст, и полуразказвайки, полусричайки, прелиствах страница след страница; когато обърнах и последната страница, вече знаех да чета.

Бях зашеметен от щастие — мои бяха всички тия гласове, изсушени в малки хербарии, гласове, които дядо съживяваше само с един поглед, които той чуваше, а аз не чувах! Сега и аз ще ги чувам, ще се нагълтам с тия тържествени думи, ще зная всичко! Разрешиха ми да се ровя из лавиците на дядовата библиотека и аз презглава се хвърлих към изворите на човешката мъдрост. Това реши съдбата ми. По-късно стотици пъти ми се е случвало да слушам антисемити да упрекват евреите, че пренебрегвали уроците на природата и безмълвния й език; аз отговарях: „В такъв случай аз съм по̀ евреин от самите евреи.“ Напразно бих търсил в миналото си някакви ярки

възпоминания, радостното безгрижие на селското детство. Аз никога не съм копал земята, не съм разрушавал гнезда, не съм събирал растения, не съм замервал с камъни птиците. Книгите бяха за мене птици и гнезда, домашни животни, обор и поле. Библиотеката — това беше светът, отразен в огледало: тя го обхващаше с безкрайната му плътност, многообразие и изненади. Аз се хвърлях в отчаяни походи: катерех се по столове и маси, рискувайки да предизвикам срутване на тежките томове и да намеря смъртта си под тях. Книгите на най-горната лавица дълго време оставаха извън границите на моите възможности — не можех да ги достигна; други, току-що успял да ги открия, ми бяха отнемани от ръцете; имаше и такива, които сами се криеха от мен: вземах ги, започвах да ги чета, отново ги връщах, както ми се струваше, на тяхното място, а после цяла седмица не можех да ги открия. Имах ужасни срещи: отварях някой албум, попадах на цветна илюстрация — пред погледа ми почваха да пъплят отвратителни насекоми. Проснал се на килима, аз се впусках в безплодни пътешествия след Фонтенел, Аристофан, Рабле; фразите ми оказваха физическо съпротивление: трябваше да ги изследвам от всички страни, да ги заобикалям, преструвайки се, че ги изоставям, и внезапно да се връщам към тях, за да ги завладея с изненада, но така или иначе, те най-често запазваха тайната си. Аз бях Лаперуз, Магелан, Васко де Гама, откривах странни племена: „хеатонти-моруменос“[5] в комедиите на Теренций, преведени в александрийски стих, „идиосинкразия“ в един труд по сравнително литературознание. „Апокопа“, „хиазм“, „парангон“, и хиляди други загадъчни и недостъпни кафри се появяваха изведнъж при обръщане на някоя страница и мигновено внасяха безредие в целия пасаж. Смисъла на тия тъмни и неподатливи думи аз узнах едва десет или петнадесет години по-късно, но за мен те и досега са запазили своята мъглявост: това е торът на моята памет.

Библиотеката съдържаше главно френски и немски класици. Освен това граматики, няколко прочути романа, „Избрани разкази“ на Мопасан, монографии за художниците Рубенс, Ван Дайк, Дюрер, Рембранд — новогодишни подаръци на дядо от неговите ученици. Оскъден свят. Но големият „Ларус“ ми заместваше всичко. Аз вземах наслуки един от томовете на предпоследната лавица зад писалищната маса: „A — Bello“, „Belloc — ch“ или „Ci — D“, „Mele — Po“ или „Pr

— Z“ (тия съчетания на срички се превърнаха за мен в собствени имена, означаващи определени области на човешките познания: тук беше например секторът „Ci — D“ или секторът „Pr — Z“ с тяхната флора и фауна, с техните градове, велики люде и исторически битки). Едва домъкваx желания том върху папката на дядовото бюро, разгръщах го и се впусках в търсене на истински птици, гонех истински пеперуди, кацнали върху истински цветя. Хора и зверове *живееха* в тях: гравюрите бяха тяхната плът, текстът — душата им, тяхната неповторима същност; зад стените на моя дом бродеха само бледи копия, повече или по-малко приближаващи се до прототипа, но никога недостигащи неговото съвършенство: в маймуните от зоологическата градина имаше много по-малко маймунско, в людете от Люксембургската градина — много по-малко човешко. Последовател на Платон по силата на обстоятелствата, аз вървях от знанието към предмета; идеята ми се струваше по-реална от самата вещ, защото тя ми се отдаваше най-напред и защото тя си оставаше като вещ. Светът най-напред ми се откриваше чрез книгите, сдъвкан, класифициран, разграфен, осмислен, но все още страшен; и целия тоя хаос в моя книжовен опит аз обърквах със случайния ход на реалните събития. Ето откъде се взе у мен тоя идеализъм, за освобождението ми от който трябваше да се изнижат цели три десетилетия.

Във всекидневния живот всичко беше много просто: ние общувахме с високопоставени люде, които говореха ясно и авторитетно, опирайки се в своите безапелационни съждения на здрави принципи, на всеизвестни мъдрости и задоволявайки се с изтъркани истини, придавайки им известна доза превзетост, с която аз вече отдавна бях свикнал. Едва изказана, тяхната присъда ме убеждаваше с очевидната си и проста неоспоримост. Мотивирайки постъпките си, те прибягваха до такива скучни доводи, че беше невъзможно да се усъмниш в тяхната справедливост. Душевните конфликти у нашите познайници, снизходително излагани от тях, не толкова ме смущаваха, колкото ме насочваха по пътя на истината: това бяха фалшиви конфликти, предварително решени, всякога едни и същи; бремето на техните грешки, когато те си ги признаваха, не беше тежко: поразсърдваха се, заслепяваше ги справедлив, донякъде пресилен гняв, от който за щастие успяваха да се опомнят навреме. Те всякога бяха готови да извинят много по-сериозните грешки на

отсъствуващите: в нашата къща не се злословеше, само с огорчение се установяваха недостатъците на този или онзи. Аз слушах, разбирах, одобрявах; всички тия разговори ме успокояваха и това беше съвсем естествено, защото целта им беше точно такава — да успокояват: няма неизлечими злини, в глъбините всичко е неподвижно, безполезните вълнения по повърхността не трябва да скриват от нас задгробното спокойствие, което е наша съдба.

Гостите си отиваха, аз оставах сам и измъквайки се от това банално гробище, бързах да се присъединя към живота, към безумството в книгите. Достатъчно беше да отворя коя да е от тях, за да се сблъскам отново с оная нечовешка, тревожна мисъл, размахът и дълбочината на която надхвърляха моя разум; тя скачаше от една идея на друга така стремително, че аз, зашеметен и объркан, по сто пъти на страница грешах и загубвах нишката. Пред очите ми се развиваха събития, които дядо сигурно би сметнал за невероятни, но които при все това имаха неоспоримата достоверност на писани неща. Героите никнеха изневиделица, обичаха се, караха се, избиваха се помежду си; оцелелият чезнеше в скръб, искаше да последва в гроба своя приятел или прелестната си възлюблена, която сам бе изпратил на оня свят. Какво трябваше да правя? Може би по примера на възрастните трябваше да порицавам, да одобрявам, да оправдавам? Но, изглежда, тия чудаци тук нямаха и понятие от нашите нравствени норми и техните подбуди; дори да се споменаваха, те оставаха непонятни за мен. Брут убива сина си, така постъпва и Матео Фалконе. Очевидно, твърде обичайна практика. Но, кой знае защо, никой от нашите познати не прибягва към нея. Веднъж в Мьодон дядо се беше скарал с вуйчо ми Емил и аз слушах как двамата крещят в градината, но по всичко изглеждаше, че дядо не възнамерява да убива сина си. Интересно е какво мисли той за детеубийците? Самият аз се въздържах да разсъждавам по тоя въпрос: животът ми не беше в опасност, тъй като бях сираче, пък и тия показни кръвопролития донякъде ме забавляваха. И все пак в разказите за тях долавях някакво задоволство, което ме смущаваше. С мъка се въздържах например да не заплюя гравюрата, където Хораций с шлем и изтеглен меч гонеше бедната Камила. Карл понякога тананикаше:

Бъди ти сто пъти богат с роднини —
но от брата и сестрата по-близки няма…

Това ме смущаваше: ако ми се беше паднало щастието да имам сестра, дали тя щеше да ми бъде по-близка от Ан-Мари? А от Карлимами? В такъв случай тя щеше да ми бъде любима. „Любима“ по това време за мен беше само мъглява дума, която често срещах в трагедиите на Корней. Влюбените се целуват и си обещават да спят в едно легло. (Странен обичай — а защо не в две съседни легла, както ние с мама?) Не знаех повече нищо, но под блестящата външност на понятието долавях някаква тъмна същност. Във всеки случай, ако имах сестра, щях да се провиня в кръвосмешение. Мечтаех за това. Извращение? Прикриване на забранени чувства? Твърде възможно. Но така или иначе, имах по-голяма сестра — майка ми, искаше ми се да имам и по-малка. И днес още — в 1963 година — единствената родствена връзка, която ме трогва, е родството между брата и сестрата.

Аз извърших голяма грешка, опитвайки се неведнъж да намеря между жените тази неродена сестра — искът ми беше отхвърлен, а аз — осъден на съдебна разноски. При все това и днес, когато пиша тия редове, у мен отново закипява предишният гняв срещу убийците на Камила, гняв, толкова буен и неудържим, че се питам не е ли престъплението на Хораций един от източниците на моя антиимпериализъм: военните убиват своите сестри. Ако зависеше от мен, бих му видял сметката на тоя дърт пехотинец! Дванадесет куршума в тила! Обръщах страницата — печатните букви ми доказваха, че съм се заблуждавал: сестроубийството трябваше да бъде *оправдано*. Няколко мига се задъхвах, удрях нозе в земята като бик при вида на червена кърпа. После бързах да обуздая яростта си. Така беше — трябваше да се примиря с това: бях твърде млад и както се вижда, възприемах нещата превратно; необходимостта да бъде оправдан Хораций сигурно беше изложена в безчислените александрийски стихове, които не можах да проумея или от нетърпение бях прескочил да прочета. Харесваше ми тая неизвестност, харесвах, че разказът ми се изплъзваше от всички страни: това ме откъсваше от всекидневието. Двадесет пъти препрочетох последните страници на „Мадам Бовари“, накрая научих наизуст цели пасажи, но от това поведението на

нещастния вдовец не ми стана по-ясно: той намираше писма, но защо трябваше да си пусне брада? Хвърляше мрачни погледи към Родолф, значи, го ненавиждаше — *защо*? И защо тогава казваше на Родолф: „Аз не ви се сърдя“? И защо Родолф го смяташе за „смешен и малко подъл“? После Шарл Бовари умираше. От болест? Или може би от скръб? И защо лекарят го отваряше, щом като всичко беше свършено? Обичах тая упорита съпротива, която никога не можех да преодолея докрай; измамен, уморен, аз вкусвах от тревожната наслада да разбирам, без да разбирам: това бяха глъбините на битието. Човешкото сърце, за което дядо така охотно говореше в семеен кръг, навсякъде освен в книгите ми се струваше невзрачно и пусто. Заплетените имена действуваха на настроението ми, навяваха ми ужас и печал, причините на които не разбирах. Достатъчно беше да кажа „Шарбовари“ и веднага някъде си виждах висок дългобрад човек в дрипи да броди зад някаква ограда — просто непоносимо. Източникът на тия мъчителни наслади беше смесица от два противоположни страха. От една страна, аз се страхувах да се хвърля безразсъдно в един фантастичен свят и да странствувам там в компанията на Хораций и Шарбовари, без надежда да намеря някога обратния път по улица Льо Гоф, към Карлимами и майка ми. От друга страна, схващах, че за възрастните читатели дългата върволица от фрази бяха пълни със смисъл, който ми се изплъзваше. Аз пълнех главата си, впил очи в отровните думи, много по-многозначителни, отколкото ми се струваше; загадъчната сила, записала с думи историите на безумци, които никак не ме засягаха, пораждаше у мен мъчителна скръб, чувство за разбит живот: нямаше ли да се заразя и аз и да умра от тази отрова? Поглъщайки Словото, погълнат от образа, аз оцелях само благодарение на несъвместимостта на тия две едновременно грозящи ме опасности. На мръкване, загубил се в словесните джунгли, трепващ и при най-слабия шум, вземайки скърцанията на паркета за нечии вопли, струваше ми се, че откривам езика в неговата предвечна същност — до появата на човека. С какво позорно облекчение и с какво разочарование се връщах към прозата на семейния бит, когато майка ми влизаше в стаята и запалвайки лампата, възкликваше: „Горкото ми момченце, ти ще си извадиш очите!“ Обезумял, аз скачах, почвах да крещя, да тичам, да се кривя. Но даже връщайки се към своето детство, аз продължавах да си блъскам главата: „*За какво* разказват книгите? Кой ги пише, защо ги пише?“

Поверих терзанията си на дядо, който, след като поразмисли, реши, че е настъпил мигът да ме просвети и така усърдно се зае с тази задача, че завинаги ме беляза с последиците от това усърдие.

Някога дядо често ме подрусваше на крака си, пеейки:

Друс, друс, конче, конче вихрогонче!
Конче тръгна: тръс, тръс,
ето чу се: пръц, пръц…

а аз, скандализиран, се кисках при тия неприлични думи. Най-сетне дядо спираше да пее, поставяше ме на коленете си и ме поглеждаше дълбоко в очите: „Аз съм човек — казваше той с ораторски глас, — аз съм човек и всичко човешко ми е близко.“ Той явно преувеличаваше: дядо би изгонил инженерите, търговците и най-сетне офицерите, както Платон беше изгонил от своята република поетите. Фабриките според него разваляха пейзажа; в чистата наука го привличаше само чистотата. В Герини, където обикновено прекарвахме втората половина на юли, вуйчо Жорж ни водеше да разглеждаме леярните; беше горещо, груби и лошо облечени люде ни блъскаха; аз умирах от скука и от страх сред оглушителния, ужасен грохот; когато изливаха разтопения метал, дядо подсвиркваше от вежливост, но погледът му оставаше безжизнен. Затова пък в Оверн през август той скиташе по селата, спираше се пред някоя старинна каменна стена и като почукваше по зидарията с края на бастуна си, с въодушевление казваше: „Виждаш ли, момчето ми, това е галско-римска стена.“ Дядо ценеше също така църковната архитектура и макар че ненавиждаше папистите, не можеше да мине край черква, без да надникне в нея, ако беше готическа; в романските влизаше в зависимост от настроението. Той вече не посещаваше концерти, макар че някога бил постоянен посетител; обичаше Бетховен, неговата патетичност, мощния оркестър; обичаше, но не така страстно, и Бах. Понякога се приближаваше до пианото и без да сяда, вземаше с втвърдените си пръсти няколко акорда; баба с едва сдържана усмивка забелязваше: „Шарл композира.“ Синовете му, особено Жорж, бяха станали добри изпълнители, но не можеха да търпят Бетховен и повече от всичко ценяха камерната музика; но тия различия във вкусовете не

смущаваха дядо и той добродушно повтаряше: „Швайцерови са родени музиканти.“ Само седмица след раждането ми на нашите се сторило, че аз се радвам на звъна на лъжицата, а дядо обявил, че имам добър слух.

Стъклописи, стълбове, портали с резба, изписани псалми, дървени и каменни разпятия, съзерцания в стихове и поетични съзвучия — всички тия проявления на човешкия дух ни отвеждаха направо към божественото. Толкова повече, че към тях се прибавяха и природните красоти. Едно и също вдъхновение извикваше на живот творенията на бога и великите съзидания на човешката ръка; една и съща небесна дъга блестеше в пяната на водопада, преливаше между редовете на Флобер, играеше в полусенките на Рембранд: това беше духът. Този дух говореше на бога за людете, пред людете свидетелствуваше за бога. В красотата моят дядо виждаше реално въплъщение на истината и източник на най-благородни откровения. В изключителни случаи — когато в планината се разрази буря, когато вдъхновението осени Виктор Юго — можеха да се достигнат най-високите върхове, където истината, красотата и доброто се сливаха в едно.

Аз намерих своята вяра — книгата стана най-важното нещо за мене. В библиотеката виждах храм. Внук на служител на култа, аз живеех на покрива на света, на шестия етаж, кацнал на най-високия клон на свещеното дърво: неговото стъбло беше шахтата на асансьора. Аз влизах — излизах на балкона, хвърлях отвисоко поглед над минувачите, кимах през преградките на Люсет Моро, моя връстница и съседка, която по русите си къдрици и по младежката си женственост приличаше на мене, после се връщах в килията или в предхрамието, които моето лично „аз“ никога не напускаше: когато мама ме водеше в Люксембургската градина — а това се случваше всеки ден, — аз вземах дрипите си за долния свят, докато гордото ми „аз“ не напускаше своя клон. Мисля, че то и сега е още там. Всеки човек си има свое определено място: то не зависи нито от гордостта, нито от достойнствата, — всичко решава детството. Моето място е на шестия етаж на една парижка къща с изглед към покривите. Долините ме задушаваха, низините ме угнетяваха: измъчвах се, като че ли съм на

Марс, притегателната им сила ме смазваше; но достатъчно беше да се изкача на някое хълмче, за да намеря отново блаженството: аз се връщах на своя символичен шести етаж, отново дишах там разредения въздух на литературата, светът се стелеше на стъпала под нозете ми и всяко нещо смирено молеше за име — да му дадеш име, значеше едновременно и да го създадеш, и да го овладееш. Ако не бях изпаднал в това основно заблуждение, никога нямаше да стана писател.

Днес, 22 април 1963 година, аз поправям тоя ръкопис на десетия етаж на нова жилищна сграда: през отворения прозорец виждам гробище, Париж — сините хълмове на Сен-Клу. Изглежда, че съм непоправим. И все пак всичко се е променило. В това домогване през детските години до високо място, в това пристрастяване към гълъбарниците всъщност би могло да се съзре плод на честолюбие, на тщеславие, на желание да се отплатя за дребния си ръст. Не, не е тъй, всичко стоеше по-иначе: не ставаше въпрос да се покатеря на моето свещено дърво — аз вече седях на него и просто не исках да сляза оттам. Не беше въпрос да се издигна над людете: аз исках да живея сред ефира, между безплътните сенки на нещата. По-късно не само че не се стремях да се вкопчвам за въздушните балони, но положих всички усилия да се спусна на дъното — поставих си даже оловени подметки. Понякога, когато имах щастие, отдаваше ми се да се докосна до пясъчното дъно, до обитателите на морските глъбини, на които бях призван да дам име. Друг път не постигах нищо: непреодолима лекота ме задържаше на повърхността. В края на краищата моят висотомер се повреди и сега аз съм ту аеростат, ту водолаз, често пъти и двете заедно, както подхожда за хора от нашата черга: по навик живея сред облаците и без особена надежда за успех се бъркам във всичко, което се върши долу.

Между това беше дошло време да се запозная с писателите. Дядо направи това тактично, без да се пали много. Изброи имената на тези велики люде. Сам аз си повтарях наизуст списъка с имената от Хесиод до Юго без никаква грешка: това бяха мъченици и пророци. Шарл Швайцер твърдеше, че се прекланя пред тях. Но откровено казано, до известна степен те го стесняваха: тяхното нетактично присъствие му пречеше да приписва човешките творения направо на светия дух. Ето защо дълбоко в душата си дядо предпочиташе безименните автори: строителите, скромно отстъпили в сенките на издигнатите от тях

катедрали, многоликия създател на народните песни. Той нямаше нищо против Шекспир, личността на когото не беше установена, както и против Омир, по същата причина. Така беше и с някои други автори, чието съществуване не беше неопровержимо доказано. За тия, които не бяха поискали или не бяха съумели да заличат следите си от своя земен живот дядо намираше извинение, при условие, че вече бяха в гроба. Ето защо той порицаваше вкупом всичките си съвременници, с изключение на Анатол Франс и Куртелин, който го забавляваше.

Шарл Швайцер самодоволно приемаше изразите на всеобщо уважение, засвидетелствувани към преклонната му възраст, към културата, красотата и добродетелите му. Този лютеранин не беше далеч от мисълта да си въобрази, съвсем в библейски дух, че всевечният бог беше благословил дома му. Понякога, на масата, той изведнъж се съсредоточаваше, за да обхване от птичи полет миналия си живот и да заключи: „Деца мои, щастлив е този, който няма в какво да се упреква.“ Неговата избухливост, величавост и гордост, както и вкусът му към възвишеното, прикриваха колебливия му ум, който носеше следите на религията, на неговия век и на средата — университета. Ето защо той изпитваше тайно отвращение към духовните идоли на библиотеката си, нехранимайковци и мошеници, книги, които в дълбочината на душата си смяташе за неприлични. Това ме измами: сдържаността, която се долавяше в престорения му ентусиазъм, аз вземах за строгост на съдия; духовният сан на дядо го поставяше над писателите. „Както и да е — внушаваше ми служителят на култа, — талантът е чисто и просто награда: можеш да я заслужиш само с големи страдания, понасяйки упорито и безропотно всички изпитания; в края на краищата почваш да чуваш гласове и да пишеш под диктовка.“ Така, между първата руска революция и Първата световна война, петнадесет години след смъртта на Маларме, в момента, когато Даниел дьо Фонтанен[6] откриваше за себе си „Земна храна“[7], един син на XIX век внушаваше на внука си идеите от времето на Луи-Филип. Така, казват, се обяснява и изостаналостта на селяните: бащите отиват на полска работа, оставяйки синовете си на грижите на дядо и баба. Аз застанах на старт с преднина от осемдесет години. Трябваше ли да съжалявам за това? Не зная: в нашето общество, което е в непрекъснато движение, изоставането понякога дава преднина.

Така или иначе, бяха ми подхвърлили тоя кокал и аз го гризех с такова усърдие, че през него можех да гледам света. Дядо тайно мечтаеше да ми внуши неприязън към писателите — тия жалки посредници. Той постигна обратни резултати: аз престанах да различавам таланта от заслугата. Доблестните момчета приличаха на мен: когато бях послушен и храбро понасях своите несгоди, знаех, че ме очаква награда, лавров венец; това е детството. Карл Швайцер ме запозна с други деца, като мене гледани, подлагани на изпитания и награждавани, но на които се бе удало да запазят детството си за цял живот. Лишен от братя, сестри и другари, аз намерих в писателите своите първи приятели. Подобно на героите в собствените им романи те обичаха и страдаха жестоко, но главното е, че всичко свършваше добре; мислейки за злополучията им, аз с умиление и с известна радост си представях как са ликували момчетата, когато след преодолените затруднения са си казвали: „Ето че ми провървя! От това ще се роди един хубав стих!“

В моите очи те не бяха умрели или поне не съвсем — само се бяха превърнали в книги. Корней беше станал червендалест набръчкан шишко, кожата на гърба му миришеше на лепило. Тоя суров, тромав тип с трудноразбираема реч впиваше в бедрата ми ъглите си всеки път, когато го пренасях от едно място на друго. Но щом го отварях, той ми предлагаше своите гравюри, печални и нежни като откровения.

Флобер беше късичък, в платнени одежди, не миришеше на нищо, но беше изпъстрен с лунички. Виктор Юго, многоликият, се бе настанил едновременно по всички лавици. Така беше с телата им; що се отнася до техните души — те витаеха наблизо, страниците бяха прозорци, отвън някакво лице се притискаше до стъклото и ме дебнеше; преструвах се, че не забелязвам нищо и продължавах да чета, поглъщайки с очи думите под втренчения поглед на покойния Шатобриан. Впрочем тия тревоги не продължаваха дълго; през останалото време аз обожавах другарите от моите игри. Поставях ги над всичко и никак не се изненадах, когато ми разказаха, че Карл V вдигнал четката, изпусната от Тициано: голяма работа, та нали кралете съществуваха за това! Въпреки всичко не ми идваше на ум да уважавам писателите: защо трябваше ги възхвалявам, че са велики? Те чисто и просто изпълняваха дълга си. Що се отнася до останалите — тях ги осъждах, защото са нищожни. С една дума, всичко бях обърнал

с главата надолу, а изключението бях издигнал в правило: човешкият род, според представите ми, беше тесен кръг от избраници, обкръжени от стадо предани животни. Но главно дядо така лошо се отнасяше с писателите, че аз не можех да ги приема като нещо напълно сериозно.

След смъртта на Виктор Юго дядо беше престанал да чете нови книги; когато нямаше какво друго да прави, той препрочиташе старите. Но призванието му беше да превежда. Тайно в душата си авторът на „Deutsches Lesebuch“ смяташе цялата световна литература за свое нагледно пособие. Вярно е, че макар и с леко сърце дядо подреждаше писателите по реда на тяхното значение, но зад тази показна йерархия той едва успяваше да скрие предпочитанията си от чисто утилитарен характер: Мопасан доставяше на учениците немци най-подходящите текстове за превод от френски; Гьоте, надминавайки с цяла глава Готфрид Келер, беше незаменим за превеждане на френски. Като хуманист, дядо не хранеше особено уважение към романите, но като преподавател, ги ценеше високо като лексически материал. В края на краищата той почна да признава само избрани откъси и няколко години след това аз го виждах да изпада във възторг пред една извадка от „Мадам Бовари“, която Мироно бе включил в неговата „Христоматия“, докато пълният Флобер ето вече двадесет години очакваше да бъде удостоен с вниманието на дядо.

Чувствувах, че Шарл живееше за сметка на мъртвците, което донякъде усложняваше отношенията ми с тях. Под предлог, че им оказва особено уважение, дядо ги въртеше на ръжен, както си иска, и при случай не се стесняваше да ги разкъсва, за да ги превежда по-удобно от един език на друг. Така аз открих едновременно величието и нищожеството на писателите. Мериме, за свое нещастие, подхождаше за средния курс на учебната програма, в резултат на което водеше двойствен живот: невинната гълъбица Коломба, свила гнездо в четвъртата лавица на библиотеката, напразно протягаше гланцираните си крилца — никой не й обръщаше внимание, ничий поглед никога не докосваше нейната невинност. Затова пък на най-долната лавица същата тая девственица се бе затворила в кафявата подвързия на някаква малка и измачкана книжка; нито сюжетът, нито езикът се бяха променили, но тук тя беше изпълнена с бележки на немски език и в края с речник на непознатите думи; на всичко отгоре узнах — скандал, какъвто не бе имало от откъсването на Елзас и Лотарингия, — че тя е

била издадена в Берлин. Тази книга, която дядо два пъти седмично слагаше в чантата си, беше покрита цялата в петна, изгаряния от цигари и изпълнена с червени драскотини и аз не можех да я търпя — това беше един унижен Мериме. Щом я отворех, идеше ми да умра от скука: струваше ми се, че всяка дума се разтяга на срички, точно така, както дядо ги диктуваше на учениците си в института. Тия познати, но неузнаваеми знаци, отпечатани в Германия, за да бъдат четени от германци, дали не бяха чисто и просто фалшифицирани френски думи? Още една шпионска афера! Може би само трябваше да се поизтрие малко галската им премяна, за да се открият под нея настръхнали германски думи. В края на краищата почнах да подозирам, че съществуват две „Коломби“ — едната необуздана и истинска, другата дидактична и фалшива. Та нали имаше и две Изолди.

Несгодите на моите малки другарчета ме наведоха на мисълта, че съм като тях. Наистина аз нямах нито техния талант, нито техните заслуги и засега още не ми беше дошло на ум да се заловя за перото, но затова пък, като внук на свещенослужител, стоях по рождение по-високо от тях. Несъмнено бях обречен — не на техния мъченически живот, който винаги има малко скандален оттенък, а на духовно звание; като Шарл Швайцер, аз ще стана страж на културата. При това съм жив и пълен с енергия: още не умея да разкъсвам мъртвците на части, но вече се научих да им налагам прищевките си: вземах ги на ръце, разнасях ги из стаята, оставях ги на паркета, отварях ги, затварях ги, изтръгвах ги от небитието, за да ги захвърля отново там; тия окастрени човечета бяха моите кукли и аз изпитвах съжаление към бедните парализирани останки, наричани безсмъртие.

Дядо насърчаваше тая фамилиарност: у всички деца мъждее божествената искра на вдъхновението, те няма за какво да завиждат на поетите, които чисто и просто са също така деца. Аз бълнувах по Куртелин и преследвах готвачката чак в кухнята, за да й прочета на глас „Теодор търси кибрит“. Възрастните намираха това увлечение забележително, раздухваха го ревностно — на моята страст беше дадена широка гласност. Един хубав ден Шарл подхвърли нехайно: „Куртелин трябва да е славно момче. Щом го обичаш толкова, защо не му пишеш?“ И аз му писах. Дядо направляваше перото ми и счете за уместно да остави в писмото няколко правописни грешки. Години по-

късно това писмо беше отпечатано във вестниците и аз го прочетох не без досада. Писмото завършваше с думите: „Ваш бъдещ приятел“, което ми се струваше напълно естествено: аз бях близък с Волтер и Корней; как така изведнъж един *жив* писател отхвърляше дружбата ми? Куртелин я отхвърли и добре направи: отговаряйки на внука, той щеше да си отвори работа с дядо. Но по онова време ние строго осъдихме неговото мълчание. „Сигурно е много зает — каза Шарл. — Но дори и тъй да е, дявол да го вземе, едно дете не бива да се оставя без отговор.“

И днес още си го имам тоя малък недостатък — фамилиарността. Отнасям се със знаменитите покойници като с другари от детинство; за Бодлер, за Флобер се изказвам смело, без никакви заобикалки, а когато ме укоряват за това, все ми се иска да им отговоря: „Не си пъхайте носа в работи, които не ви засягат. Някога вашите гении ми принадлежаха, аз ги държах в обятията си, обичах ги страстно без следа от почит. Защо да се церемоня с тях?“ Но от хуманизма на Карл, от тоя хуманизъм на прелат, се излекувах едва в деня, когато разбрах, че всеки човек е преди всичко човек. Печално нещо е оздравяването — речта губи своя магически чар, героите на перото, моите някогашни велможи, лишени от привилегиите им, са се смесили с тълпата: аз нося двоен траур за тях.

Това, което току-що написах, е лъжа. Не, истина е. Впрочем нито лъжа, нито истина, както всичко, което се пише за безумците, за людете. Доколкото ми позволяваше паметта, възпроизведох фактите с най-голяма точност. Но до каква степен съм вярвал в бълнуванията си? Това е главният въпрос. И въпреки всичко не мога да отговоря на него. По-късно се убедих, че за чувствата си знаем всичко — не знаем само тяхната дълбочина, тоест тяхната искреност. В този случай не могат да служат за мерило даже самите постъпки, поне дотогава, докато не се докаже, че те не са поза, а не е лесно да се докаже това. Сами отсъдете: между възрастните аз бях възрастен в миниатюра и четях книги за възрастни — това вече звучи неискрено, защото въпреки всичко аз все тъй си оставах дете. Не възнамерявам да се признавам за виновен, но така беше — това е всичко. Толкова повече, че моите изследвания и открития бяха неотменима част от Семейната комедия, те будеха възторг и аз го знаех — да, знаех го; всеки ден детето чудо смущаваше покоя на магическите книги, които дядо вече не четеше. Аз живеех не

според възрастта си, както се живее не според средствата: с престараване, с преумора, разточително, за показ. Едва отворил вратата на кабинета, попадах в утробата на един безжизнен старец: грамадната писалищна маса, папката, червените и сини мастилени петна по розовата попивателна хартия, линията, шишенцето с лепило, застоялият дъх на тютюн, а през зимата червените отблясъци на печката, изпращяването на слюда — това беше самата личност на Карл, овещественият Карл. Не ми трябваше нищо повече, за да се почувствувам на седмото небе — аз се устремявах бегом към книгите. Искрено ли? Какво значи тая дума? Как бих могъл сега — след толкова години — да определя неуловимата и неустойчива граница, която отделя безумието от преструвката? Лягах по корем, с лице към прозореца, пред мен — отворена книга, вдясно — стъклена чаша с разредено вино, вляво, в чиния — филия хляб със сладко. Даже в самотата си аз продължавах да играя комедията: Ан-Мари, Карлимами бяха прелиствали тия страници много преди моето раждане, пред моя взор сега се разстилаше съкровищницата на техните знания; вечерта те ще ме попитат: „Какво чете? Какво разбра?“ — знаех си го и бях готов да снеса яйцето, с присъщото детско остроумие. Да отбягвам възрастните сред книгите, беше най-добрият начин да общувам с тях; те не бяха край мен, но бъдещият им поглед проникваше в мен през тила, излизаше през зениците, поглъщаше от пода тия сто пъти четени фрази, които аз четях за първи път. Наблюдавайки тях, аз виждах себе си: виждах се да чета така, както людете се чуват, когато говорят. Толкова ли се бях изменил от времето, когато, не познавайки още буквите, се преструвах, че сричам „Китаецът и Китай“? Не: играта продължаваше. Вратата зад гърба ми се открехваше, идваха да видят „какво правя там“; аз се научих да хитрувам — с един скок оставях Мюсе на мястото му и повдигайки се на пръсти, протягах ръце към тежкия Корней; мереха увлеченията ми по напрежението ми, зад гърба си чувах възторжен шепот: „Колко много *обича* Корней!“ Аз не го обичах: александрийският стих не ми се нравеше. За щастие в това издание бяха публикувани in extenso само най-знаменитите трагедии; на останалите бяха дадени само заглавията и кратко съдържание. Точно това ми харесваше: „Роделинда, жена на Пертарит, крал на ломбардите, покорен от Гримоалд, е принудена от Юнулф да даде ръката си на чуждестранен владетел…“ Аз прочетох „Родогюнда“,

„Теодора“, „Ажезилас“ много по-рано от „Сид“ и „Сина“; устата ми се пълнеше със звучни имена, сърцето ми — с възвишени чувства, при което, разбира се, добре си отварях очите, да не се заплета в някакви родствени връзки. А в къщи казваха: „Малкият жадува за знания, той просто поглъща «Ларуса»!“; не спорех. Всъщност аз съвсем не жадувах за знания — просто бях открил, че в речника има кратки резюмета на пиеси и романи; това ми правеше удоволствие.

Обичах да се харесвам и жадувах да плувам в интелектуални води. Всеки ден се приобщавах към светите тайнства. Понякога доста разсеяно: просвах се на пода и прелиствах страниците; произведенията на моите малки другарчета често пъти изпълняваха за мен същата роля, както молитвената вртележка за будистите. Случваше ми се обаче да преживявам и *истински* страхове и радости. Тогава забравях преструвките и безразсъдно се оставях да бъда понасян от този обезумял кит — света. Иди, че разбери! Погледът ми обработваше думите, случваше ми се да ги измервам, да вниквам в смисъла им — в края на краищата комедията на културата ме приобщаваше към културата.

При все това четях *истински* някои книги, само че вършех това извън стените на светилището — в детската стая или под масата в трапезарията. За тия книги не споменавах пред никого и с никого освен с майка си не говорех за тях.

Ан-Мари гледаше сериозно на неискрените ми възторзи. Тя сподели с Мами тревогите си и намери в нея пълно съчувствие. „Шарл е неблагоразумен — казваше Луиз. — Той подстрекава малкия, аз вече го забелязах. Каква полза от всичко това, когато детето залинее!“ Тук двете жени споменаваха за преумора и менингит. Но да се предприеме срещу дядо открита атака, беше опасно и безполезно, ето защо те прибягнаха към обходна маневра. Веднъж, през време на една от нашите разходки, Ан-Мари уж случайно се спря пред будката, която и до ден-днешен се намира на ъгъла на булевард Сен-Мишел и улица Суфло; пред очите ми се мярнаха възхитителни картинки, чиито крещящи цветове ме омагьосаха: поисках да ми ги купят, получих ги. Ударът попадна в целта: сега всяка седмица исках да имам „Щурец“, „Изумително“, „Ваканция“, „Тримата бойскаути“ на Жан дьо ла Ир и „Със самолет около света“ на Арну Галопен, която излизаше на свитъци всеки четвъртък. От четвъртък до четвъртък мислех много

повече за Орела на Андите, за Марсел Дюно — боксьора със стоманените юмруци, и за пилота Кристиан, отколкото за моите приятели Рабле и Вини. Ан-Мари търсеше книги, които ще ме върнат към моето детство; започвайки с малките книжки на „Розовата библиотека“, месечни сбирки с вълшебни приказки, аз постепенно преминах към „Децата на капитан Грант“, „Последният мохикан“, „Никола̀ Никълби“, „Петте су на Лаваред“. Пред прекалената разсъдливост на Жюл Верн предпочитах безразсъдството на Пол д’Ивоа. Но които и да бяха авторите, аз обожавах изданията на Хетцел — моя малък театър: червената им корица със златни пискюли беше завесата, златистият слънчев прах по обрязаните им страни — рампата. На тези магически кутийки, а не на отмерената реч на Шатобриан дължа първите си срещи с красотата. Отварях ли ги, забравях всичко: можеше ли да се каже, че чета? Не, по-скоро умирах от екстаз и това състояние на нирвана веднага извикваше на живот въоръжени с копия туземци, джунгли, пътешественик с бяла тропическа каска. Превръщах се цял във *видение*, заливах с потоци светлина смуглите бузи на красавицата Ауда, бакенбардите на Филеас Фог. Освободено от самия себе си, момчето чудо най-сетне можеше безпрепятствено да се отдаде на чудеса. На петдесет сантиметра от пода се раждаше истинско щастие — без нареждания, без оглавник. Наистина, Новият свят в началото ми изглеждаше по-обезпокоителен от Стария: тук плячкосваха, убиваха, кръв се лееше на потоци. Индианци, индуси, мохикани, хотентоти отвличаха млада девойка, връзваха стария й баща и се готвеха да го погубят в най-ужасни мъки. Това беше Злото. Но то се появяваше, само и само за да падне по-късно на колене пред Доброто: в следващата глава всичко си отиваше на своето място. Бледолики герои извършваха масово клане над диваците и освобождаваха бащата, който се хвърляше в прегръдките на дъщеря си. Умираха само злодеите и по някой и друг от съвсем незначителните положителни герои, чиято гибел се вписваше към сметката за непредвидените разходи на историята. Впрочем и самата смърт беше стерилизирана: разперили ръце, людете падаха с малка кръгла дупчица под лявата гръд, а ако ставаше дума за времето, когато огнестрелното оръжие още не беше изнамерено, престъпниците чисто и просто бяха „нанизвани на шпага“. Харесваше ми тоя красив израз: представях си тоя прав, блестящ лъч — стоманеното острие на шпагата; то потъваше

в тялото на злодея като в масло, излизаше през гърба и убитият се поваляше на земята, без да загуби нито капка кръв. Понякога смъртта беше даже смешна, например смъртта на сарацина, струва ми се, в „Кръщелницата на Ролан“: той връхлиташе с коня си срещу ездача кръстоносец, рицарят стоварваше върху главата на неверника смъртоносен саблен удар, който разсичаше сарацина отгоре до долу — момент, запечатан в една илюстрация на Гюстав Доре. Колко смешно беше това! Двете половинки на тялото, разделени една от друга, вече почваха да падат на различни страни, описвайки полукръг около стремената, а конят, учуден, се изправяше на задните си нозе. Години наред съм се смял до сълзи всеки път, когато виждах тази гравюра. Най-сетне намерих това, което исках — врага, омразен, но в края на краищата безопасен, защото всичките му интриги не само нямаха успех, а, обратно, въпреки неговите усилия и дяволското му коварство служеха да възтържествува Доброто. Аз забелязах, че възстановяването на реда всякога е съпроводено с някакъв успех: героите получаваха награди, отдаваха им почести, увенчаваха ги със слава, обсипваха ги с пари; със своето безстрашие те покоряваха нови територии, отнемаха от туземците произведенията на изкуството и ги пренасяха в нашите музеи; млада героиня се влюбваше в пътешественика, който беше спасил живота й, всичко завършваше със сватба. От тези списания и книги подхранвах най-заветната си фантасмагория — оптимизма.

Четенето на тези книги дълго време се запази в тайна. Даже не стана нужда Ан-Мари да ме предупреждава: съзнавайки цялата долнопробност на тая литература, аз не обелвах нито дума за нея пред дядо. Общувах с престъпници, впусках се в разгулен живот, прекарвах ваканциите в бордеи, но не забравях, че истинското ми „аз“ е в храма. Защо трябваше да оскърбявам слуха на свещенослужителя, доверявайки му греховете си? Но Карл в края на краищата ме залови на местопрестъплението; той се нахвърли срещу двете жени, а те, възползувайки се от едноминутната пауза, когато дядо си поемаше дъх, стовариха всичко на моя гръб: аз съм видял списанията, приключенските романи, поискал съм ги, настоял съм да ги получа — как можели да ми откажат? Тази изкусна маневра постави дядо натясно. Аз сам, по собствено желание, бях изменил на Коломба с безсрамно гримираните улични жени. Аз, пророческото дете, младият

оракул, Елиасен[8] на изящната литература, проявявах бясно влечение към всяка гнусотия. Дядо трябваше да избира: или ще се съобразява с вкусовете ми, без да се опитва да ги разбере, или ще престана да пророкувам. Шарл Швайцер-отецът би предал всичко на кладата; Шарл Швайцер-дядото взе позата на съкрушена търпимост. А аз само това и чаках, за да продължа спокойно своя двойствен живот. Така е и досега: и днес още чета с по-голямо удоволствие „Черната серия“, отколкото Витгенщайн[9].

Аз бях прав, единствен и несравним на моя въздушен остров, но поставен при обикновени условия, се оказах сред последните.

Дядо реши да ме даде в лицея „Монтен“. Една сутрин той ме заведе при директора и му изреди моите достойнства: имал съм един-единствен недостатък — *прекалено* развит съм бил за годините си. Директорът се съгласи с всичко. Записаха ме в осми клас и аз очаквах, че ще мога да се уча с моите връстници. Не излезе така: след първата диктовка дядо незабавно беше извикан от дирекцията на лицея. Той се върна извън себе си от ярост, извади от чантата си злополучния лист хартия, изпълнен с драскулки и петна, и го захвърли на масата: това беше работата, която бях предал в часа по диктовка. Бяха му обърнали внимание върху правописа — „Дифияд заек убичъ маштиркъ“ — и се опитали да го убедят, че мястото ми е в десети подготвителен клас. При вида на „дифияд“ майка ми беше обхваната от неудържим смях, който под поразяващия поглед на дядо застина в гърлото й. Отначало дядо ме обвини в немарливост и за първи път в живота ме нахока, но после заяви, че са ме подценили; на другия ден ме взе от лицея, скъсвайки завинаги отношенията си с директора.

Не можах да проумея нищо от това, което се беше случило, и моят провал ни най-малко не ме опечали: аз бях дете чудо, но не умеех да пиша грамотно — голяма работа! Пък и нямах нищо против да се върна към своето уединение: обичах своята безпомощност. Даже не бях забелязал, че съм изпуснал случая да намеря своето истинско „аз“. Наеха ми частен учител — парижанина господин Лиевен; той идваше у дома почти всеки ден. Дядо беше ми купил малка писмена маса чин от небоядисано дърво. Аз седях на скамейката, а господин Лиевен, разхождайки се из стаята, диктуваше. Той приличаше на Венсан

Ориол[10] и дядо твърдеше, че е масон. „Когато му подавам ръка — казваше дядо със страхливото отвращение на порядъчен човек, на когото представят педераст, — той чертае с палеца си върху моята длан масонския триъгълник.“ Не можех да понасям учителя си, защото на него и на ум не му минаваше да се възхищава от мен: подозирах, че не без основание ме счита за умствено изоставащо дете. Той изчезна и аз не зная защо — може би беше изказал пред някого мнението си за мене.

Ние живяхме известно време в Аркашон, където ме дадоха да се уча в началното училище. Това беше данък, изискван от демократичните принципи на дядо. Но в същото време той настояваше да ме държат по-настрани от простите момчета. Когато ме представи на учителя, дядо каза: „Драги колега, поверявам ви това, което ми е най-скъпо на сърцето.“

Господин Баро беше с брадичка и носеше пенсне. Той дойде в нашата вила на чаша мискет и увери дядо, че е поласкан от доверието, което му оказва представителят на средното образование. Господин Баро ме настани на отделен чин, до самата катедра, а през междучасията ме държеше при себе си. Считах тази привилегия в реда на нещата; какво мислеха за това „синовете на народа“, моите равноправни съграждани — не знаех, но предполагах, че не дават пет пари за цялата тази история. Техните лудории ме изморяваха и съобразявайки се с добрия тон, аз се топях от скука до господни Баро, докато те играеха на гоненица.

Уважавах учителя си по две причини: първо, той ми мислеше доброто и, второ — имаше лош дъх на устата. Възрастните трябваше да бъдат грозни, набръчкани и досадни; когато ме целуваха, харесваше ми се да преодолявам известно отвращение — това доказваше, че плащам скъпа цена на добродетелта. Познавах, разбира се, и прости, обикновени радости: да тичам, да скачам, да ям сладкиши, да целувам нежната, парфюмирана кожа на майка си, но много повече ценях радостта от страданията, предизвикани от усилията, които превъзмогвах в обществото на зрелите мъже. Отвращението, което ми вдъхваха тези мъже, съставяше неразделна част от техния престиж: аз смесвах отвращението с уважението. Бях сноб. Когато господин Баро се навеждаше над мен, дъхът му ме подлагаше на мъчително

изтезание, но аз усърдно поемах с носа си неблаговонния мирис на неговите достойнства.

Един хубав ден открих на училищната стена току-що написани думи. Приближих се и прочетох: „Татко Баро е лайно“. Сърцето ми щеше да се пръсне, от изумление останах прикован на място, едва не припаднах. „Лайно“ — това навярно беше една от ония „грозни думи“, които гъмжаха сред измета на речниците и не трябваше да попадат пред очите на благовъзпитаните деца; кратка и груба, тази дума беше присъща с ужасяващата си първичност за най-низшите организми. Страшно беше дори само това, че съм я прочел. Забраних си да я произнасям даже шепнешком. Не исках тая хлебарка, прилепила се към стената, да скочи в устата ми и да се превърне в гърлото ми в гнусно тръбене. Кой знае, ако се престоря, че не съм я забелязал, тя може би ще допълзи до някои дупка в стената. Но отвръщайки очи от нея, погледът ми се спираше на нахалното обръщение „татко Баро“, което ме ужасяваше още повече: за смисъла на думата „лайно“ аз в края на краищата само се досещах, но затова пък много добре знаех що за хора наричаха у нас, в къщи, „татко някой си“ — градинарите, пощенските раздавачи, бащата на прислужницата, с една дума, старите бедняци. Значи, някой си представяше господин Баро, учителя, колегата на моя дядо, в образа на стар бедняк. Някъде в нечия глава блуждаеше тая болна и престъпна мисъл. Но в чия глава? Може би в моята? Не беше ли достатъчно да прочетеш сквернословния надпис, за да станеш съучастник в едно светотатство? Струваше ми се, че някой зловещ безумец се присмива над моето благовъзпитание и почтителност, над усърдието ми, над радостта, която изпитвах всяка сутрин, сваляйки фуражката си с думите: „Добър ден, господин учителю“, и в същото време, че този безумец бях самият аз, че гнусните думи и мисли гъмжаха в моето сърце. Какво ми пречеше например да се провикна с цяло гърло: „Тая стара маймуна вони като свиня.“ Аз прошепнах: „Татко Баро вони“ и всичко почна да се върти — тогава, потънал в сълзи, потърсих спасение в бягство. На следната сутрин отново възвърнах обичайната си почит към господин Баро, към целулоидната му яка и папийонката му. Но когато той се навеждаше над тетрадката ми, аз извръщах глава, сдържайки дъха си.

На следната есен майка ми реши да ме даде в учебното заведение на госпожици Пупон. Изкачихме се по дървена стълба и попаднахме в

класната стая на първия етаж; децата мълчаливо се нареждаха в полукръг; в дъното, до самата стена, изпънати като струни, седяха майките и следяха хода на урока. Главното задължение на бедните девойки, които ни обучаваха, беше да разпределят наравно сред тази академия от изключителни деца похвалите и добрите бележки. Случеше ли се някоя от тях да прояви нетърпение или да изрази прекалено задоволство от нечий сполучлив отговор, госпожици Пупон губеха ученици, а учителката — мястото си. Ние, младите академици, бяхме около тридесет души и никога нямахме възможност да си разменим нито дума. След завършване на учебните занятия всяка майка хищно се нахвърляше върху детето си и без да се сбогува, го отвличаше със себе си. В края на първия срок Ан-Мари ме взе от училището: тук ние само безделничехме, пък и тя не можеше да понася повече мрачните погледи, които съседките й отправяха всеки път, когато идваше моят ред да пожъна похвали. Госпожица Мари-Луиз, младата блондинка с пенсне, която преподаваше в училището „Пупон“ по осем часа дневно срещу нищожна заплата, се съгласи, тайно от директорките, да ми дава частни уроци в къщи. Понякога госпожицата прекъсваше диктовките, за да облекчи сърцето си с дълбоки въздишки: тя ми се оплакваше, че е уморена до смърт, че е ужасно самотна, че е готова да жертвува всичко, за да има съпруг, ако ще да е първият срещнат. Един ден госпожица Мари-Луиз също изчезна. Разправяха, че не ме учела добре, но аз мисля, че главната причина беше друга — дядо я считаше за злочеста. Тоя праведен човек не се отказваше да утешава страдащите, но се отвращаваше от мисълта да ги кани под своя покрив. Той се опомни навреме: госпожица Мари-Луиз ме деморализираше. Аз вярвах, че възнаграждението на всеки човек се определя според достойнствата му, а за нея казваха, че е девойка с достойнства — защо тогава й плащаха толкова мизерно? Когато човек си гледа работата, той е горд, проникнат от самоуважение, щастлив, че може да се труди; но щом е така, щом тя имаше щастието да работи по осем часа дневно, защо тогава се оплакваше от живота като от неизличимо зло? Когато разказвах на дядо за нейните жалби, той почваше да се смее: била много грозна, за да я пожелае някой мъж. Аз не се смеех: значи, съществуваха люде, обречени на проклятие още от рождение? Излизаше, че са ме лъгали: в нашия добре устроен свят съществуваха чудовищни беззакония. Но

когато учителката беше отстранена, тревогите ми се разсяха. Шарл Швайцер ми намери по-благоприлични учители. Толкова благоприлични, че всички избледняха в паметта ми. И така, до десетгодишна възраст аз живях сам-самичък в обществото на един старец и две жени.

Моето „аз“, характерът ми, името ми — всичко беше в ръцете на възрастните; свикнах да се виждам през техните очи; бях дете, идол, който те създаваха от своите съжаления. Когато възрастните ги нямаше, аз чувствувах върху себе си техния поглед, смесен със светлината, под тоя поглед тичах и скачах — той не ми позволяваше да се измъкна от образа си на примерен внук и определяше моите игри и моя свят. В изящната стъклена колба — моята душа — мислите ми извършваха своя кръговрат и всеки можеше да проследи техния ход, там нямаше нито едно потайно кътче. И все пак в тая невинна прозрачност, лишена от име, форма и плът, беше разтворена прозрачната истина, която отравяше всичко: аз бях лъжец. Възможно ли беше да играеш комедия, без да съзнаваш, че я играеш? Прозрачната външност, от която беше изтъкана моята личност, я караше да се разобличава сама — изобличаваше я липсата на едно битие, което аз не можех да осъзная напълно, но не можех и да не го почувствувам. Хвърлях се към възрастните, търсейки от тях потвърждение на моите достойнства, тоест отново затъвах в лъжи. Осъден да се харесвам, излагах на показ прелестите си, но те вехнеха веднага. Влачех навсякъде лицемерното си простодушие, ненужната си важност с надеждата да издебна щастливия случай; още миг — и щях да го сграбча, вземах нужната поза, а тя ме връщаше към обичайната пустота, от която бягах. Ето, дядо дреме, загърнал нозете си в карирано одеяло; под гъстите му мустаци розовеят голите му устни — това е непоносимо. За щастие очилата на дядо се плъзгат на пода, аз се спускам да ги вдигна. Той се събужда, притиска ме в прегръдките си и ние разиграваме нашия коронен номер — сцената на любовта. Но аз исках съвсем друго. Какво? Не помня: вече съм свил гнездо в бурените на брадата му. Влизам например в кухнята, заявявам, че искам да помагам — да мия салата; възгласи, весел смях: „Не, миличък, не така! Стискай ръчичката си по-силно — ето, така е добре! Мари, помогнете му! Вижте го само как ловко върши това.“ Аз бях дете реквизит, в ръцете си държах реквизитна кошничка за салата. Чувствувах как

всяко мое движение се превръща в жест. Комедията закриваше от мен реалния свят и истинските люде; виждах само роли и реквизити. Разигравайки пред възрастните своите палячовщини, можех ли да приемам сериозно техните грижи? Отзовавах се на замислите им с похвално усърдие, което ми пречеше да вникна в техните цели. Чужд на нуждите, надеждите и радостите на човешкия род, аз хладнокръвно пилеех себе си, за да го пленя. Той беше моята публика, светеща рампа ме отделяше от него, хвърляйки ме в надменна самота, която се превръщаше в тревога.

Най-лошото от всичко беше, че подозирах възрастните в притворство. Думите, с които се обръщаха към мене, бяха като бонбони; помежду си те разговаряха на съвсем друг език. Случваше се, разбира се, понякога да нарушават свещените си задължения — аз правех най-пленителната си гримаса, в която бях съвсем сигурен, а те ми казваха с истинския си глас: „Иди да си поиграеш, миличък, не ни пречи на разговора.“ Понякога имах чувството, че ме използуват за пионка в чужда игра. Ето, разхождаме се с мама в Люксембургската градина и изведнъж, сякаш изникнал от земята, се появява вуйчо Емил, който е скаран с цялото семейство; гледайки сестра си изпод вежди, той казва сухо: „Не съм дошъл за тебе, исках да видя малкия.“ После казваше, че аз съм единствената чиста душа в семейството, единственият, който никога не го е оскърбил умишлено, нито веднъж не го е осъдил въз основа на лъжливи слухове. Аз се усмихвах, притеснен от своето могъщество и от любовта, която се беше запазила в сърцето на тоя мрачен човек. А междувременно братът и сестрата вече спореха по своите работи, разменяйки си взаимни обиди; Емил нападаше Шарл, Ан-Мари го защищаваше, предавайки постепенно позициите си, после разговорът преминаваше върху Луиз, а аз стоях забравен между железните столове.

Ако бях малко по-голям, бих просмукал като гъба моралния кодекс на консерваторите, нагледен пример на чиито норми беше поведението на стария радикал: че истината и лъжата са едно и също нещо, че ако искаш да почувствуваш някаква страст, трябва да си даваш вид, че я чувствуваш; човек е същество на церемониите. Бяха ми внушили, че сме създадени да разиграваме комедия. Аз бях готов да участвувам в нея, но при условие, че ми възложат главната роля. Все пак в минути на просветление, които ме хвърляха в отчаяние,

откривах, че ролята ми беше много раздута: с дълги текстове, с много излизания, но с нито една сцена, в която бих движил действието — с една дума, аз само поднасях реплики на възрастните. Шарл ме ласкаеше, за да се подмазва на смъртта, Луиз намираше в моите лудории оправдание за лошото си настроение, а Ан-Мари — за своето смирение. Тъй или иначе, родителите на Ан-Мари щяха да я приютят и без моя помощ, а нейното търпение винаги щеше да я превръща в беззащитна играчка на прищевките на Луиз. И без мен Мами щеше да се мръщи, и без мен Шарл щеше да се удивлява на Мон Сервен, на метеорите или на чуждите деца. Аз бях само случаен повод за техните спорове и помирения, истинските причини се криеха другаде: в Макон, в Гунсбах, в Тивие, в едно старо, похабено сърце, в едно минало, приключило много преди моето раждане. За възрастните аз бях отражение на семейния сговор и на отдавнашни семейни несъгласия; те използуваха даденото ми от бога детство, за да изявяват своето „аз“. А сам аз живеех в тревога: в това време, когато целият техен ритуал имаше за цел да ме убеди, че на света не съществува нищо нецелесъобразно, че всеки — от най-малкия до най-големия има своето определено място в света, смисълът на моето собствено съществуване ми се изплъзваше, аз изведнъж откривах, че съм излишен и се срамувах от неоправданото си присъствие в тоя така добре устроен свят.

Ако имах баща, той би ме натоварил с бремето на трайни предразсъдъци; превърнал своите прищевки в мои принципи, невежеството си в мое знание, своята ненавист в мое самолюбие, маниите си в мои закони, баща ми би се настанил в моето „аз“. Тоя достоен за уважение наемател би ми внушил самоуважение, а върху самоуважението аз бих изградил своето право на живот. Моят родител би определил бъдещето ми: надарен всестранно от рождение, не бих познавал нито грижи, нито труд. Но дори на Жан-Батист Сартр някога да е била известна тайната на моето предопределение, той я беше отнесъл със себе си в гроба; майка ми си спомняше само, че той беше казал: „Синът ми не бива да става моряк.“ По липса на по-точни сведения никой, като се почне от мене, не знаеше за какво бях дошъл на тоя свят. Ако баща ми беше оставил наследство, детските ми години щяха да преминат по-иначе; нямаше да пиша, защото щях да бъда друг. Младият наследник на земи и други недвижими имоти вижда в тях

сигурно отражение на своето собствено „аз“: стъпвайки на *своя* земя, докосвайки ромбовидните стъкла на *своята* веранда, той усеща себе си; в тяхната трайност съзира безсмъртната същност на своята душа. Преди няколко дни в един ресторант чух как седемгодишното момче, син на собственика на същото заведение, крещеше на касиерката: „Когато баща ми не е тук, аз съм господарят!“ Това се казва личност! На неговите години аз не бях ничий господар и нищо не ми принадлежеше. В редките минути, когато се случваше да лудувам, Ан-Мари ми шепнеше: „Внимавай, не сме у дома си!“ Та ние никога не бяхме у дома си: нито на улица Льо Гоф, нито по-късно, когато мама се омъжи повторно. Аз не страдах от това, защото никога нищо не ми отказваха, но се чувствувах някак си абстрактен. Владетелят на земни блага вижда в тях отражение на това, което е, а те ме насочваха към това, което ми липсваше: *аз не бях* нито издръжлив, нито постоянен; не бях бъдещ продължител на бащиното дело, *не бях* необходим за производството на стомана — с една дума, нямах душа.

Впрочем нещастието нямаше да бъде толкова голямо, ако бях в добри отношения с тялото си. Но ние, аз и тялото ми, образувахме странна двойка. Детето, израснало в нищета, не си задава излишни въпроси — лишения и болести непрекъснато подхвърлят тялото му на изпитания, условията, при които то живее, наистина са неоправдани, но те оправдават неговото битие, глада и вечната угроза от смъртта — ето неговото право на съществуване: то живее, за да умре. Що се отнася до мене, аз нито бях достатъчно богат, за да вярвам в своето предопределение, нито достатъчно беден, за да възприемам желанията си като насъщна потребност. На масата изпълнявах задълженията си по храненето и господ понякога — рядко — ме даряваше с милостта да ям без отвращение, тоест с апетит. Дишайки, смилайки храната, облекчавайки се безгрижно, аз живеех по инерция, защото бях почнал вече да живея. Моят охранен двойник — тялото ми — не ми досаждаше нито с първобитни пориви, нито с необуздани изисквания: той подсещаше за себе си само с една поредица от леки неразположения, към които възрастните се отнасяха с голяма загриженост. По това време всяко знатно семейство се чувствуваше задължено да има поне едно хилаво дете. В това отношение аз бях истинска находка, защото едва не бях предал богу дух още при раждането си. Не ме изпускаха от очи, проверяваха ми пулса, мереха

ми температурата, караха ме да си показвам езика. „Не намираш ли, че днес той е малко блед?“ — „От осветлението е.“ — „Да, да, той действително е отслабнал!“ — „Но, татко, нали го теглихме вчера!“ Под тия изпитателни погледи аз почнах да се чувствувам неодушевен предмет, цвете в саксия. Свършваше се с това, че ме слагаха в леглото. Задъхвайки се от горещина, потейки се под одеялата, аз вече не можех да разбера какво повече ме измъчва — собственото ми тяло или неразположението.

Господин Симоно, колега на моя дядо, всеки четвъртък обядваше у нас. Аз завиждах на тоя петдесетгодишен мъж с бузи на девойка, с почернени мустаци и боядисан перчем. Когато Ан-Мари, за да поддържа разговора, го питаше дали обича Бах, дали му харесва морето, планината, дали си спомня с приятно чувство за родния си град, той потъваше в размисъл и насочваше своя вътрешен взор към гранитния масив на вкусовете си. Получавайки искания отговор, той го съобщаваше на майка ми с безстрастен тон, кимайки с глава. „Щастливец! — мислех си аз. — Сигурно се събужда всяка сутрин в празнично настроение и оглеждайки от някаква най-висока точка всички върхове, хребети и долини на своята душа, сладостно се протяга с думите: «Наистина това съм аз: господин Симоно, цял-целеничък.»“ Разбира се, аз и сам можех, когато ме питаха, да кажа какво ми харесва и какво не и даже да обясня защо; но в самотата тези предпочитания ми убягваха: просто не можех да ги *установявам*, трябваше да ги поддържам и да ги подтиквам, да им вдъхвам живот. Аз даже не бях уверен какво предпочитам: говеждо филе или телешко печено. Какво не бих дал, за да възникне в мен някаква гледка, пресечена с грамади от предубеждения, несъкрушими като скали. Когато госпожа Пикар, тактично пускайки в ход модното си речниче, казваше за дядо: „Шарл е прелестно същество“ или пък: „Всяко същество е загадка“, аз се чувствувах безвъзвратно осъден. Камъните в Люксембургската градина, господин Симоно, кестените, Карлимами, ето това бяха „същества“. Но не и аз — у мен нямаше нито устойчивост, нито глъбини, нито непроницаемост. Аз бях едно *нищо* — безнадеждна прозрачност. А от деня, когато узнах, че господин

Симоно, тоя паметник, тая монолитна грамада, отгоре на всичко беше необходим на света, завистта ми нямаше граници.

В Института по нови езици имаше празник. Майка ми свиреше Шопен, гостите ръкопляскаха под трептящата светлина на газовите лампи. По настояване на дядо всички говореха на френски — провлечено, гърлено, с отживяла превзетост и тържественост, като в оратория. Аз прелитах от ръце на ръце, без да докосвам пода. И изведнъж, в момента, когато се задушавах в прегръдките на една германска романистка, дядо от цялата висота на своето величие изрече присъда, която ме порази в самото сърце: „Някой липсва тук — липсва Симоно.“ Аз се отскубнах от обятията на германската романистка и се скрих в един ъгъл, гостите изчезнаха. В центъра на шумен кръг изведнъж съгледах някакъв стълб — самия господин Симоно, но не от плът и кръв. Странното отсъствие на личността му го преобразяваше. На тая институтска вечер не се бяха явили мнозина: някои от учениците бяха болни, други под различни предлози бяха отклонили поканата, но това бяха случайни и незначителни факти. Единствен господин Симоно липсваше. Достатъчно беше да споменат името му, и в препълнения салон се заби като нож безкрайна пустота. Бях потресен: оказваше се, че човек може да има свое собствено място. Свое място: от бездната на всеобщото очакване, като от невидима утроба, той се раждаше отново. Ако господин Симоно бе се появил от внезапно разтворилата се земя сред овации, ако жените се бяха хвърлили да му целуват ръцете, аз щях да изтрезнея: физическото присъствие винаги действува изтрезняващо. Непорочен, сведен към чистотата на отрицателните величини, Симоно запазваше непомръкващата кристалност на брилянта. И именно защото съдбата ми беше отредила всеки миг да се намирам на определено място от земята, сред определени лица, и поради това, че тук се чувствувах излишен, пожелах да бъда търсен като въздуха, хляба и водата от всички други люде от всички други места на земята.

Това неизказано желание всеки ден напираше на устните ми. Шарл Швайцер навсякъде виждаше необходимостта да подтисне у себе си огорчението, което аз никога, докато дядо беше жив, не бях познавал и което едва сега почвам да отгатвам. Небесният свод се крепеше на плещите на всеки дядов колега. В числото на тези атласовци влизаха граматици, филолози, езиковеди, господин Лион-

Кан и главният редактор на „Педагогически преглед“. За да разберем добре какво беше тяхното значение, дядо ни обясняваше с наставнически тон: „Лион-Кан е отличен познавач в своята област. Неговото място е в академията“, или: „Шурер остарява; да се надяваме, че не ще направят глупостта да го пенсионират: факултетът ще понесе непоправима загуба.“ Обкръжен от незаменими старци, близкото изчезване на които щеше да хвърли Европа в траур, а може би и във варварство, какво не бих дал, за да се случи невероятното и един пророчески глас да произнася в сърцето ми присъдата: „Малкият Сартр е познавач в своята област; ако той изчезне, Франция ще понесе непоправима загуба!“

В буржоазното детство минутите са безкрайни — те протичат в бездействие. Аз бих искал да бъда Атлас сега, от памтивека и занапред, но и на ум не ми идваше, че човек трябва да се потруди, за да стане Атлас. Нужно ми беше върховно съдилище, декрет, който да ми даде тези права. Но откъде да се вземат магистратите? Авторитетът на старите ми съдии беше подкопан от тяхното комедиантство; аз не ги признавах, но и не виждах други.

Объркан паразит, създание без вяра и без съвест, без смисъл и цел, аз търсех спасение в семейната комедия, бягайки, лавирайки, летейки от една измама към друга. Спасявах се от своето ненужно тяло и от неговите немощни откровения. Както изоставеният пумпал, натъкнал се на някакво препятствие, спира да се върти, така и малкият обезверен комедиант изпадаше в тъпо вцепенение. Доброжелателни приятелки бяха казали на майка ми, че съм тъжен, че са ме изненадали да мечтая. Мама ме притисна в обятията си, смеейки се: „Тъжно… моето момче, което е винаги весело, винаги пее! А за какво ти е тъжно? Нима нямаш всичко, което искаш?“ Тя беше права — глезеното дете не тъжи; то скучае като цар. Като куче.

Аз съм куче, прозявам се, по бузите ми се търкалят сълзи, чувствувам ги как се търкалят. Аз съм дърво, вятърът докосва клоните ми и леко ги раздвижва. Аз съм муха, пълзя по стъклото, подхлъзвам се, отново изпълзявам нагоре. Понякога чувствувам отлитащото време като ласка, друг път — най-често — ми се струва, че то тъпче на място. Тръпнещи минути се отронват, поглъщат ме и дълго-дълго агонизират; измитат ги увехнали, но още живи, на тяхно място идват други, още свежи, но също тъй безплодни; тази скръб наричат щастие.

Мама ме уверява, че съм най-щастливото дете в света. Как да не й вярвам, след като е *истина*? Аз никога не мисля за самотата си; първо, не зная как да я нарека и, второ, не я забелязвам — непрекъснато съм заобиколен от хора. Та това е основата на живота ми, канавата на мислите ми, вътъкът на радостите ми.

Бях на пет години, когато се запознах със смъртта. Тя ме дебнеше, бродеше нощем по балкона, притискаше лицето си до стъклото, аз я виждах, но не се осмелявах да прогроня нито звук. Веднъж я срещнахме на кея Волтер — тя беше висока безумна старица, цялата в черно, която, изравнявайки се с мен, промърмори: „Ей сега ще пъхна това дете в джоба си!“ Друг път ми се яви под формата на яма, това стана в Аркашон. Карлимами с Ан-Мари бяха на гости у госпожа Дюпон и сина й, композитора Габриел. Останах да играя в градината на вилата, наплашен от разговорите за Габриел, от това, че той бил болен и скоро щял да умре. Играех без особено увлечение на конче, препускайки около къщата, когато пред мен изведнъж зина някаква черна яма — изба, чиито капаци някой беше оставил отворени. Вече не помня откъде се взе у мене това ясно чувство за нещо ужасно и неизбежно, но се обърнах и пеейки с цяло гърло, побягнах с всички сили. От този път всяка нощ, сгушил се в леглото си, се срещах със смъртта. Беше цял обред: трябваше да се обърна на лявата си страна, с лице към пролуката между двете легла; цял трепереш, аз я очаквах и тя се явяваше — обикновен скелет с коса. После имах право да се обърна на дясната си страна, смъртта се отдалечаваше и сега можех спокойно да спя. Денем я откривах предрешена в най-различни образи: случваше ли се майка да запее на френски „Горски цар“, аз си запушвах ушите; след като прочетох баснята „Пияницата и жена му“, половин година не отворих Лафонтен. А тя, безсрамницата, се надсмиваше над мен: спотаила се в едно томче на Мериме, очакваше да прочета „Венера Илска“, за да се впие в гърлото ми. Но нито погребенията, нито гробовете ме плашеха.

Тъкмо по това време баба ми Сартр се разболя и умря. Ние с мама, извикани телеграфически, пристигнахме в Тивие и я заварихме още жива. Предпочетоха да ме отстранят от мястото, където гаснеше тоя дълъг безрадостен живот. Приятели на нашето семейство ме взеха под своя грижа, настаниха ме, снабдиха ме с подходящи за случая играчки — поучителни и скучни до смърт. Аз играх, четох, вложих

всичкото си старание да се покажа дълбоко опечален, но си оставах безразличен. Не чувствувах нищо и когато следвахме катафалката по пътя към гробищата. Смъртта блестеше с отсъствието си: да си отидеш, не значеше да умреш, аз даже харесвах превъплъщението на тая старица в надгробна плоча. В това се състоеше преображението, своеобразното приобщаване към битието — все едно, че аз изведнъж бях се превъплътил тържествено в господин Симоно. Затова всякога съм обичал и сега още обичам италианските гробища: издялан надгробен камък, причудлив образ на човека, а на него медалион с фотография, напомняща как е изглеждал покойният в своя земен живот. Когато бях на седем години, аз срещах истинската смърт — пукницата — навсякъде, но не и сред гробищата. Как си я представях? Като живо същество и като заплаха. Съществото беше безумно, а заплахата — пъклена паст, която можеше да се разтвори навсякъде и всякога, при дневна светлина, при най-ярко слънце, и да ме погълне. Съществуваше някаква зловеща, опака страна на света, която се разкриваше пред людете и ги караше да губят разсъдъка си; да умреш — това означаваше да стигнеш до последните граници на безумието и да загинеш в него. Живеех във вечен страх, настояща невроза. Причините можеха да се обяснят така: галеник на семейството, дар на провидението, аз още по-силно чувствувах безполезността си поради семейния ритуал, който постоянно ми приписваше някаква въображаема необходимост. Разбирах, че съм излишен, значи, трябваше да изчезна. И линеех в постоянно очакване на гибелта. С други думи, бях осъден, над когото всеки миг можеше да бъде изпълнена присъдата. Все пак се съпротивявах с всички сили — не защото съществуването ми беше скъпо, а напротив, защото никак не държах на него: колкото по-безсмислен е животът, толкова по-непоносима е мисълта за смъртта.

Бог щеше да ме избави от бедата. Аз щях да бъда шедьовър, подписан от ръката на твореца. Проникнат от увереността, че ми е отредена солова партия във всемирния концерт, бих чакал търпеливо, докато той благоволи да ми открие намеренията си и да потвърди, че съм необходим. Предчувствувах религията, уповавах се на нея, в нея щях да намеря изцеление. Ако бяха ми я отказали, щях сам да я измисля. Но не ми я отказваха. Възпитан в католическа вяра, аз се убедих, че всемогъщият ме е създал за своя слава: това беше повече,

отколкото смеех да мечтая. Но времето течеше, а в светския бог, в който ме учеха да вярвам, все не можех да разпозная тоя, за когото жадуваше душата ми: нужен ми беше творец, а ми предлагаха висок покровител: тези две божества всъщност представляваха едно цяло, но аз и не подозирах това. Служех без всякакъв жар на тоя фарисейски кумир, а официалната доктрина отблъскваше у мен всякакво желание да търся своя собствена вяра. Какво щастие! Доверието и скръбта превръщаха душата ми в площ, благодатна за небесен посев — ако не беше станало недоразумение, сега щях да бъда монах. Семейството ми беше засегнато от бавния процес на дехристиянизацията, който се бе зародил в средите на високопоставената волтерианска буржоазия и в продължение на едно столетие обхвана всички слоеве на обществото. Ако не беше това общо разколебаване във вярата, провинциалната католичка госпожица Луиз Гиймен добре би си помислила, преди да се омъжи за някакъв си лютеран. Разбира се, в нашето семейство всички бяха вярващи — от приличие. Седем или осем години след кабинета на Комб[11] откритото безверие все още се отдаваше на безчестие и на разюздани страсти. Атеистът беше чудак, побеснял човек, когото не канеха на гости от страх „да не избухне“, фанатик, който тровеше живота си с всевъзможни запрещения, доброволно лишавайки се от правото си да се моли в черква, да венчава в нея дъщерите си или да си поплаче до насита, заемайки се да доказва справедливостта на своята доктрина за чистотата на нравите и така яростно да се опълчва против щастието и спокойствието си, че да отхвърля правото си на предсмъртна утеха; маниак, толкова силно обладан от господа бога, че където и да погледне, вижда само неговото отсъствие, който не може да отвори устата си, без да спомене неговото име — с една дума, господин с религиозни убеждения. Вярващият нямаше такива убеждения: за две хиляди години от своето съществуване християнските истини бяха станали очевидни, достъпни за всички; те трябваше да сияят в погледа на свещенослужителя, в полумрака на черквата и да просветляват душите, но никой не изпитваше нужда да поеме отговорност за тях — нали бяха всеобщо достояние. Доброто общество вярваше в бога, за да не говори за него. Каква търпимост проявяваше религията! Какви удобства предлагаше тя! Християнинът имаше право да не ходи на литургия, а да венчава децата си според църковните обреди, да се усмихва при вида на евтините

панаирджийски иконички от „Сен-Сюлпис“ и да пролива сълзи при „Сватбеният марш“ от „Лоенгрин“. От него не се изискваше нито да води безгрешен живот, нито да умира в отчаяние, нито даже да бъде изгарян в крематориумите. В нашите кръгове, в нашето семейство, вярата беше само парадна фирма на заветната френска свобода. Бяха ме кръстили в църква, както толкова други, за да осигурят независимостта ми: страхуваха се, че ако ми откажат кръщението, ще извършат насилие над душата ми. Католик на книга, аз бях свободен, човек като другите. „Когато порасне — казваха възрастните, — да постъпва, както иска.“ Тогава считаха за много по-трудно да се спечели вярата, отколкото да се загуби.

Шарл Швайцер беше твърде голям комедиант, за да не изпитва нужда от високопоставени зрители, но, така или иначе, рядко мислеше за бога — може би само в моменти на върховни изпитания; сигурен, че бог ще застане до него на смъртния му одър, той го държеше настрана от всекидневния си живот. В семеен кръг, верен на откъснатите френски провинции и за голямо задоволство на своите братя антипаписти, той не пропущаше случай да се надсмива над католицизма: на масата пускаше шеги съвсем в духа на Лютер. Беше неизчерпаем в приказките за Лурд: Бернадета[12] видяла „някаква женица, която сменяла ризата си“, потопили някакъв паралитик в басейна и когато го извадили, „той прогледнал с двете си очи“. Дядо разказваше житието на свети Лабр, цял покрит с въшки, и на света Мария Алакок, която почиствала с езика си изпражненията от тежко болните. Тия подигравки ми помогнаха много: аз пожелах да се издигна над светските блага, които никога не бях притежавал, и нищо не ми струваше да смятам своята комфортна нищета за призвание. Мистицизмът беше създаден за тези, които не са намерили своето място в живота, за свръхчислените деца. Ако Шарл ми беше представял религията в друга светлина, той би ме подтикнал по пътя на вярата и тогава рискувах да стана плячка на светиите. Но дядо завинаги ме отврати от нея. Аз я видях през неговите очи и това жестоко безумие ме отблъсна с безвкусицата на своите екстази, ужаси ме със садистичното презрение към плътта; в странните постъпки на светиите едва ли имаше повече смисъл, отколкото в ексцентричността на оня англичанин, който се хвърлил да се къпе в морето, без да съблече смокинга си. Слушайки тия историйки на дядо, баба се

преструваше, че се възмущава, наричаше мъжа си „нечестивец“ и „хугенот“, пляскаше го по пръстите, но снизходителната й усмивка окончателно ме отрезвяваше. Луиз не вярваше в нищо и само скептицизмът й пречеше да стане атеистка. Майка ми избягваше да се намесва, тя си имаше „свой собствен бог“, от който не искаше нищо друго, освен тихомълком да я утешава.

Всички тия разисквания, разбира се, в много по-умерен тон, продължаваха в главата ми: моето второ „аз“, моят двойник в черно, вяло оспорваше всички религиозни догми. Аз бях едновременно и католик, и протестант, у мен едновременно съжителствуваха и духът на критиката, и духът на преклонението. Но, да си кажа истината, всичко това ми навяваше смъртна скука: стигнах до безверието не поради борбата срещу църковните догми, а благодарение равнодушието на баба и дядо към тая борба. Все пак в началото вярвах: по нощница, коленичил в леглото и събрал длани, всяка вечер казвах молитвата си, макар че все по-рядко и по-рядко мислех за дядо господ. Всеки четвъртък мама ме водеше в училището на абата Дибилдо — там, заедно с други, непознати деца, преминах курса по религиозно обучение. Усилията на дядо не отидоха напусто: аз гледах на католическите свещеници като на редки зверове. Макар че бяха духовни отци на *моята* вяра, поради расата и безбрачието си те ми бяха по-чужди от пасторите. Шарл Швайцер уважаваше абата Дибилдо — „Порядъчен човек!“, — когото познаваше лично, но въпреки всичко така ме беше надъхал със своя антиклерикализъм, че престъпвайки портата на училището, аз си въобразявах, че влизам във вражески стан. Лично аз не изпитвах ненавист към божите служители; когато те беседваха с мен, по мазните им от святост лица се появяваше ласкаво изражение, умиление, доброжелателство и себеотрицание — с една дума, онова, което бях свикнал да ценя у госпожа Пикар и у другите отдадени на музика възрастни дами, приятелки с майка ми; в мене обаче клокочеше омразата на дядо. Нему най-първо беше хрумнала мисълта да ме повери на грижите на своя приятел абата, но той тревожно се вглеждаше в малкия католик, когото всеки четвъртък вечерта му изпровождаха в къщи, опитвайки се да прочете в очите му дали не го е съблазнил папизмът, и не без удоволствие се шегуваше с мен. Това неестествено положение продължи не повече от половин година. Един прекрасен ден аз подадох на учителя си съчинение за

страданията на Христа; то беше предизвикало възторг в семейството ни и Ан-Мари собственоръчно го беше преписала. Но бях удостоен само със сребърен медал. Разочарованието ме тикна по пътя на безбожието. Разболях се, после дойде ваканцията и престанах да посещавам занятията на абат Дибилдо, а през следващата учебна година изобщо отказах да посещавам школата му. Дълги години след това поддържах само официални отношения с всевишния — в къщи вече не се срещахме с него. Само веднъж у мен възникна чувството, че той съществува. Играейки си с кибрит, изгорих едно килимче. И ето, когато се опитах да залича следите на престъплението си, господ бог изведнъж ме видя — почувствувах погледа му вътре в главата си и върху ръцете си; вътрях се в банята ужасно видим, истинска жива мишена. Негодуванието ме спаси: изпаднах в ярост от подобна просташка неделикатност и почнах да богохулствувам, мърморейки като дядо: „Да те вземат дяволите, бъди проклет, трижди проклет!“ Оттогава бог вече никога не ме погледна.

Разказах историята за моето пропаднало призвание: имах нужда от бога, дадоха ми го и аз го приех, без да знам какво всъщност искам. Неуспял да пусне корени в моето сърце, той вегетира там известно време, после повехна. Днес, когато ме питат за него, добродушно се усмихвам като стар женкар, срещнал бивша хубавица, и казвам: „Ако преди петдесет години не се беше породило това недоразумение, тая грешка, тая нелепа случайност, която ни раздели един от друг, между нас може би щеше да стане нещо.“

Не стана обаче нищо. Между това нещата се развиваха от лошо по-лошо. Дядо се дразнеше от дългите ми къдрици. „Той е момче — казваше Шарл на майка ми, — а ти ще направиш от него момиче. Не искам внукът ми да расте като мухльо.“ Ан-Мари не се предаваше: според мен тя предпочиташе действително да съм момиче. Какво щастие щеше да бъде за нея да възкреси в това момиче собственото си тъжно детство и да го обсипе с щастие! Но небето не се бе вслушало в нейните молитви и тя намери друг изход: моят пол, както у ангелите, можеше да не бъде ясно изразен, защо да не се долавя нещо женствено. Сама чувствителна, мама ме научи да бъда нежен, самотата довърши останалото и ме отблъсна от буйните детски игри. Един ден — бях на седем години — търпението на дядо преля. Той ме грабна за ръка, заявявайки, че ще ме заведе на разходка. Но едва свърнали зад

ъгъла, дядо ме бутна в бръснарницата с думите: „Сега ще изненадаме майка ти.“ Аз обожавах изненадите. У дома те бяха непрекъснато явление. Забавни и трогателни тайни, неочаквани подаръци, театрално разкрити загадки, последвани от целувки — такъв беше тонът на всекидневния ни живот. Когато трябваше да ми махнат апендикса, мама премълча операцията пред Карл, за да му спести тревогите, които той, във всички случаи, нямаше да изпита. Чичо Огюст даде пари, тайно отпътувахме от Аркашон и се укрихме в някаква клиника в Курбвоа. На другия ден след операцията Огюст се яви пред дядо: „Дойдох да ти съобщя приятна новина.“ Трогателната тържественост на гласа му заблудила дядо. „Да не се жениш отново!“ — „Не — отвърнал чичо, усмихвайки се, — но всичко мина прекрасно.“ — „Кое всичко?“ и т.н. и т.н. С една дума, театралните ефекти бяха обикновено явление в моето всекидневие и аз благосклонно гледах как къдриците ми се търкалят надолу по бялата кърпа, стегната около врата ми, и падат на пода, изведнъж необяснимо загубили блясъка си. Върнах се в къщи остриган и горд.

Раздадоха се възгласи, но не последваха целувки, а мама се затвори в детската ни стая, за да изплаче мъката си — нейното момиченце беше подменено с момченце. Но имаше и нещо по-лошо: докато около ушите ми се спускаха дълги къдрици, майка ми можеше да скрива пред себе си очевидната ми грозота. Между това дясното ми око вече потъваше в мрак. Сега тя трябваше да погледне истината право в лицето. Да, и сам дядо изглеждаше смутен: бяха му поверили чудото на неговите очи, а той го беше върнал като жаба — това подриваше основите на бъдещите му възторзи. Мами го гледаше с насмешка. „Карл никак не изглежда доволен — овесил е нещо нос“ — кротко забеляза тя.

От доброта Ан-Мари скри от мен причината на мъката си. Научих я по най-безжалостен начин едва когато навърших дванадесет години. И все пак не можех да се побера в кожата си. Често започнах да улавям недоумяващите и съчувствени погледи на приятелите на семейството. От ден на ден ставаше все по-трудно да задоволявам публиката — сега не биваше да жаля никакви сили; подсилвах ефектите, почнах да позирам повече, отколкото трябва. Познах огорчението на застаряващите актриси: разбрах, че и други могат да

имат успех. В паметта ми са се запазили два случая, наистина от по-късно време, но затова пък твърде характерни.

Бях на девет години, валеше дъжд; в почивния дом „Ноаретабл“ бяхме десет деца — десет котенца в една кошница. За да ни позабавлява, дядо реши да напише и да постави патриотична пиеска с десет действуващи лица. На Бернар, най-възрастния от нашата банда, дадоха ролята на татко Щрутхоф, един недодялан, но добродушен човек. Аз играех ролята на млад елзасец: баща ми беше предпочел Франция и аз трябваше да отида при него, като премина границата нелегално. Бяха ми осигурили реплики на храбрец: протягах дясната си ръка, навеждах глава и, криейки бузата си на епископ под собствената си мишница, шепнех: „Сбогом, прощавай, наш скъпи Елзас!“ На репетицията ме уверяваха, че съм неповторим — това никак не ме учудваше. Премиерата се състоя в градината. Сцената беше мястото, заградено от една от стените на хотела и два реда храсти чашкодрен. Родителите се бяха настанили в плетени столове. Децата се забавляваха презглава — всички освен мене. Убеден, че успехът на пиесата е всецяло в мои ръце, полагах всичкото си старание да се харесам в интереса на общото дело. Въобразявайки си, че всички гледат само мене, аз се престарах: аплодисментите на публиката бяха обрани от Бернар, който не се превземаше като мене. Разбрах ли урока? След представлението Бернар обхождаше зрителите, събирайки пожертвувания. Аз го издебнах изотзад и дръпнах брадата му — тя остана в ръката ми. Това беше шега на артист, който се мъчи да предизвика смях. Чувствувах превъзходството си и подскачайки ту на единия, ту на другия крак, размахвах трофея си. Но никой не се разсмя. Мама ме грабна за ръка и бързо ме отведе. „Какво те прихвана? — попита тя с укор. — Брадата беше толкова красива! Всички ахнаха от огорчение!“ А ето и баба вече идваше към нас с последните новини: майката на Бернар споменала нещо за завист. „Ето, виждаш как свършва всичко, когато искаш да се самоизтъкваш!“ Аз избягах от тях, затворих се в стаята и заставайки пред огледалото, дълго правих гримаси.

Госпожа Пикар беше на мнение, че децата може да четат всичко: „Една добре написана книга не може да навреди.“ Веднъж в нейно присъствие поисках разрешение да прочета „Мадам Бовари“ и майка ми с преувеличено мелодичен глас отвърна: „Но ако моето малко

момченце още отсега чете такива книги, какво ще прави, когато порасне?“ — „Ще ги изживявам!“ Това изказване има най-неподправен и нестихващ успех. Всеки път, когато ни посещаваше, госпожа Пикар намекваше за него, а поласканата ми майка възкликваше с упрек: „Бланш! Моля ви, не говорете така, ще го развалите!“ Аз обичах и едновременно презирах тая бледа и тлъста старица — най-добрата ми публика. Когато съобщаваха, че ще дойде, преливах от вдъхновение. Тогава си мечтаех да й се смъкнат полите — да видя задника й, който, струва ми се, беше своеобразен показател на нейния вътрешен мир.

През ноември 1915 година госпожа Пикар ми подари бележник в червена кожена подвързия с позлатени обрязани краища. Дядо не беше в къщи и ние се бяхме настанили в кабинета му, дамите оживено бъбреха помежду си, макар и не така оживено, както през 1914 година, защото сега беше война; мръсна жълта мъгла лепнеше по прозорците, въздухът беше пропит от застоял тютюнев дим. Отворих бележника и в първия момент останах разочарован: надявах се, че е роман или разкази, а по разноцветните листа прочетох един и същ двадесет пъти повтарящ се въпросник. „Попълни го — каза ми госпожа Пикар — и го дай на приятелчетата си, да попълнят и те. След време ще ти бъде приятно да си спомняш.“ Разбрах, че ми се представяше възможност да проявя талантите си и реших незабавно да пристъпя към работа. Седнах на писалищната маса на дядо, сложих бележника върху папката, взех пародръжката от галалит, потопих перото в червено мастило и почнах да пиша, докато големите се споглеждаха лукаво. На един дъх литнах по-високо от собствената си душа, за да се спусна оттам в потока на „умните, не за годините ми отговори“. За нещастие въпросникът не помагаше. Питаха ме какво ми харесва и какво не, кой цвят най-много обичам, кой е любимият ми парфюм. Измислях без особено увлечение предпочитанията си, когато изведнъж се представи случай да блесна. „Кое е вашето най-съкровено желание?“ Без да се колебая, отговорих: „Да стана войник и да отмъстя за убитите.“ После, много възбуден, за да продължа, скочих от креслото и занесох творбата си на възрастните. Погледите се изпълниха с очакване, госпожа Пикар намести очилата си, мама се наведе над рамото й, на устните и на двете предварително разцъфна усмивка. Главите се вдигнаха едновременно: мама се изчерви, госпожа Пикар ми върна бележника: „Слушай, мое дете, става интересно само ако отговаряш искрено.“

Помислих, че ще се продъня в земята. Грешката беше очевидна: определена ми беше ролята на дете чудо, а аз им представях млад герой. За мое нещастие дамите нямаха близки на фронта: военният героизъм не произведе никакво впечатление върху уравновесените им натури. Аз избягах, отидох да се кривя пред огледалото. Днес разбирам, че тия гримаси са били за мене отдушник: чрез мускулна блокада аз се опитвах да парализирам мъчителните спазми на срама. При това гримасите довеждаха моя позор до крайния предел и пак те ме освобождаваха от него: за да избягна унижението, хвърлях се в самоунижение, лишавайки се от каквито и да било възможности да се харесвам, за да забравя, че съм ги имал и че съм злоупотребил с тях. Огледалото ми оказваше неоценима помощ: аз исках от него да ме убеди, че съм изрод. Ако това му се отдаваше, острият срам отстъпваше място на съжалението. Но главното е, че откривайки в резултат на провала раболепието си, аз се стараех да се превърна в изрод, за да прекъсна всички пътища към него, да се отрека от людете, а и те да се отрекат от мене. На комедията на доброто противопоставях комедията на злото. Елиасен[13] се нагърбваше с ролята на Квазимодо. Кривейки и бърчейки лицето си, аз го обезобразявах до неузнаваемост, заличавайки всякакви следи от минали усмивки.

Лекарството се оказа по-лошо от болестта — спасявайки се от славата и безчестието, аз се опитвах да намеря убежище в уединението на своето истинско „аз“; но у мен нямаше „аз“: в глъбините на душата си откривах само едно озадачено безличие. Пред очите ми се мяркаше някаква медуза, която се блъскаше в стъклото на аквариума, събираше в меки дипли мантията си и се спотайваше в мрака. Падаше нощ, мастилени облаци се разливаха в огледалото и поглъщаха последното ми превъплъщение. Лишавайки се от алиби, аз се сгромолясвах върху себе си. Долавях в мрака неопределено колебание, леко шумолене, пулсации — същество от плът и кръв, най-ужасяващото от всички и в същото време единственото, от което не се страхувах. Спасявах се с бягство и отново се връщах към овехтялата си роля на херувим. Напразно. Огледалото потвърждаваше отдавна известната ми истина: аз бях чудовищно естествен. От това откритие никога не можах да се съвзема.

Обожаван от всички, но никому ненужен, аз оставах с празни ръце; на седем години нямаше на кого да се надявам освен на себе си, а

още не съществувах — бях само необитаем огледален дворец, в който се оглеждаше мъката на зараждащия се век. Родих се, за да запълня една голяма нужда за самия себе си; известно време познавах само тщеславието на къщно кученце. Притиснат натясно от *гордостта*, станах горделивец. Понеже никой не ме искаше истински, реших да стана необходим на целия свят. Какво по-прекрасно от това? И какво по-глупаво? Всъщност нямах избор. Пътник без билет, аз бях заспал на скамейката, кондукторът ме побутваше: „Вашият билет!“ Трябваше да призная, че нямам билет. Нямах и пари, за да го платя още във влака. По начало признавах, че съм виновен: документите си за самоличност бях забравил в къщи; на гарата, вече не помня как, бях измамил бдителността на контролата и се бях вмъкнал по незаконен път във вагона. И на ум не ми идваше да оспорвам властта на кондуктора и на всеуслишание[14] се кълнех, че уважавам службата му и предварително съм готов да се подчиня на всяко негово решение. Сега, при тая последна степен на унижение, не ми оставаше нищо друго, освен да извъртя нещата на сто и осемдесет градуса. И така, аз открих на кондуктора, че поверителни причини от извънредно важен характер, засягащи интересите на Франция, а може би и на цялото човечество, налагаха присъствието ми в Дижон. Ако се погледнеше на въпроса под тая нова светлина, в целия влак едва ли би се намерил пътник с по-голямо право от мен да заема място в него. От само себе си се разбира, че ставаше дума за едно по-висше право, противоречащо на общоприетите норми, но сваляйки ме от влака, кондукторът щеше да предизвика сериозни усложнения, цялата отговорност за които щеше да падне върху неговата глава. Аз го заклевах да размисли — разумно ли е да разстрои установения ред в цялата вселена, за да поддържа реда в един влак? Така разсъждава гордостта — адвокат на клетниците. Право на скромност имат само пътниците с билети. Но никога не узнах дали съм спечелил делото. Кондукторът мълчеше; аз отново почвах обясненията си. Сигурен бях, че докато продължавам да дрънкам, той няма да ме свали от влака. Така продължавахме своя път — единият мълчалив, другият незатварящ нито за миг уста — с влака, който ни отнасяше към Дижон. Влакът, кондукторът и нарушителят на реда — всичко бях аз. Имах и четвърта роля — на постановчика, който преследваше една-единствена цел: да се самоизмами, поне за миг, да забрави, че сам той е нагласил всичко това. Семейната комедия ми

беше добре дошла: наричаха ме дар небесен, на шега, разбира се, и аз схващах това. Прекомерно чувствителен, плачлив и безсърдечен, на мене наистина ми се искаше да стана дар, полезен за този, който го получи. Но на кого да се предложа? Разбира се, на Франция, на целия свят. Пет пари не давах за людете, но понеже не можеше да се мине съвсем без тях, реших: нека възторжените им сълзи бъдат знак, че светът ме приема с благодарност. Не мислете, че страдах от високо самомнение, просто бях сираче — без баща. Ничий син, аз бях собствената си първопричина — върха на гордостта и върха на нищетата. Бях рожба на порива към доброто. Да се проследи причинната връзка, беше лесно: изнежен от майчините ласки, обезличен от отсъствието на суровия Мойсей, който ме беше заченал, разглезен от преклонението на дядо, аз бях чисто и просто обект, обречен преди всичко на мазохизъм, ако само за минута бих повярвал в семейната комедия. Но тя раздвижваше само повърхността на душата ми, без да докосва жадуваните глъбини на смисъла на живота. Аз ненавиждах традиционната схема, почнах да се гнуся от лигавите възторзи, от опиянението, от измъченото си и изнежено от ласки тяло, откривах себе си, като се противопоставях на самия себе си, хвърлях се към гордостта и садизма, с други думи, към великодушието. Подобно на сребролюбието и расизма великодушието е балсам, който лекува само нашите вътрешни рани, но в края на краищата води до отравяне на организма. Опитвайки се да избягна участта да бъда отречен — участ на всяко творение, — аз си подготвях най-безизходната буржоазна изолация: участта на твореца. Но не бъркайте това внезапно салтомортале с истинския бунт: човек се бунтува срещу палачите си, а аз бях обкръжен от благодетели. Дълго време останах техен съучастник. Впрочем те сами ме бяха нарекли дар на провидението: аз само използувах за своите цели оръжието, с което ме бяха снабдили.

Всичко ставаше в моето въображение: въображаемо дете, аз се бранех с помощта на въображението. Когато си спомням сега как живеех между шест и деветгодишна възраст, удивлявам се на продължителните си умствени занимания: декорите се менях — програмата оставаше една и съща. Появил се преждевременно на сцената, аз се оттеглях зад завесата и отново се появявах пред света —

сега вече навреме — тъкмо в момента, когато светът ме зовеше безмълвно.

Първите ми повествования бяха само повторение на „Синята птица“, на „Котаракът в чизми“, на приказките на Морис Бушор. Те се разказваха самички зад челото ми, между извивките на веждите. По-късно се осмелих да внеса известни изменения, отреждайки известна роля и за себе си. Приказките станаха по̀ други: аз не обичах феите, имаше ги премного около мене — подвизи замениха вълшебствата. Аз станах герой. Вдигнах ръце от чара си, сега ставаше дума не да се харесвам, а да се наложа. Отхвърлих семейството си: Карлимами и Ан-Мари бяха изключени от въображението ми. Преситен от жестове и пози, аз извършвах в мечтите си истински дела. Създавах въображаем свят на страха и смъртта — света на „Щурец“, на „Изумително“, на Пол д’Ивоа; нуждата и труда, за които нямах и понятие, заменях с опасността. Никога не съм бил по-далеч от мисълта да подхвърля на съмнение установения световен порядък — уверен, че живея в най-хубавия свят, считах се призван да го избавя от неговите изроди. Полицай и палач, аз всяка вечер обричах на жертва по една шайка бандити. Не ми бяха по вкуса нито превантивната война, нито наказателните експедиции: убивах не от гняв или за развлечение, а за да спасявам от смърт невинни девойки. Тия крехки създания ми бяха необходими, зовяха ме. От само себе си се разбира, че те не можеха да разчитат на помощта ми, тъй като не ме познаваха. Но аз ги подхвърлях на такива големи опасности, че никой освен мене не можеше да ги спаси. Когато яничарите размахваха извитите си ятагани, по пустинята се понасяха вопли и скалите шепнеха на пясъка: „Някой липсва тук! Липсва Сартр.“ И в същия миг аз се появявах иззад завесата и почвах да режа глави надясно и наляво — раждах се в потоци от кръв. О, щастие на стоманата! Чувствувах се на своето място.

Аз се раждах, за да умра: спасена, девойката се хвърляше в обятията на баща си, маркграфа, а аз се оттеглях — сега трябваше или отново да стана излишен, или да търся нови убийства. И ги намирах. Защитник на установения ред, аз виждах оправдание на своето битие в постоянния безпорядък. Задушавайки злото, умирах заедно с него и възкръсвах, когато възкръсваше то — бях анархист консерватор.

Кървавите ми благодеяния не излизаха наяве във всекидневния ми живот; аз си оставах раболепен и прилежен — да отвикнеш от добродетелите, не е лесна работа. Но вечер, едва дочаквайки края на всекидневната комедия, тичах в леглото си, произнасях надве-натри молитвата си и се мушвах под завивките; очаквах с нетърпение отново да намеря безумната си смелост. Аз възмъжавах в мрак, ставах възрастен самотник — без баща и без майка, немил и недраг, почти без име. Ето, движех се по покрив, обхванат от пламъци, носейки на ръце припаднала жена; долу, под мене, тълпата крещеше: нямаше никакво съмнение, след миг къщата щеше да рухне. В тоя момент произнасях съдбоносните думи: „Продължението в следващия брой.“ „Какво си бърбориш?“ — питаше майка ми. Аз отговарях благоразумно: „Чакам да видя какво ще стане по-нататък.“ И наистина заспивах сред опасности, в най-възхитителна тревога. На другата вечер, в определения час, отново се пренасях на своя покрив, сред пламъците на пожара, на среща със сигурната смърт. Изведнъж виждах водосточна тръба, която миналата вечер не бях забелязал. Господи, спасени! Но как да се заловя за тръбата, без да изпусна скъпоценния си товар? За щастие младата жена идваше в съзнание, аз я метвах на гърба си, тя обвиваше ръце около врата ми. Впрочем, не, поразмислил, отново я оставях в безсъзнание: колкото и незначителна да беше нейната роля за собственото й спасение, тя би омаловажила моите заслуги. По щастливо съвпадение в нозете ми се оказваше някакво въже; аз здраво завързвах нещастната жертва за нейния спасител, останалото беше вече играчка. Господата — кметът, началникът на полицията, командирът на пожарникарите — ме прегръщаха, целуваха, награждаваха ме с медали, аз губех самоувереността си, не знаех какво повече да правя със себе си: прегръдките на тия високопоставени личности твърде много ми напомняха обятията на дядо. Зачерквах всичко и започвах отново: нощ, млада девойка вика на помощ, аз се хвърлям в ръкопашен бой… *Продължението в следващия брой.* Рискувах кожата си за най-възвишения момент, който щеше да превърне едно случайно родено зверче в пратеник на провидението, но чувствувах, че не ще надживея своята победа и бях безкрайно щастлив, че мога да я отложа за следващия ден.

Не е ли странно, че малкият ученик, обречен на духовен сан, се отдаваше на авантюристичните мечти на един главорез? Нима

тревогите на детството не са отвлечени и за да се успокоят съвсем, не е нужно да се пролива кръв? Нима никога не бях мечтал да стана лекар герой, спасяващ съгражданите си от бубонна чума или от холера? Признавам — никога. А аз не бях нито кръвожаден, нито войнствен, нито пък беше моя вината, че зараждащият се век ме направи епичен. Разгромена, Франция гъмжеше от въображаеми герои, чиито подвизи лекуваха самолюбието й. Осем години преди да се родя, Сирано дьо Бержерак[15] „раздра тишината с бойни фанфари“. Малко по-късно гордото и наранено Орле само с появяването си заличи Фашода[16]. В 1912 година нямах и понятие за тия герои, но непрекъснато общувах с техните епигони: обожавах Арсен Люпен — Сирано на крадците, — не подозирайки, че той дължи исполинската си сила, насмешливото си безстрашие и своя чисто френски ум на това, че през 1870 година бяхме банкрутирали. Националната агресивност и реваншисткият дух превръщаха всички деца в отмъстители. И аз, както всички, станах отмъстител: роб на насмешливостта и позьорството — тия непоносими пороци на победените, — осмивах враговете си, преди да им извия врата. Но войните ме отегчаваха, обичах кротките немци, които посещаваха дядо, и ме вълнуваха само неправдите в частния живот на людете. Колективните веяния претърпяваха в сърцето ми, чуждо на всякаква ненавист, изменения: аз ги подхранвах със своя индивидуален героизъм. Така или иначе, бях белязан — бях внук на поражението, защото извърших безумната грешка да приема живота в днешния век на стоманата като епопея. Убеден материалист, аз ще изкупвам до края на дните си своя епически идеализъм с оскърблението, което не съм изпитал, със срама, от който не съм се измъчвал, със загубата на две провинции, които ни са възвърнати много отдавна.

Буржоата от миналото столетие никога не са забравяли първото си посещение в театър и техните съвременни писатели са считали за свой дълг да увековечат тая подробност. Когато завесата се вдигала, на децата се струвало, че са попаднали в дворец. Злато, пурпур, светлини, грим, патос и реквизити придават божественост на всичко, даже на престъплението. На сцената те виждат да възкръсва аристокрацията, която техните собствени деди са изпращали на оня свят. През почивките различните балкони демонстрират пред децата картината на

обществената йерархия; ложите им показваха разголени рамене и живи аристократи. Те се връщат в къщи изтощени, потресени, постепенно подготвени за блестящи съдби — да станат Жюл Фавр, Жюл Фери, Жюл Греви[17]. Но може ли някой от моите връстници да ми каже датата на първата си среща с кинематографията? Ние не забелязахме как навлязохме в новия век, век без традиции, на който бе отсъдено да надмине със суровите си нрави всички минали епохи, и в новото изкуство, изкуството на простия народ, изпреварващо този век на варварство. Родено в низините, зачислено от администрацията в категорията на панаирджийските развлечения, това изкуство задоволяваше простия народ, но шокираше важните личности; киното беше развлечение за жени и деца. Ние с мама го обожавахме, но никога не мислехме и не приказвахме за него: говори ли се за хляба, когато не ни липсва? Когато забелязахме, че то съществува, киното отдавна беше станало наша насъщна потребност.

Когато валеше дъжд, Ан-Мари ме питаше къде искам да отидем: ние дълго избирахме между цирка, „Шатле“, „Павилионът на електрическите чудеса“ и музея „Грьовен“; в последната минута с пресметлива небрежност решавахме да отидем на кино. Точно когато отваряхме външната врата, дядо се появяваше на прага на своя кабинет: „Къде отивате, деца?“ — питаше той. „На кино“ — отговаряше мама. Дядо сбърчваше вежди, а мама бързаше да добави: „В кино «Пантеон», на две крачки оттук, щом преминем улица Суфло.“ Повдигайки рамене, дядо ни пускаше. Следващия четвъртък той ще запита господин Симоно: „Вие, Симоно, сте разумен човек, какво ще кажете за това, че дъщеря ми води внучето ми на кино?“, а господин Симоно примирително ще отговори: „Самият аз никога не стъпвам там, само жена ми ходи понякога.“

Когато пристигахме, представлението обикновено беше вече започнало. Вървяхме, препъвайки се, след разпоредителката, която търсеше местата ни. Чувствувах се като заговорник: сноп бели лъчи над главата ни пронизваше салона, в него танцуваха прашинки и тютюнев дим; дрънкаше пиано, по стените светеха виолетови крушки, задушвах се от миризмата на лак и дезинфекционни средства. Задухът и плодовете на тоя мрак, изпълнен с люде, се смесваха в моите сетива: аз смучех виолетовите крушки, усещах на устните си техния кисел вкус. Триейки гърба си в чужди колена, сядах на един скърцащ стол.

Ан-Мари ми подлагаше сгънато одеяло, за да ме повдигне, и едва тогава поглеждах към екрана, към струящото тебеширено петно, към трепкащите пейзажи, набраздени от дъждовни струи — проливният дъжд, който не преставаше и при най-ярко слънце, проникваше даже в стаите; понякога огнен астероид прелиташе неочаквано през приемната на някаква баронеса, по лицето на която не се изписваше ни най-малка изненада от това, което ставаше. Обичах тоя дъжд, тия смущения, които непрекъснато тревожеха стената. Пианистът вземаше първите акорди на „Пещерите на Фенгал“ и на всички ставаше ясно, че престъпникът всеки миг може да се появи — баронесата беше ни жива, ни мъртва от страх. Но след нейното прекрасно, почернено като въглен лице, неочаквано се появяваше бледолилав надпис: „Край на първа част“. Внезапно изтрезняване, светлина. Къде се намирах? В училище? В държавно учреждение? Никаква украса — редица столове с подвижни седалки, от долната страна на които се виждаха пружини; стени, боядисани в охра; под, покрит с угарки и храчки. Глух брътвеж изпълваше салона, зрителите отново възвръщаха способността си да говорят, разпоредителната гръмко предлагаше кисели бонбони, мама ми купуваше, аз ги налапвах и на езика ми се топяха виолетови лампички. Зрителите си търкаха очите, всеки едва сега забелязваше съседите си: войници и прислужнички от квартала; някакво костеливо старче цъкаше с език; гологлави работнички се смееха с цяло гърло. Всички тия люде не бяха от нашия свят; за щастие тук-таме над това море от глави успокоително трептяха шапки с големи периферии.

Социалната йерархия на театъра беше насадила у моя покоен баща, както и у моя дядо, свикнали с ложа на първия балкон, вкус към определен церемониал: когато на едно място са събрани много люде, между тях трябва да се издигнат бариери, иначе ще си прережат гърлата един на друг. Киното доказваше точно противното: сякаш не празненство, а бедствие обединяваше тая тъй разнородна публика. Веднъж изчезнал етикетът, най-сетне се разкриваше истинската връзка между людете, тяхната сплотеност. Аз намразих церемониите, обожавах тълпата. Какви ли тълпи не ми се случи да видя през моя век, но такова разкриване, такова себеотрицателно общуване на всеки с всички, тоя сън наяве, това смътно съзнание, че е опасно да си човек, ми се случи да видя само веднъж — през 1940 година, в лагера за военнопленници XII-Д.

Постепенно смелостта на майка ми стигна дотам, че почна да ме води в по-големите кина: „Кинерама“, „Фоли Драматик“, „Водевил“, „Гомон Палас“, които по онова време се наричаха „Хиподром“. Тук гледах „Зигомар“ и „Фантомас“, „Приключенията на Мачист“, „Мистериите на Ню Йорк“. Позлатата ми отравяше удоволствието — „Водевил“, превърнат от театър в кино, не искаше да се прости с предишното си великолепие: до последната минута червената завеса със златни пискюли закриваше екрана от очите на зрителите; три удара на гонг известяваха, че представлението започва, оркестърът изпълняваше някаква увертюра, завесата се вдигаше, лампите угасваха. Дразнеше ме тоя неуместен церемониал, тоя прашен блясък, който само отдалечаваше героите от зрителите. Нашите бащи, посетителите на балконите и галериите, подтиснати от блясъка на полилеите, от изписания таван, не можеха и не искаха да повярват, че театърът им принадлежи — те бяха там само гости. Аз исках да гледам филма *колкото може по-отблизо*. От еднаквите неудобства на кварталните кина бях разбрал, че това ново изкуство принадлежи колкото на мен, толкова и на всички. По умствено развитие ние бяхме връстници: аз бях на седем години и умеех да чета, то беше на дванадесет, но не умееше да говори. Казваха, че правело първите си стъпки, че имало голямо бъдеще; аз мислех, че ще растем заедно. И не забравих нашето общо детство: когато ми дават захарни бонбони, когато някоя жена до мен лакира ноктите си, когато в тоалетната на някой провинциален хотел мирише на дезинфекция, когато в нощния влак виждам на тавана на купето виолетова нощна лампичка — аз отново намирам с очите си, с ноздрите си, с езика си светлината и мириса на отдавна изчезналите кинозали; преди четири години, попаднал през време на силна буря в областта на пещерите на Фенгал, долових във воя на вятъра звуци на пиано.

Безразличен към свещенодействията, аз обожавах магиите: кинематографът беше тъмна личност, към която изпитвах извратено влечение, която обичах заради тогавашното й несъвършенство. Това трепкане беше всичко и нищо, всичко, сведено до нищо: аз присъствувах на конвулсиите на една стена, твърдите тела се лишаваха от своята плътност, което ме измъчваше даже в моето собствено тяло, и тази способност за безкрайно уплътняване ласкаеше моя младежки идеализъм; по-късно преместването и въртенето на триъгълниците ми

напомняха плъзгането на фигурите по екрана — аз обичах киното даже в планиметрията. Черното и бялото станаха за мен най-важните цветове, които поглъщаха в себе си всички останали цветове, но ги откриваха само на посветения; пленяваше ме възможността да виждам невидимото. Но повече от всичко обичах неизличимата немота на моите герои. Впрочем не — те не бяха неми, защото съумяваха да бъдат разбрани. Ние общувахме чрез музиката, която беше отзвук на вътрешния им живот. Оскърбената невинност се изливаше в музика и скръбта й проникваше в мен по-силно, отколкото ако беше говорила и обяснявала; четях репликите, но чувах надеждата и отчаянието, долавях с ухо гордата мъка, която не се изказва с думи. Ставах съучастник: не аз бях тая млада вдовица, която плачеше на екрана, и все пак ние, тя и аз, имахме една душа — погребалния марш на Шопен; и ето очите ми се пълнят с нейните сълзи. Не умеех да предсказвам, но се чувствувах пророк: предателят още не беше предал, а аз вече бях пленник на престъплението му — в замъка всичко изглеждаше спокойно, но зловещите акорди издаваха присъствието на убиеца. Колко щастливи бяха тия каубои, мускетари, полицаи: тяхното бъдеще беше тук, в тази предвещаваща, насочваща бъдещето им музика. Една непрекъсната мелодия се сливаше с техния живот, повличаше ги към победа или смърт, приближавайки се в същото време към своя собствен край. Те, тия герои, бяха очаквани: очакваше ги девойката, изпаднала в беда, военачалникът, предателят, притаил се в засада, връзаният приятел, който с отчаяние гледа как огненото езиче тича по фитила към близкото буренце с барут. Гибелното пламъче, отчаяната борба на девствеността с похитителя й, препускането на героя по степта, кръстосването на всички тия образи, на всички тия гонитби и на всичко отгоре демоничната мелодия на „Препускане към пропастта“ — откъс за оркестър от „Осъждането на Фауст“, приспособен за пиано, — всичко се сливаше в едно: съдбата. Героят скачаше от коня, угасяваше фитила, предателят се хвърляше върху него, започваше двубой с ножове, но даже самите случайности в този двубой безусловно се подчиняваха на развитието на музикалната тема — това бяха измамливи случайности, които зле прикриваха всемирния порядък. Каква радост беше, когато последният удар на ножа съвпадаше с последния акорд! Чувствувах се на седмото небе, бях открил света, в който исках да живея, приближавах се до абсолютното.

И колко обидно беше, когато лампите в салона светваха отново: бях изтощен от любов към тия герои, а те изчезваха, отнасяйки със себе си и своя свят; аз усещах победата им с всяка пора и все пак това беше тяхна победа, а не моя — на улицата отново ме грабваха объркани мисли за света.

Реших да се откажа от думите и да заживея с музиката. Тази възможност ми се представяше всяка вечер към пет часа. В този час дядо ми имаше занятия в Института по нови езици, баба четеше в стаята си романа на графиня Жип, майка ми, след като ми бе поднесла закуската, след като се бе разпоредила за вечеря и бе дала последните наставления на прислужницата, сядаше зад пианото и започваше да свири баладите на Шопен, някоя соната на Шуман, симфоничните вариации на Франк, а понякога, по моя молба, встъплението към „Пещерите на Фенгал“. Аз се промъквах в кабинета на дядо; свечеряваше се, две свещи горяха на пианото. Полумракът беше добре дошъл за мене, въоръжавах се с дядовата линия — тя беше моята рапира, с ножа за разрязване на книги — моят кинжал, и за миг се превръщах в мускетар. Понякога вдъхновението не идваше изведнъж: за да спечеля време, аз, знаменитият фехтовчик, решавах, че някаква важна причина ме принуждава да пазя инкогнито. Трябваше да получавам удари, без да ги връщам, и призовавайки на помощ цялото си мъжество, да се преструвам на страхливец. Въртях се из стаята, влачейки нозе, навел глава, гледайки изпод вежди; от време на време рязко подскачах, изобразявайки по тоя начин, че съм получил плесница или ритник в задника, но дори не мислех да връщам удара — само запомнях името на моя оскърбител. Най-сетне музиката, получена в конска доза, почваше да ми действува. Като негърски барабан пианото ми налагаше своя ритъм. Фантазията-импромптю изместваше душата ми, вселяваше се в мене, даряваше ме с тайнствено минало и главозамайващо, изпълнено със смъртна опасност бъдеще; обземаше ме лудост, някакъв демон ме сграбчваше и ме разтърсваше като сливово дръвче. На седлото! Бях едновременно кон и конник; пришпорвах и чувствувах шпорите, препусках по степи и прерии, из кабинета на дядо, от вратата до прозореца и обратно. „Вдигаш много шум, съседите ще се сърдят“ — казваше майка ми, не преставайки да

свири. Аз не отговарях, нали бях ням. Ето, пред мен е херцогът, аз скачам от коня; движейки безмълвно устни, му давам да разбере, че е недоносче. Той хвърля срещу мен своите наемници, но светкавичните удари на моята шпага ме защищават като стоманен щит. От време на време пронизвах нечии гърди и внезапно извръщайки се рязко цял, се превръщах в съсечения наемник, падах и умирах на килима. После мълчаливо се отдръпвах от трупа, ставах и отново влизах в ролята си на странствуващ рицар. Играех всички роли наведнъж: като рицар, удрях плесница на херцога, обръщах се кръгом и този път, като херцог, на свой ред получавах плесница. Но нетърпелив да се върна към главната роля, към себе си, не оставах дълго време в кожата на злодея. Не познавайки поражението, аз побеждавах всички. Но както в нощните си приключения, отлагах за неопределено време тържеството от пълната победа, защото се страхувах от безразличието, което щеше да последва.

Отбранявам млада графиня от посегателствата на брата на самия крал. Каква касапница! Но ето, мама обръща страницата: алегрото отстъпва мястото си на лиричното адажио, приключвам набързо с клането и се усмихвам на избавената графиня. Тя ме обича, музиката го потвърждава. Аз, както изглежда, също я обичам: в гърдите ми почва да бие влюбено, нежно сърце. Какво се прави, когато се обича? Вземах ръката й, разхождахме се по поляната — това не беше достатъчно. Повикани набързо, скитници и наемници ме спасяваха от затруднението: те се хвърляха срещу нас сто срещу един; деветдесет от тях убивах, останалите десет отвличаха графинята.

Време беше да навляза в мрачния период на живота си — жената, която ме обичаше, бе пленена, кралската полиция ме преследваше по петите; гонен, окаян, поставен извън законите на страната, сега ми оставаха само шпагата и неопетнената ми съвест. Отчаян, обикалях кабинета, изпълнен със страстната печал на Шопен. Понякога прелиствах набързо живота си, изпреварвайки го с две-три години напред, за да се уверя, че всичко ще свърши добре; че ще върнат титлите ми, земите ми, годеницата ми, почти недокосната, и че кралят ще ми поиска прошка. Но веднага след това отскачах две-три години назад, връщах се и отново се настанявах в своята печална роля. Обожавах тази минута. Въображението се сливаше с действителността: нещастен скитник, тръгнал да търси правдата, аз си

приличах като брат с едно объркано, отегчено и търсещо повод да живее дете, което се луташе сред музика в кабинета на своя дядо. Без да изоставям ролята си, използувах тази прилика, за да споя в едно нашите съдби: сигурен в крайната победа, виждах в своите злополучия най-краткия път до нея; през сегашното си жалко съществуване прозирах бъдещата слава, заради нея трябваше да понасям всякакви страдания. Сонатата на Шуман за сетен път затвърди у мене тази вяра: аз бях най-отчаяната божа твар, но бях едновременно и господ бог, които я спасяваше още от сътворението на света. Колко приятно е да изпаднеш в безнадеждно отчаяние; това състояние ти дава право да се мръщиш на целия свят. Отегчен до гуша от лесно постиганите успехи, аз вкусвах от прелестите на меланхолията, от парещото удоволствие на обидата. Обект на най-нежни грижи, преситен, без каквито и да е желания, аз се хвърлях във въображаеми страдания: осемте години на благополучие бяха развили у мен вкус към мъченичество. Замених обикновените си съдии, прекалено благосклонни към мен, с неумолим трибунал, готов да ме осъди, без да ме изслуша: от него исках да изтръгна оправдателна присъда, почит, прилично обезщетение. Бях препрочел настървено двадесет пъти историята на Гризелда[18]; при все това не обичах да страдам и първите ми желания се отличаваха с жестокост: защитник на толкова много принцеси, аз не се стеснявах да си представям как налагам по задника малката си съседка. Най-много ми харесваше в не дотам препоръчителната история на Гризелда садизмът на жертвата и непоколебимата й добродетел, която в края на краищата хвърляше палача мъж в нозете й. Точно в това се състоеше и моята заветна мечта: да поставя съдиите на колене, да ги заставя да ме почитат и по този начин да ги накажа за тяхната предубеденост. Но ден след ден отлагах произнасянето на оправдателната присъда. Герой на утрешни победи, аз чезнех в очакване на триумфа, който непрекъснато отлагах.

Струва ми се, че тая двойна, искрена или фалшива меланхолия беше израз на разочарованието ми: броеницата на моите подвизи беше само шепа случайности. Щом замираха последните акорди на Фантазия-импромптю, аз отново се връщах към лишеното от спомени минало на сирачетата без бащи и към странствуващите рицари без сирачество. Герой или мъченик, повтаряйки вечно едни и същи подвизи и едни и същи диктовки, аз винаги оставах затворен в моята

тъмница — повторението. Но въпреки всичко бъдещето съществуваше — кинематографът ми беше открил това; мечтаех да имам бъдеще. Сръдните на Гризелда в края на краищата ми дотегнаха: колкото и безкрайно да отлагах историческия момент на моята прослава, не можах да я превърна в действително бъдеще: тя си оставаше само отсрочка на настоящето.

По това време — беше 1912 или 1913 година — прочетох „Михаил Строгов“. Плаках от радост: ето, това се казва съдба! За да прояви храбростта си, офицерът Строгов нямаше нужда да чака благоволението на разбойниците: една заповед отгоре го беше измъкнала от неизвестността, той живееше, за да се подчинява на тази заповед, и умираше от своя триумф, защото славата беше неговата смърт: щом обърнех последната страница на книгата, Михаил се затваряше съвсем жив в малкия си ковчег с позлатени краища. Нито сянка на съмнение: неговият жизнен път беше определен още с първото му появяване. Никакви случайности: наистина той беше в непрекъснато движение, но важните държавни интереси, храбростта му, бдителността на врага, природните условия, съобщителните средства и десетки други фактори — всички предварително известни — позволяваха всеки миг да се определи неговото местопребиваване на картата. Никакви повторения: всичко се менеше, Михаил също трябваше непрекъснато да се променя, бъдещето му беше предопределено, той имаше пътеводна звезда. Три месеца по-късно отново прочетох романа със същия възторг. Не харесвах самия Михаил, за мен той беше прекалено благонравен, но завиждах на съдбата му. Възхищавах се от скрития в него християнин, какъвто аз не станах, защото ми бяха попречили. Всеруският самодържец беше бог отец; на Михаил, изваден от небитието със специален указ, беше възложена, като на всяка божа твар, отговорна и неповторима мисия. Той преминаваше през долината на скръбта и отхвърляйки съблазните и преодолявайки препятствията, вкусваше от мъченичеството; удостоен със свръхестествена помощ[19], той славеше своя създател и довеждайки делото си до победен край, беше осенен от безсмъртието. За мен тая книга стана отрова — значи, на света има избраници? Най-висши нужди им проправяха път. Светостта ме отвращаваше — в Михаил Строгов тя ме привличаше само защото беше наметнала доспехите на героизма.

При все това продължих да разигравам предишните си пантомими, а идеята за моята мисия остана да виси във въздуха като безплътен призрак, който не ми се удаваше да облека в плът, но от който не можех да се откъсна. Разбира се, моите фигуранти, кралете на Франция, бяха под заповедите ми и само чакаха знак от мене, за да ми дадат, на свой ред, заповедите си. Ако рискуваш живота си от верноподанически чувства, какво тогава остава от великодушието? Марсел Дюно, боксьор с железни юмруци, всяка седмица ме изпълваше с възторг, извършвайки между другото подвизи, надхвърлящи рамките на неговите задължения; Михаил Строгов, напротив, ослепял, покрит със славни рани, едва можеше да каже, че е изпълнил своите. Аз се възхищавах от храбростта му, но осъждах смирението му; по-високо от тоя храбрец беше само небето; защо тогава той прекланяше глава пред царя, щом царят трябваше да му целува краката? Но ако не си смирен, откъде можеш да получиш пътен лист за живота? Това противоречие ме хвърли в задънена улица. Понякога се опитвах да изляза от нея: до мен, неизвестното дете, достигаха слуховете за някаква опасна мисия. Аз се хвърлях в нозете на краля и го молех да я възложи на мен. Той отказваше: бях много млад, задачата беше извънредно важна. Тогава, изправяйки се, призовавах на дуел всичките му пълководци и бързо ги побеждавах. Владетелят, притиснат от неоспоримите факти, отстъпваше: „Е, щом толкова искаш, върви!“ Но тоя успех, изтръгнат с хитрост, не ме задоволяваше, аз добре разбирах, че съм се натрапил. Пък и всички тия коронован маймуни ме отвращаваха — аз бях санкюлот и цареубиец, дядо ме беше настроил срещу всички тирани, все едно дали се отнася до Людовик XVI, или до Баденге[20]. И, главното, всеки ден четях в „Льо Матен“ подлистника от романа на Мишел Зевако — тоя ловък подражател на Юго беше измислил републикански вариант на романа на шпагата и плаща. Неговите герои представляваха народа, създаваха и унищожаваха империи, предсказваха още от XIV век Френската революция, защищаваха от добродушие малолетните и безумни крале от техните министри, удряха плесници на кралете злодеи. Властелин на моята съвест беше най-великият от тия герои — Пардаян: колко пъти, за да му подражавам, перчейки се важно, стъпил на тънките си нозе, удрях плесници на Хенрих III и на Людовиг XIII. Как след това да се подчинявам на заповедите им? С една дума, не можех нито да

получа от себе си императивния мандат, който би оправдал съществуването ми на тая земя, нито да призная другиму правото да ми го даде. И отново възсядах коня си, чезнещ по неволя в сражения; разсеян убиец, равнодушен мъченик, аз изоставях Гризелда по липса на цар, на бог или чисто и просто на баща.

Водех два живота, и двата еднакво фалшиви: за хората бях палячо — прославен внук на знаменития Шарл Швайцер: насаме със себе си затъвах във въображаеми обиди. Мнимата си слава уравновесявах с мнима неизвестност. Не изпитвах никаква трудност да преминавам от една роля в друга. В момента, когато се готвех да поразя врага, ключът щракваше в ключалката, ръцете на майка ми, внезапно парализирани, застиваха върху клавишите, аз оставях линията на библиотечния шкаф и увисвах на шията на дядо. Поместваx креслото му, подавах пантофите му и го разпитвах как е прекарал деня в института, назовавайки по име всичките му ученици. Колкото и дълбоко да бях потънал преди това в мислите си, никога нямаше опасност да си загубя ума. Грозеше ме обаче друга опасност: моето същинско „аз“ завинаги можеше да остане редуване на измами.

Но имаше и друга една действителност: на площадките в Люксембурската градина играеха деца, аз се приближавах до тях, но те тичаха край мен, без дори да ме забелязват; гледах ги с очите на бедняк: колко силни и ловки, колко прекрасни бяха те! Пред тия герои от плът и кръв изгубвах своя „не за годините си ум“, универсалните си познания, атлетическата си мускулатура и ловкостта на опитен фехтовчик. Облягах се на някое дърво и чаках. Още при първия безцеремонен призив на главатаря на бандата: „Ела тук, Пардаян, ти ще бъдеш пленник“, бих се отказал от всичките си привилегии. Щях да бъда щастлив даже с ролята на статист, с възторг бих се съгласил да играя ранен в носилка, даже мъртвец. Не ми предложиха обаче нищо: бях срещнал истинските си съдии, равните на мене, връстниците ми — и тяхното равнодушие ме осъждаше. Видял себе си през техните очи, не можех да се опомня: не бях нито чудо на природата, нито медуза, а просто никому ненужен слабак. Майка ми едва прикриваше възмущението си — тая висока и красива жена лесно се примиряваше с дребния ми ръст; тя смяташе това напълно естествено: Швайцеровци са едри, Сартрови — дребни. Аз приличах на баща си, ето всичко. Нещо повече, тя даже харесваше, че на осем години бях портативен и

удобен за ползуване: джобният ми формат минаваше в очите й за удължено детство. Но когато виждаше, че никой не ме вика да играя, любовта й подсказваше, че мога да си въобразя, че съм джудже — което все пак не е напълно вярно, и да страдам. За да ме спаси от отчаяние, тя казваше с престорено раздразнение: „Какво чакаш, глупчо? Кажи им, че искаш да играеш с тях.“ Поклащах глава: готов бях да приема и най-унизителни поръчения, но гордостта не ми позволяваше да ги прося. Сочейки дамите, които плетяха седнали на градинските столове, мама ми предлагаше: „Искаш ли да кажа на майките им?“ Но аз я умолявах да не върши това; тогава тя ме улавяше за ръка и ние си тръгвахме, минавайки край дървета, край отделни групи деца, умоляващи, но отхвърляни. Щом се свечереше, отново намирах моя клон, възвишените места, където се рееше духът, мечтите ми — там си отмъщавах за унизителните неуспехи с няколко детски пророчества и избиването на стотина наемници. И все пак нещо не вървеше.

Спаси ме дядо: неволно той ме тласна към нова измама, която промени живота ми.

---

[1] *Албер Швайцер* (1875 год.) — пастор, теолог, органист, музикант, лекар, писател и общественик, лауреат на Нобелова награда. — Б.пр. ↑

[2] Френски авантюрист от XVIII век. — Б.пр. ↑

[3] „Изкуството да бъдеш дядо“ — заглавие на сбирка стихове от В. Юго. — Б.пр. ↑

[4] Известен елзаски карикатурист. — Б.пр. ↑

[5] „Самонаказалият се“ (гр.) — комедия от римския писател Теренций. — Б.пр. ↑

[6] Герой в романа на Роже Мартен дю Гар „Семейство Тибо“. — Б.пр. ↑

[7] „Земна храна“ — една от първите книги на Андре Жид. — Б.пр. ↑

[8] Герой от трагедията на Ж. Расин „Атали“. — Б.пр. ↑

[9] Австрийски философ. — Б.пр. ↑

[10] Френски политик, президент на Франция от 1947 до 1954 г. — Б.пр. ↑

[11] Министър-председател на Франция от 1902 до 1905 г., известен с антиклерикалната си политика. Б.пр. ↑

[12] Канонизирана от католическата църква селска девойка, на която, по нейни уверения, се била явила Дева Мария. — Б.пр. ↑

[13] Герой от романа на Жюл Верн „Децата на капитан Грант“, по-известен в книгата като Паганел — Б.кор. ↑

[14] Правописът на тази и подобни думи е запазен. — Бел.кор.ел.изд. ↑

[15] Герой на едноименната драма на Едмон Ростан. — Б.пр. ↑

[16] *Фашода* — град в Судан, завоюван от Франция в 1898 г. и по-късно отнет от англичаните. — Б.пр. ↑

[17] Френски буржоазни политически деятели от втората половина на XIX век. — Б.пр. ↑

[18] Героиня на френска легенда, символ на любовта, преминала през всички изпитания. — Б.пр. ↑

[19] Спасен чрез чудото на една сълза. — Б.а. ↑

[20] *Баденге* — презрителен прякор на Наполеон III. — Б.пр. ↑

ПИША

Шарл Швайцер никога не се беше смятал за писател, но и сега още, на седемдесет години, обожаваше френския език, защото беше го научил мъчно и този език никога не можа да му стане като роден: дядо си играеше и се шегуваше, опиваше се от всяка дума, но безмилостното му произношение не прощаваше на нито една сричка; когато имаше време, перото му виеше словесни венци. Той обичаше да увековечава по най-различни случаи с произведения събитията в нашето семейство и в университета: новогодишни пожелания, поздравления за рождени дни и сватби, речи в стихове за празника на Карл Велики, кратки пиеси, шаради, стихове по предварително дадени рими, нежни банални историйки; на научните конгреси дядо импровизираше четиристишия на немски и френски.

В началото на лятото, преди още дядо да завърши учебните занятия, ние — двете жени и аз — заминавахме за Аркашон. Той ни пишеше три пъти седмично: две страници за Луиз, послеслов за Ан-Мари и цяло писмо в стихове — за мен. За да мога по-пълно да се наслаждавам на щастието си, мама изучи правилата на прозодията и ми ги обясни. Веднъж, не помня кой, ме изненада тъкмо когато с грозните си йероглифи отговарях на дядо в стихове; накараха ме да завърша писмото, помогнаха ми. Двете жени изпратиха писмото; те се смяха до сълзи, представяйки си изумлението на получателя. Обратната поща ми донесе истинска поема на възхвалата; отговорих също в стихове. Това стана навик, дядото и внучето се бяха свързали с нова връзка; подобно на индианци или на сводници от Монмартр, те се обясняваха помежду си на език, недостъпен за жените. Подариха ми речник за рими, станах стихотворец: пишех мадригали за Веве, едно русокосо момиченце, което никога не напускаше шезлонга си и няколко години по-късно умря. Момиченцето, истински ангел, пет пари не даваше за тях, но възхищението на широката публика ме възнагради за неговото равнодушие. Някои от тия стихове съм запазил и до днес. „Всички деца са гениални, с изключение на Мину Друе“[1]

— каза Кокто в 1955 година. В 1912 гениални бяха всички освен мене. Пишех, за да подражавам, подобно на маймуна, изпълнявах протокол, преструвах се на възрастен, но, главно, пишех, защото бях внук на Шарл Швайцер. Прочетох басните на Лафонтен, но останах недоволен: авторът пишеше така, както му харесва; реших да препиша басните в александрийски стих. Тази задача надхвърляше възможностите ми, стори ми се, че ми се надсмиват. Това беше последният ми поетически опит. Но тласъкът беше даден: от стихове преминах към проза и никак не ми беше трудно да преразказвам крайно увлекателните приключения, които четях в „Щурец“. Време беше: щях да открия суетата на бляновете си. Препускащата ми фантазия гонеше действителността. Когато мама, без да вдигне очи от партитурата, ме питаше: „Какво правиш, Пулу?“, случваше се да наруша клетвата си за мълчание и да й отговоря: „Кино.“ В действителност аз се опитвах да изтръгна образите от своята глава и да ги *въплътя* вън от себе си, сред истински мебели и истински стени, ярки и видими като тия, които трептяха по екраните. Напразно: вече откривах двойната измама — преструвах се на актьор, който се преструва на герой.

Едва почнал да пиша, вече оставях перото си настрана, за да ликувам. Измамата беше същата, но аз вече споменах, че смятах думите за същност на предметите. Нищо не ме вълнуваше повече от това да видя собствените си драскулки постепенно да заменят блясъка си на блуждаещи огньове с безжизнената плът на материята: въображаемото се осъществяваше. Хванати в капана на наименованията, лъвове, капитани от Втората империя, бедуини се вмъкваха в трапезарията ни и оставаха в нея вечни пленници, намирайки плът в знаците; аз повярвах, че драскайки с перото, бих могъл да превърна илюзиите си в действителност. Поисках тетрадка, шише виолетово мастило, написах върху корицата: „Тетрадка за романи“. Първият завършен роман беше озаглавен: „За една пеперуда“. Някакъв учен, дъщеря му и млад пътешественик с атлетическа фигура, търсейки рядка пеперуда, се изкачват срещу течението на Амазонка. Съдържанието, действуващите лица, подробностите на приключенията, даже самото заглавие — всичко бях взаимствувал от един разказ в картини, излязъл миналото тримесечие. Това умишлено плагиатство ме освобождаваше от всякакви съмнения: всичко беше самата истина — нищо не измислях. Не се стремях романът ми да бъде

публикуван, хитростта се състоеше в това, че той беше предварително издаден и аз не пишех нито ред, който да не е предварително сверен с моя образец. Смятах ли се за преписвач? Не, разбира се, аз бях оригинален автор: ретуширах, подновявах; бях се постарал например да изменя имената на действуващите лица. През тия леки изменения не виждах къде свършва въображението и къде започва паметта. Нови и в същото време вече писани фрази се преустройваха в главата ми с оная непоколебима вяра, която обикновено се приписва на вдъхновението. Аз ги пишех отново, в очите ми те добиваха веществена плътност. Ако е истина, както обикновено се смята, че вдъхновеният писател действува тласкан в глъбините на душата си от някой друг, тогава аз съм познал вдъхновението още когато бях между седем и осем години.

Никога не съм се поддавал напълно на измамата за „автоматичното писане“. Но играта ми харесваше: единствен син в семейството, аз можех да я играя сам. Понякога задържах ръката си, преструвах се, че се колебая: смръщил чело, втренчил поглед в пространството, аз се чувствувах *писател*. Впрочем обожавах плагиатството от снобизъм и както ще видим по-нататък, преднамерено го поощрявах докрай.

Бусенар и Жюл Верн никога не пропущат случай да просвещават читателя: в най-напрегнатите, най-критични мигове те прекъсват нишката на повествованието си, за да се хвърлят в описание на някое отровно растение или туземно жилище. Като читател, аз прескачах тия познавателни пасажи, но като писател — пълнех с тях романите си: стремях се да предам на съвременниците си всичко, което сам не знаех: нравите на туземците от остров Фиджи, африканската флота, климата на пустинята. Разделени по волята на съдбата, после качили се, без да подозират на един и същ кораб и жертви на едно и също корабокрушение, колекционерът на пеперуди и дъщеря му се улавят за един и същ спасителен пояс, вдигат глави и едновременно надават вик: „Дези!“, „Татко!“ Уви, кръвожадна акула обикаля недалеч от тях, търсейки прясно месо; ето, тя се приближава, коремът й проблясва между вълните. Нещастниците, дали този път ще се спасят от смъртта? Прекъсвах и отивах да потърся тома „Pr-Z“ на големия „Ларус“, домъквах го с мъка до чина си, отварях на съответната страница и започвайки с нов ред, преписвах дума по дума: „Акулите живеят в тропическия Атлантик. Тия големи морски риби, забележителни с

хищническия си нрав, понякога достигат тринадесет метра на дължина и тежат до осем тона…“ Преписвах обяснението, без да бързам: чувствувах се възхитително скучен, изтънчен също като Бусенар и ненамерил още начин за спасяването на героите, се разтапях от творчески възторг.

Всичко сочеше, че и тая ми дейност ще бъде само една нова комедия. Мама не скъпеше насърченията си. Уж случайно тя въвеждаше гостите в трапезарията, за да изненадат младия творец на ученическия му чин; аз се преструвах, че всецяло съм погълнат от работата си и не забелязвам почитателите си; те се отдалечаваха на пръсти, шепнейки, че съм много мил и че всичко това е прелестно. Вуйчо Емил ми подари малка пишеща машина, на която не пишех, госпожа Пикар ми купи карта на двете земни полукълба, за да мога безпогрешно да установявам маршрута на моите околосветски пътешественици, Ан-Мари преписа втория ми роман „Търговецът на банани“ на гланцирана хартия и го даваше на познатите ни да го четат. Даже Мами ме насърчаваше. „Поне — казваше тя — така ще мирува, няма да вдига шум.“ За щастие посвещаването ми в сан беше отложено поради недоволството на дядо.

Карл, както и преди, не одобряваше пристрастяването ми към това, което той наричаше „лошо четиво“. Когато мама му съобщи, че съм почнал да пиша, той се възхити отначало, надявайки се, предполагам, че ще сътворя някаква хроника на нашето семейство, изпълнена със забавни наблюдения и очарователно простодушие. Той грабна тетрадката ми, прелисти я, но веднага се намръщи и напусна трапезарията, възмутен от излезлите изпод перото ми „глупости“ — подражание на любимите ми булевардни списания. След това Карл престана да проявява какъвто и да е интерес към творчеството ми. Огорчена, Ан-Мари на няколко пъти се опита да го накара чрез измама да прочете „Търговецът на банани“. Тя изчакваше момента, когато дядо нахлузваше пантофите си и сядаше в креслото; и докато той, устремил строго поглед в една точка и отпуснал ръце върху коленете си, безмълвно се отдаваше на отдих, тя вземаше моя ръкопис, прелистваше го разсеяно, после, сякаш неволно, почваше да се смее гласно. Накрая, безсилна да се противопостави на внезапния порив, тя протягаше ръкописа към дядо: „Прочети го, татко! *Толкова* е забавно.“ Но дядо отстраняваше тетрадката или ако хвърляше поглед в нея, то

беше само за да подчертае с досада правописните ми грешки. В края на краищата мама съвсем отпадна духом: не смеейки повече да ме хвали, но и страхувайки се да не ме огорчи, тя престана да чете произведенията ми, за да не говори изобщо за тях.

Литературната ми дейност, която я премълчаваха и едва търпяха, стана полулегална; при все това аз ревностно продължавах да се занимавам: през междучасията, в четвъртък и неделя, през ваканциите и когато имах щастието да се разболея, в леглото. Спомням си щастливите дни на оздравяване, черната тетрадка с червени краища, с която като с ръкоделие никога не се разделях в такива дни. Вече по-рядко „правех кино“: романите изместиха всичко, с една дума, пишех за собствено удоволствие.

Интригите в моите романи ставаха по-сложни, сега вмъквах в тях най-разнообразни епизоди, блъсках в тоя миш-маш безразборно всичко, което четях, и хубаво, и лошо — в ущърб на разказа, но от полза за мен: трябваше да измислям съединителни звена и така ставах по-малко плагиатор. При това почнах да се раздвоявам. Миналата година, „правейки кино“, представях самия себе си, хвърлях се презглава във въображаемото и неведнъж ми се струваше, че самият аз напълно се разтварям в него. Станал вече писател, аз бях едновременно и герой, в него проектирах епическите си мечти. При все това ние бяхме двама: той не носеше името ми и аз говорех за него в трето лице. Вместо да му дам тялото си, аз моделирах с думи едно тяло, което сякаш наблюдавах отвън. Това неочаквано „отстраняване“ би могло да ме ужаси: то ме очарова; радвах се, че мога да бъда той, без той напълно да бъде „аз“. Това беше моята кукла, подчинявах я на капризите си, можех да я подхвърлям на изпитания, да пронижа с копие гърдите й, а после да се грижа за нея така, както майка ми се грижеше за мене, да я лекувам така, както мама лекуваше мене. Любимите ми писатели свенливо се спираха посред пътя към възвишеното: даже героят на Зевако не встъпваше в бой с повече от двадесет скитници едновременно. В стремежа си да извърша революция в приключенския роман аз изхвърлях през борда всякаква правдоподобност, удесеторявах опасностите, силите на противниците: за да спаси бъдещия си тъст и годеницата си, младият пътешественик от „За една пеперуда“ се сражаваше с акулите три дни и три нощи; накрая морето ставаше червено; същият герой, ранен, избягваше от

ранчото, обсадено от апаши, прекосяваше пустинята, придържайки с ръце червата си, и не позволяваше да му зашият корема, преди да е приказвал с генерала. Малко по-късно, под името на Гьотц фон Берлихинген, той обръщаше в бягство цяла армия. Един срещу всички: такъв беше моят девиз. Търсете източника на тия мрачни и грандиозни фантазии в буржоазно-пуританския индивидуализъм на моята среда.

Герой — аз се борех срещу тиранията; демиург[2] — сам станах тирании, познал всички изкушения на властта. Бях безобиден — станах жесток. Какво ми пречеше да избода очите на Дези? Премиращ от страх, аз си отговарях: нищо. И ги избождах така, както бих откъснал крилцата на муха. Със замряло сърце пишех: „Дези прекара ръка през очите си: тя беше ослепяла“ и оставах поразен, с вдигнато перо, изпитвайки възхитителното чувство на виновност за нищожното раздвижване, което бях предизвикал в абсолютния порядък на света. В действителност не бях садист: извратената ми радост веднага преминаваше в паника, аз отменях всичките си декрети, задрасквах ги и ги зацапвах, за да не може да се прочетат. Младата девойка възвръщаше зрението си, по-точно, тя никога не го беше загубвала. Но споменът за моя произвол ме измъчваше още дълго време: тревожех се сериозно.

Плашеше ме и това, което излизаше изпод моето перо. Понякога, отегчен от тази безобидна сеч в детска възраст, аз си давах воля и с ужас откривах страшни възможности, чудовищен свят, който беше опаката страна на моето всемогъщество. Казвах си: всичко може да се случи! Това означаваше: мога да измисля всичко. Треперещ, готов всяка минута да скъсам страницата, аз разказвах за свръхестествени жестокости. Майка ми, когато й се случваше да надникне през рамо в тетрадката ми, възкликваше победоносно и тревожно: „Какво въображение!“ Прехапвайки устни, понечваше да каже нещо, не намираше думи и внезапно побягваше: смущението й ме караше да загубя и ума, и дума от страх. Но въображението ми нямаше нищо общо с всичко това: аз не измислях тия зверства, а ги намирах, както и всичко останало, в паметта си.

По това време Западът загиваше от задушаване, което, по-късно, нарекоха „сладък живот“. По липса на явни врагове буржоазията се забавляваше, като се плашеше от собствената си сянка; тя убиваше скуката си в търсене на силни преживявания. Говореха за спиритизъм,

за материализиране на духовете; срещу нас, в къщата на улица Льо Гоф №2, разиграваха масички. Това ставаше на четвъртия етаж, „у мага“ — както казваше баба ми. Понякога тя ни извикваше и ние успявахме да зърнем няколко чифта ръце, притиснати върху кръгла масичка, но тогава някой се приближаваше до прозореца и спускаше завесите. Луиз уверяваше, че магът всеки ден приемал деца на моята възраст, придружени от майките си. „И аз го виждам — казваше тя, — той слага ръка върху главите им.“ Дядо клатеше глава, но макар и да осъждаше всичко това, не смееше да се присмива; майка ми се страхуваше, а баба тоя път изглеждаше повече заинтригувана, отколкото скептична. Но по едно всички бяха единодушни: „Преди всичко не бива да се замисляш за това, иначе може да си загубиш ума!“

На мода бяха фантастичните истории: вестници с добри намерения ги доставяха два-три пъти седмично на своите читатели, загубили вярата си, но съжаляващи за нейните прелести. Разказвачът съобщаваше с тон на безпристрастна обективност за някоя странна случка, но оставяше отворена вратичка и за позитивизма: колкото и странно да беше произшествието, то трябваше да има някакво разумно обяснение. Авторът търсеше това обяснение, намираше го, излагаше го добросъвестно, но веднага пускаше в ход цялото си изкуство, за да ни даде да разберем колко лекомислено и неубедително беше това обяснение. Нищо повече: разказът завършваше с въпросителен знак. Това беше достатъчно: отвъдният свят нахлуваше в живота с неизвестна, но толкова по-страшна заплаха.

Разгръщайки „Льо Матен“, винаги изтръпвах от ужас. Но една история особено много ме порази. Още помня заглавието ѝ: „Вятър в листака“. Лятна привечер, на втория кат на селска къща сама болна жена се мята в леглото; през отворения прозорец в стаята протяга клони близкият кестен. На първия кат са се събрали няколко души, разговарят тихо и гледат към градината, над която се спуска вечерен здрач. Изведнъж, сочейки кестена, един от мъжете извиква: „Я гледай, я гледай! Вятър ли излезе?“ Недоумявайки, всички се спускат навън: никакъв полъх, а листата трептят. И изведнъж — вик! Мъжът на болната се хвърля нагоре по стълбите и намира младата си жена изправена в леглото, сочейки с пръст листака на кестена; миг след това тя пада мъртва. Кестенът отново застива в обичайното си вцепенение. Какво беше видяла тя? От лудницата бе избягал някакъв мъж: дали

той, спотайвайки се в листака, не беше показал на болната жена изкривеното си в ужасна гримаса лице? Така е, *сигурно* е бил той — нямаше друго разумно обяснение. И все пак… Защо никой не бе го видял да се катери на дървото, нито да се спуска от него? Защо кучетата не бяха лаяли? Защо бяха го заловили шест часа след случката, и то на сто километра от чифлика? Въпроси без отговори. Разказвачът минаваше на нов ред и небрежно заключаваше: „Ако вярваме на местните жители, клоните на кестена били разклащани от смъртта.“ Аз захвърлих вестника, тропнах с нозе, закрещях: „Не! Не!“ Сърцето ми биеше до пръсване.

Веднъж, във влака за Лимож, едва не припаднах, прелиствайки алманаха „Ашет“, бях попаднал на една гравюра, от която можеше да ти настръхне косата. На един кей, под лунна светлина, дълги пъпчиви щипци се появяват от водата, сграбчват един пияница и го завличат в глъбините на морето. Картината беше поставена под текст, който аз жадно прочетох и който завършваше приблизително със следните думи: „Халюцинации на алкохолик ли е това? Или адът се е разтворил?“ Започнах да се страхувам от водата, от раците и дърветата. И особено от книгите: проклинах палачите, които пълнеха разказите си с тия непоносими ужаси. Но независимо от това им подражавах.

Нужна беше, разбира се, подходяща обстановка. Например здрачаване. Мракът заливаше трапезарията, аз избутвах малкото си писалище до прозореца, страхът ме завладяваше отново. В послушанието на моите герои, неизменно благородни, непризнати и реабилитирани, усещах тяхната безплътност. Тогава възникваше *това*: кръвта ми се смразяваше от ужас, нещо невидимо се надвесваше над мене; за да го видя, трябваше да го опиша. Претупвайки набързо приключението, което бях почнал да пиша, пренасях героите си в съвсем друга част на света, обикновено в глъбините на океана или земята, и бързах да ги подхвърля на нови опасности: станали неочаквано водолази или геолози, те се натъкваха на дирята на *Съществото*, проследяваха го и внезапно се сблъскваха с него. Съществото, което в този момент се раждаше изпод моето перо — октопод с огнени очи, двадесеттонно раковидно животно, гигантски говорещ паяк, — бях самият аз, детето изрод, това беше скуката на моя живот, страхът от смъртта, моето безличие и извратеност. Не можех да се позная: едва създадено от мен, отвратителното същество се

нахвърляше върху ми, върху храбрите ми спелеолози, аз треперех за живота им, сърцето ми трептеше, ръката ми се движеше от само себе си, имах чувството не че пиша, а че чета. Много често се свършваше с това: аз не предавах героите си на Звяра, но и не ги спасявах — те се сблъскваха, това ми беше достатъчно; тогава ставах, отивах в кухнята или в библиотеката; на другия ден, пропускайки една-две празни страници, хвърлях героите си в нови приключения. Странни „романи“, винаги незавършени, винаги отново започвани или продължавани, както дойде, под други заглавия, смесица от жестоки разкази и невинни приключения, от фантастични произшествия и статии от енциклопедическия речник; аз не ги запазих и по-късно съжалявах за това: ако се бях сетил да ги запазя, сега те щяха да разкрият детството ми.

Почнах да се опознавам. Бях почти нищо или в най-добрия случай — действие без съдържание, но и това беше достатъчно. Аз се измъкнах от комедията: още не работех, но вече не играех, лъжецът намираше истината в преработване на собствените си лъжи. Родих се от литературата: преди нея имаше само игра пред огледалата; още при първия си роман разбрах, че едно дете се бе вмъкнало в огледалния дворец. Пишейки, аз съществувах, изплъзвах се от възрастните: но съществувах само за да пиша, и когато казвах „аз“, това означаваше — аз, който пиша. Но както и да е: аз познах радостта; показното дете се срещаше само със себе си.

Всичко това беше прекалено хубаво, за да продължи: в нелегалност аз бих останал искрен, но ме измъкнаха на божия свят. Бях достигнал възрастта, когато е прието буржоазните деца вече да изявят призванието си; отдавна ни бяха известили, че братовчедите ми Швайцер от Герини ще станат инженери като баща си — нямаше нито минута за губене. Госпожа Пикар първа поиска да открие знака, с който беше белязано челото ми. „Това дете ще пише!“ — убедително заяви тя. Луиз, докачена, се усмихна сухо. Бланш Пикар се обърна към нея и авторитетно повтори: „Той ще пише! Създаден е, за да пише.“ На мама беше известно, че Шарл никак не одобрява това: тя се изплаши от усложнения и ме погледна изкосо: „Уверена ли сте, Бланш? Уверена ли сте?“ Но вечерта, както скачах по нощница в леглото си, тя ме

прегърна силно и усмихвайки се, каза: „Моят мъничък ще пише!“ Дядо беше уведомен с нужната предпазливост: бояха се от скандал. Той само поклати глава, но следващия четвъртък го чух как доверяваше на господин Симоно, че никой, който се намира в залеза на живота си, не може без вълнение да присъствува при изгряването на един талант. Дядо продължаваше все така да не обръща внимание на драскаиците ми, но когато неговите ученици немци идваха на обед у нас, слагаше ръка върху главата ми и не пропускайки случая да им предаде по своя пряк метод изговора на още един френски израз, им съобщаваше, подчертавайки всяка сричка: „Той има влечение към литературата.“

Дядо не вярваше нито дума от това, което казваше, но какво толкова? Злото беше извършено; да ми откажат решително, беше опасно: аз можех да се противопоставя. Карл оповести призванието ми, за да запази за себе си възможността да ме отклони от него. Дядо съвсем не беше циник, но стареше: собствените му възторзи го уморяваха; в дълбочината на съзнанието му — тая заледена пустиня, където той рядко се отбиваше — сигурно беше ясно изписано какво всъщност представлявахме ние: аз, цялото наше семейство, самият той. Веднъж, когато четях легнал в нозете му, посред угнетяващото мълчание, с което той ни потискаше като с воденичен камък, дядо беше озарен от една мисъл, която го накара да забрави даже присъствието ми; той погледна с укор майка ми и каза: „Ами ако си втълпи в главата да живее от перото?“ Дядо ценеше Верлен, даже имаше сборник избрани стихове от него. Но си спомняше, че в 1894 година беше видял поета в една кръчмичка на улица Сен-Жак „пиян като свиня“ — тая среща беше насадила у него чувство на презрение към професионалните писатели, жалки панаирджийски чудотворци, които в началото обещават срещу един луидор да ви свалят луната от небето, а свършват с това, че за сто су излагат на показ собствения си задник. По лицето на мама се изписа уплаха, но тя не каза нищо: известно й беше, че Шарл има други намерения спрямо мен. В повечето от лицеите катедрите по немски език бяха заети от елзасци, избрали за свое отечество Франция — назначаването им на тия места беше нещо като компенсация за техния патриотизъм: те страдаха от раздвоението си — между два народа, между два езика, — от липсата на системно образование, от празнотите в него. Оплакваха се също, че колегите им се държали враждебно, че не ги допускали в своя

преподавателски кръг. Аз ще стана отмъстител, ще отмъстя за дядо си, за всички тях: внук на елзасец, аз същевременно бях французин от Франция; Карл ще ме приобщи към съкровищницата на човешките знания, аз ще тръгна по широкия друм: в мое лице мъченикът Елзас ще постъпи в Екол Нормал Сюперийор и издържайки блестящо конкурса, ще стане принц — преподавател по литература. Една вечер Карл заяви, че иска да поговори с мен като мъж с мъж. Жените се оттеглиха, той ме взе на коленете си и поведе с мен сериозен разговор. Аз ще пиша — това беше решено; познавах достатъчно добре дядо си, за да не се опасявам, че може да се противопостави на желанията ми. Но трябваше да бъдем трезви, да гледаме истината в лицето: литературата не храни. Известно ли ми е, че знаменити писатели са умирали от глад? Че други от тях са се продавали за парче хляб? Ако исках да запазя независимостта си, трябваше да си избера още една професия. На преподавателите оставаше свободно време; интересите на университета са близки с интересите на литературата; аз ще съгласувам едното с другото; ще общувам с велики писатели; разкривайки техните творби на учениците си, едновременно ще черпя от тях вдъхновение за себе си. Ще се развличам в провинциалното си затворничество, съчинявайки стихове, превеждайки в бели стихове Хораций, ще публикувам в местния печат кратки литературни бележки, а в „Педагогически преглед“ — блестящи есета върху методиката за преподаване на гръцки, както и върху психологията на подрастващото поколение. След моята смърт в чекмеджетата на писалищната ми маса ще намерят неиздадени трудове: съзерцание на морето, едноактна комедия, страници, изпълнени с дълбока ерудиция и чувство, за паметниците на Орийяк — достатъчни за една брошура, която ще бъде издадена благодарение грижите на бившите ми ученици.

От известно време възторзите на дядо от моите достойнства бяха престанали да ме вълнуват; когато с треперещ от любов глас той ме наричаше „дар небесен“, аз се преструвах, че го слушам, но вече не го чувах. Защо трябваше да го слушам с внимание тоя ден точно в момента, когато преднамерено ме лъжеше? Кое ме застави да изтълкувам съвсем превратно урока, който той искаше да ми даде? Причината беше в това, че гласът му сега звучеше по-иначе: беше сух,

твърд — аз го взех за гласа на покойника, който ми беше дал живот. Шарл имаше два образа: когато играеше ролята на дядо, аз виждах в него палячо, какъвто бях самият аз, и не го уважавах. Но когато говореше с господин Симоно или със синовете си, когато, седнал на масата, приемаше услугите на своите жени, безмълвно сочейки с пръст солницата или кошничката с хляб, тогава неговият авторитет ме покоряваше. Особено уважение ми внушаваше пръста му: дядо даже не се стараеше да го изправя съвсем, полупрегънатият пръст описваше във въздуха неопределена крива така, че двете му прислужнички трябваше да отгатват желанията му; понякога, ядосана, баба сбъркваше и вместо каната с вода, му подаваше компотиерата; аз осъждах баба, прекланяйки се пред тия царствени желания, които беше по-важно да предугадиш, отколкото да изпълниш. Ако Шарл би възкликнал, разкривайки обятията си: „Ето новия Юго! Ето бъдещия Шекспир!“ — днес щях да бъда чертожник или преподавател по литература. Но той не възкликна нищо: за първи път имах работа с патриарха; той беше мрачен и суров, вдъхваше уважение, толкова повече, че беше забравил да ме обожава. Беше Мойсей, обявяващ на народа — на мене — новия закон. Дядо беше споменал за моето призвание само за да подчертае неговите неизгоди: аз заключих, че смята въпроса за решен. Ако ми беше предсказал, че ще мокря хартията със сълзите си или че ще си блъскам главата в стената, това би могло да наруши моето равновесие на буржоа. Но той затвърди вярата ми в моето призвание, като ми даде да разбера, че целият тоя блясък на безреден живот не беше отреден за мене — че за да се разсъждава върху Орийяк или върху педагогиката, не беше нужно нито трескаво възбуждение, нито — уви! — безумство; други щяха да изтръгват от сърцето си безсмъртни ридания за XX век. Примирих се: никога не ще бъда нито буря, нито мълния в литературата, аз щях да блестя в нея с домашни добродетели, любезности и прилежание. Професията на писателя ми се представи като занятие на възрастен човек, толкова отегчително сериозно, толкова нищожно и всъщност толкова лишено от интерес, че у мен не остана и сянка от съмнение, че тя беше предназначена именно за мене. Помислих си: „Само това, нищо повече“ и веднага след това си казах: „Аз съм даровит.“ Подобно на всички, които хвърчат в облаците, взех сгромолясването си на земята за откриване на истината.

Карл ме обърна, както се обръща кожата на заек: мислех си, че пиша, за да укрепя мечтите си, а излизаше, ако можеше да му се вярва, че мечтаех само за да упражня перото си: тревогите и въображаемите ми страсти бяха само хитрувания на моя талант, тяхната цел беше да ме връщат всеки ден към чина ми и да доставят за повествованията ми теми, които подхождаха на моята възраст в очакване опитът и зрелостта да пристъпят към великите си диктовки. Рухнаха въздушните ми кули. „Помни — казваше дядо, — не е достатъчно да имаш очи, трябва да се научиш да виждаш. Знаеш ли какво правеше Флобер, когато Мопасан беше малък? Настаняваше го пред някое дърво и му даваше два часа, за да го опише.“

Аз се научих да виждам. Призван да възпявам паметниците на Орийяк, печално разглеждах паметници от друг вид: папката върху писалището, пианото, часовника — кой знае, може би им беше съдено да бъдат обезсмъртени чрез бъдещите ми трудове. Аз наблюдавах скучна, противна игра. Заставах пред плюшеното кресло и започвах да го изучавам. Какво можеше да се каже за него? Е, добре: то беше покрито със зелена грапава материя, имаше две облегалки, четири крачета, облегало с две малки дървени шишарки в горния край. Засега това беше всичко, но аз пак ще се върна към него, следващия път ще съумея да го разгледам по-добре и в края на краищата ще го опозная като петте си пръста; по-късно ще го опиша, читателите ще кажат: „Каква наблюдателност! Колко добре схванато, колко точно! Съвсем като в живота!“ Рисувайки истински предмети с истински думи, изписани с истинско перо, чудно щеше да бъде, ако самият аз не стана истински. С една дума, веднъж завинаги щях да узная какво трябва да отговарям на кондуктора, когато ми поиска билет.

Каквото и да се говори, аз ценях щастието си. Но бедата беше там, че не му се радвах. Бях назначен за щатен служител, бяха ме облагодетелствували, осигурявайки бъдещето ми, от което уверявах, че съм очарован, но тайно се отвращавах от него. Нима бях искал тая писарска длъжност? Честото ми общуване с велики люде ме беше убедило, че не можеш да бъдеш писател, без да станеш знаменит; но когато сравнявах, славата, отдадена ми за няколко книжлета, които ми беше съдено да оставя след себе си, аз се чувствувах измамен: можех ли наистина да повярвам, че едно тъй незначително творчество щеше да стигне до моите потомци, че историйките, които предварително

навяваха скука и на мене самия, ще накарат да забият техните сърца? Понякога се утешавах с мисълта, че от забрава ще ме спаси моят „стил“ — загадъчно свойство, което дядо отричаше на Стендал и признаваше на Ренан; но тая дума, лишена от смисъл, не можеше да ме успокои.

Преди всичко трябваше да се отрека от себе си. Два месеца по-рано аз бях побойник, атлет — край на всичко! Подканяха ме да избера между Корней и Пардаян. Аз отхвърлих Пардаян, моята истинска любов, и от послушание предпочетох Корней. Бях виждал герои да тичат и да се боричкат в Люксембургската градина; поразен от красотата им, бях разбрал, че принадлежа към низшите видове. Трябваше да го оповестя на всеуслишание, да прибера шпагата в ножницата, да се присъединя към обикновеното стадо, да възобновя дружбата си с великите писатели — тия за нищо негодни люде, от които никак не се плашех: като деца те са били рахитични, поне по това си приличахме; те бяха израснали хилави, бяха станали болнави старци, и по това ще им приличам; един благородник беше заповядал да набият Волтер, може би и мене ще ме набие някой капитан, някогашен свадливец от градската градина.

Аз се доверих на таланта си и се покорих на съдбата: в кабинета на Шарл Швайцер, сред раздърпани, разпокъсани и с липсващи страници книги, талантът беше съвсем обезценен. Така през време на монархията много от младите синове от благороднически семейства, обречени още от раждане на духовно поприще, биха продали душата си на дявола, за да командуват батальон. Дълго още мрачното великолепие на славата ми се представяше като картина: дълга маса, покрита с бяла покривка, кани с оранжада, бутилки с искрящо вино; аз вдигах чаша, обкръжаващите ме мъже във фракове — точно петнадесет души — вдигаха тост за мое здраве, зад нас зееше прашната пустота на огромна наемна зала. Както виждате, вече не очаквах от живота нищо хубаво, освен да възкреси за мен, на преклонна възраст, годишния празник на Института по нови езици.

Така се изкова съдбата ми в един апартамент на петия етаж на улица Льо Гоф №1, под Гьоте и Шилер, над Молиер, Расин, Лафонтен, срещу Хайнрих Хайне, Виктор Юго, през време на хиляди пъти повтаряни разговори: ние с Карл изгонвахме жените от кабинета и здраво прегърнати, полугласно продължавахме тия тайни диалози,

всяка дума от които оставяше дълбоки следи в мен. С последователни и точни удари Шарл ме убеждаваше, че не съм гений. Не бях, разбира се, знаех го и пет пари не давах за това; единствен героизмът, далечен и непостижим, беше предмет на моята страст, пламък на клетите души. Духовната ми нищета и чувството за собствената ми безполезност не ми позволяваха да се откажа напълно от него. Вече не смеех да се утешавам с мечти за бъдещи подвизи, но в дълбочината на душата си бях ужасен: сигурно беше станало някакво недоразумение, може би бяха ме взели за друго дете или пък бяха сбъркали призванието. Объркан и за да не противореча на Карл, аз се съгласих с незавидната кариера на един второстепенен писател. С една дума, той ме хвърли в литературата благодарение на старанието си да ме отдалечи от нея. И днес още, в минути на лошо настроение, ми се случва да се питам: не прахосах ли толкова дни и нощи, не изписах ли толкова хартия, не хвърлих ли на пазара купища никому ненужни книги с единствената безумна надежда да угодя на дядо си. Каква комедия би било — да открия на петдесет и повече годишна възраст, че за да изпълня волята на един стар и престар покойник, се бях заплел в дейност, която той непременно би осъдил.

В действителност аз приличам на Суан[3], който, излекуван от любовта си, въздиша: „Трябваше ли да пропилея живота си за една жена, която не беше мой тип!“ Понякога ми се случваше, тайно, разбира се, да се проявявам като глупак: изискваше го елементарната хигиена. Впрочем простакът е винаги прав, но е прав само до известна степен. Наистина аз нямам дарбата да пиша, неведнъж ми бяха давали да го разбера. Наричаха ме зубрач: е, да, такъв съм; не споря, че книгите ми миришат на пот и труд и че нашите аристократи има за какво да обръщат нос. Често съм ги писал напук на себе си, което ще рече напук на всички[4], с такова умствено напрежение, че с годините то се превърна в повишено кръвно налягане. Повелята да пиша беше зашита под кожата ми: ако прескочех един ден, без да пиша, шевовете започваха да ме горят; ако пишех много лесно — също ме горяха. Тая груба потребност днес ме поставя в безизходно положение със своята жестокост и първичност — тя напомня ония допотопни, огромни раци, които морето изхвърля по плажовете на Лонг-Айлънд, надживява подобно на тях отминаващите епохи. Дълго време завиждах на портиерите от улица Ласепед, които летните вечери пропъждаха на

улицата; яхнали обратно обърнатите си столове, те гледаха с невинните си очи, без някой да им е възложил задачата да гледат.

Но ето: изобщо не съществуват способни ученици по родна реч, като изключим няколко старци, които топят перото си в одеколон, и дребните контета, които пишат като касапи. Такова е естеството на речта: говориш на своя език, а пишеш на чужд език. Оттук заключавам, че в нашия занаят всички сме от един дол дренки: всички сме каторжници, всички сме заклеймени. При това читателят е схванал, че аз ненавиждах детството си и всичко останало от него. Нима бих се заслушвал в гласа на дядо, в тоя запечатан в паметта ми глас, който внезапно ме събужда и ме хвърля към писалищната маса, ако това не беше моят собствен глас, ако между осмата и десетата си година, смирено вслушвайки се в мнимото поръчение, не бях си втълпил със своето високомерие, че това е моят живот.

> Известно ми е много добре, че съм само машина за произвеждане на книги.
>
> Шатобриан

Едва не се отказах от борбата. В писателското си дарование, което Карл ми признаваше с половин уста, смятайки за глупаво да го отрича напълно, аз виждах всъщност само някаква случайност, неспособна да оправдае друга случайност — самия мене. Майка ми имаше хубав глас, затова пееше. Но и тя пътуваше без билет. Аз имах влечение към литературата — затова ще пиша, ще експлоатирам тоя източник цял живот. Съгласен. Но тогава изкуството губеше — поне за мен — свещената си власт; щях да остана скитник — малко по-добре запасен, това беше всичко. За да се почувствувам необходим, би трябвало да бъда търсен. Известно време домашните ме бяха държали в това приятно заблуждение; бяха ми повтаряли, че съм бил многоочакван небесен дар, най-скъпото в живота на дядо и мама — вече не вярвах в това, но у мен беше останало чувството, че на тоя свят не си излишен само когато се раждаш специално, за да оправдаеш някакво очакване. По онова време бях толкова горд и самотен, че исках или да се почувствувам необходим на цялото човечество, или да умра.

Престанах да пиша: декларациите на госпожа Пикар бяха придали на монолозите, излезли изпод перото ми, такова значение, че вече не смеех да ги продължа. Когато ми се прииска да продължа романа, за да спася поне младата двойка, която бях изоставил без храна и без тропически каски в самото сърце на Сахара, аз преживях мъчителното отчаяние на безсилието. Едва седнал, главата ми се изпълваше с мъгла, започвах да гримаснича и да гриза ноктите си — бях изгубил невинността си. Ставах, шляех се из апартамента, искаше ми се да го подпаля; уви, никога не станах подпалвач: послушен по силата на обстоятелствата, по природа, по навик, аз се разбунтувах по-късно само затова, защото бях стигнал в покорството си до крайния предел.

Купиха ми „тетрадка за домашни упражнения“, подвързана с черно платно, с червени обрязани страни — външно по нищо не се различаваше от моята „тетрадка за романи“; едва я погледнах, училищните ми задачи и личните ми задължения се сливаха, аз вече не различавах писателя от ученика, ученика от бъдещия преподавател: дали щях да пиша, или да преподавам граматика — все едно; перото ми, посветено на обществото, се изплъзна от моята ръка и няколко месеца не посегнах към него. Гледайки ме как се влача мрачен из кабинета му, дядо се усмихваше в брадата си, сигурно си мислеше, че неговата политика дава първите си плодове.

Тя пропадна, защото героическият епос ме влечеше. С пречупена шпага, лишен от благороднически права, нощем аз често имах един и същ тревожен сън: намирах се в Люксембургската градина, около басейна, срещу Сената; трябваше да защитя от невидима опасност някакво малко русокосо момиче, което приличаше на Веве, умряла преди една година. Малката, спокойна и доверчива, ме гледаше със сериозни очи; често пъти в ръцете си държеше серсо[5]. Беше ми страшно: боях се да я изоставя на невидимия враг. И как я обичах! С каква отчаяна любов! Обичам я и днес; аз я търсех, загубвах я, отново я намирах, държах я в обятията си, губех я отново — истинска епопея. На осем години, в момента, когато се покорих, всичко у мен се разбунтува; за да спася малката покойница, аз се хвърлих в една проста, но безумна операция, която преобрази целия ми живот: предадох на писателя свещените пълномощия на героя.

Всичко започна с едно откритие или, по-точно, с един смътен спомен — още преди две години бях имал предчувствие, — че великите писатели са като странствуващите рицари: както едните, така и другите извикват горещи чувства на благодарност. В случая с Пардаян доказателствата бяха налице — сълзите на признателни сирачета бяха набраздили ръката му. Но ако се вярва на големия „Ларус“ и на некролозите, които четях във вестниците, писателите можеха да съперничат с героите: ако писателят живееше достатъчно дълго, той неизменно получаваше *благодарствено* писмо от някой непознат. От тая минута потокът от благодарности не пресъхваше, те се трупаха на писалищната му маса, задръстваха жилището му; чужденци прекосяваха морета, за да стиснат ръката на писателя; след неговата смърт съотечествениците му събираха волни пожертвувания, за да му издигнат паметник; в родния му град, а понякога и в столицата на страната, в която бе живял, улици носеха името му. Сами по себе си тия изрази на признателност не ме интересуваха: те твърде много ми напомняха семейната комедия. Все пак една гравюра ме потресе: знаменитият романист Дикенс след няколко часа трябва да слезе в Ню Йорк, в далечината се вижда кораб; на кея тълпата се притиска в очакване, всички уста са зинали и хиляди каскети са вдигнати за приветствие, блъсканицата е толкова голяма, че децата се задушават, и все пак тълпата е самотна, тя е сираче, вдовица, изоставена, защото човекът, когото тя очаква, отсъствува. Аз прошепнах: „Тук липсва някой, липсва Дикенс!“ — и очите ми плувнаха в сълзи. Но аз отхвърлях тия външни ефекти, занимаваха ме техните причини: щом устройват на литераторите такива възторжени посрещания, казвах си аз, сигурно те се излагат на нечувани опасности, за да правят на човечеството неоценими услуги. Случи ми се веднъж да присъствувам на проява на подобен необуздан ентусиазъм: шапките летяха във въздуха, мъже и жени крещяха „Браво!“, „Ура!“ — беше 14 юли, минаваха алжирските пехотинци. Тоя спомен ме убеди окончателно: независимо от физическата им немощ, превзетост и изнеженост, събратята ми по перо бяха своего рода войници, те рискуваха живота си като партизани, в тайни схватки, и аплодисментите се отнасяха повече за войнишката им храброст, отколкото за техния талант. Значи, това е истина, казах си аз. *Имат нужда от тях!* Очакват ги в Париж, в Ню Йорк, в Москва, чакат ги със страх, с нетърпение, чакат ги много,

преди те да са публикували първата си книга, преди да са започнали да пишат, преди да са се появили на света.

Но тогава… какво е положението с мен? Аз, който имам мисия да пиша? Е, добре, и мене ме чакат. Превърнах Корней в Пардаян: той си остана кривокрак, тесногръд, запази бледото си лице, но аз го избавих от скъперничеството и користолюбието; умишлено съчетах изкуството да пишеш с великодушието. След това беше вече проста игра сам аз да се преобърна в Корней и да си наметна пълномощническата мантия на защитник на човешкия род. Моята нова лъжа ми подготвяше забавно бъдеще; но засега всичко беше в моя полза. Появил се на света неканен, аз положих всички усилия да се родя отново: молбите на оскърбената невинност хиляди пъти ме възвръщаха към нов живот. Отначало всичко ставаше на шега: мним рицар, аз вършех мними подвизи, чиято несъстоятелност, в края на краищата, почна да ми дотяга. Ето че пак ми връщаха правото да мечтая, но този път мечтите ми се осъществяваха. Защото призванието ми беше реално, не можех да се съмнявам в това — гаранция беше дал лично върховният жрец. Въобразяемо дете, аз се превръщах в истински странствуващ рицар, чиито подвизи щяха да бъдат книгите. Аз бях призван! Всички чакат моите творби, първата от които въпреки всичките ми усилия ще се появи не по-рано от 1935 година. Към 1930 година хората ще започнат да стават нетърпеливи, ще коментират: „Виж го ти, не се пресилва кой знае колко! Цели двайсет и пет години, откакто го хрантутим! Нима ще пукнем, без да сме го чели?“ Аз им отговарях с моя глас от 1913 година: „Ей, я не ми дотягайте, оставете ме най-сетне да работя!“ Иначе се държах любезно: виждах, че те имат — бог знае защо — нужда от помощта ми и че тая нужда, която ме беше създала, можех да задоволя единствено аз.

Вслушвах се, мъчех се да доловя у себе си това всеобщо очакване — извор на живота ми и смисъл на моето битие; понякога ми се струваше, че вече успявам, но в следния миг захвърлях всичко. Няма значение: и тия измамливи проблясъци ми стигаха. Успокоен, аз се оглеждах навън: може би вече липсвах някому. Не, беше още много рано. Прекрасен обект на желания, още непознаващ себе си, с радост се съгласявах да запазя за известно време *инкогнито*. Понякога баба ме вземаше със себе си в библиотеката и аз се забавлявах да гледам как високите дами замислено шарят от една стена до друга, напразно

търсейки автора, който можеше да засити техния литературен глад: те не можеха да го намерят, защото тоя автор бях аз, тоя хлапак, заплел се в полите им, когото те даже не поглеждаха.

Това ме забавляваше до смърт и ме трогваше до сълзи: през моя кратък живот си бях измислил не малко роли и склонности, но всички те се бяха изпарявали ката дим. В мен бяха вкарали сонда, тя беше срещала шупли, но ето че сега бе опряла в твърда скала: аз бях писател, както Шарл Швайцер ми беше дядо — по рождение и завинаги. Случваше се все пак сред тоя ентусиазъм да се прокрадне и някакво безпокойство: страхувайки се да допусна, че талантът ми, гарантиран от Карл, е само проста случайност, аз бях се изхитрил да го превърна в мандат. Но тъй като никой не ме поощряваше и никой нищо не искаше от мен, не можех да забравя, че се бях самоупълномощил. Спасявайки се от потопа в същия миг, в който се отделях от природата, за да намеря най-сетне себе си — другия, който исках да бъда в очите на другите, аз гледах в лицето своята съдба и я узнавах: това беше преди всичко моята собствена свобода, въздигната от самия мене като някаква чужда сила. Накратко казано, не ми се удаваше нито напълно да се надхитря, нито напълно да изляза от заблуждението си. Аз се колебаех. Съмненията ми отново събудиха стария проблем: как да съчетая верноподаничеството на Михаил Строгов с великодушието на Пардаян? Като рицар, никога не се подчинявах на заповедите на краля; можех ли да се съглася да бъда писател по нечия заповед? Впрочем съмненията не ме измъчваха дълго; аз бях пленник на две противоположни начала, но отлично се приспособявах към техните противоречия. Даже ми допадаше да бъда едновременно небесен дар и плод на собствените си творби. В хубави минути началото на всичко бях самият аз, измъквах се от небитието със свои собствени сили, за да поднеса на людете книгите, за които те жадуваха: послушно дете, аз ще бъда покорен до гроб, но само на себе си. В часове на униние, когато се отвращавах от блудкавия вкус на моята свобода, можех да се утеша, опирайки се само на предназначението: призовавайки човешкия род, аз му прехвърлях отговорността за своя живот: ставах плод на колективна нужда. През повечето време се грижех никога да не се изолирам напълно нито от свободата, която вдъхновява, нито от необходимостта, която оправдава, и така щадях душевния си мир.

Пардаян и Строгов можеха да съжителствуват прекрасно — опасността се криеше другаде; аз станах неволен свидетел на една неприятна очна ставка, която ме принуди да бъда по-предпазлив. Главният виновник за това беше Зевако, от когото никога не очаквах да ме подведе: да ме смути ли искаше той, или да ме предупреди? Така или иначе, един хубав ден в Мадрид, в някакъв хан, когато всецяло бях погълнат от бедния Пардаян, който напълно заслужено си почиваше пред бутилка вино, романистът привлече вниманието ми към друг един посетител. Това беше не някой друг, а самият Сервантес. Двамата герои се запознават, разменят си уверения във взаимно уважение и задружно се отправят да бранят добродетелта. Още по-лошо, забравил се от щастие, Сервантес доверява на новия си приятел, че има намерение да пише роман: до този момент главният герой не му бил напълно изяснен, но сега, слава богу, се бил появил Пардаян, който щял да му послужи за модел. Възмутен, едва не захвърлих книгата: каква липса на такт! Аз бях писател рицар, разсичаха ме на две, всяка половина ставаше самостоятелен човек, двете половини се срещаха и почваха да спорят. Пардаян не беше глупав, но нямаше да напише „Дон Кихот“; Сервантес се биеше добре, но не можеше да се разчита, че сам ще успее да обърне в бягство двадесет наемници. Самата дружба между двамата вече подчертаваше тяхната ограниченост. Пардаян мислеше: „Тоя драскач е малко хилав, но не му липсва смелост.“ А Сервантес: „Ей богу, за фехтовчик това момче не разсъждава зле.“ Освен това никак не бих се радвал мой герой да служи за модел на Рицаря на печалния образ. В епохата на „киното“ бяха ми подарили в съкратено издание „Дон Кихот“, не можах да прочета и петдесет страници: те осмиваха пред цял свят героичните ми подвизи. А сега и самият Зевако… На кого да вярваш? Честно казано, аз бях уличница, войнишко момиче — сърцето ми, моето подло сърце, предпочиташе авантюриста пред интелектуалеца; срамувах се да бъда всичко на всичко Сервантес. За да не стана предател, установих терора, изхвърлих от главата и от речника си думата „героизъм“ и всичките й заместители, отблъснах далеч странствуващите рицари, принудих се да мисля само за литераторите, за опасностите, които ги грозят, за острото им перо, което пронизва злодеите. Продължих да чета „Пардаян и Фауста“, „Клетниците“, „Легендата на вековете“, плаках за Жан Валжан, за Евираднус, но щом затворех книгата,

изличавах имената им от паметта си и призовавах истинската си дружина, към която: Силвио Пелико — осъден на доживотен затвор, Андре Шение — гилотиниран, Етиен Доле — жив изгорен, Байрон — загинал за Гърция. Аз се стремях хладно и ревностно да преобразя призванието си, обогатявайки го с предишните си мечти, не отстъпвах пред нищо: обръщах идеите с главата надолу, изопачавах смисъла на думите, барикадирах се срещу света, страхувайки се от лоши срещи и възможни сравнения. След душевния покой дойде всеобща мобилизация: аз станах военна диктатура.

Но страховете ми сега продължаваха под друга форма. Аз изострих своя талант — прекрасно! Но с каква цел? Людете имаха нужда от мен — *за какво*? Имах нещастието да се замисля над своята роля и предназначение. Запитах се: „За какво в края на краищата се отнася всичко това?“ и в същия миг ми се стори, че всичко е загубено. Не се отнасяше за *нищо*. Не всеки, комуто се иска, е герой; не са достатъчни само храброст и дарба, нужни са още хидри и дракони. Не ги виждах никъде. Волтер и Русо здравата бяха повоювали на своето време: но тогава още е имало тирани. От остров Гернсей[6] Юго беше сразил Баденге, когото дядо ме беше научил да мразя. Но аз не намирах никаква заслуга в това, да крещя омразата си срещу тоя император, който бе умрял преди четиридесет години. За съвременната история Шарл мълчеше: съчувствуващ на Драйфус, той никога ме ми спомена нито дума за Драйфус. Колко жалко! С какво увлечение бих играл ролята на Зола: на излизане от съда озверената тълпа се нахвърля върху ми, а аз, вече сложил крак на стъпалото на колата, се справям с най-необузданите; впрочем не, не, отправям им в лицето една ужасна дума, която ги принуждава да отстъпят. И, разбира се, се отказвам да бягам в Англия. Отречен, изоставен, каква наслада е отново да стана Гризелда, да се скитам безцелно из Париж, без нито за минута да си помисля, че ме очаква Пантеонът.

Баба всеки ден получаваше „Льо Матен“ и ако не греша, „Екселсиор“: аз узнах за съществуването на престъпния свят, от който, като всички порядъчни люде, се отвращавах. Но тия зверове в човешки образ не ми вършеха работа: безстрашният господин Лепин[7] беше достатъчен да се справи с тях. Понякога работниците се бунтуваха, пропадаха състояния, но аз не знаех нищо за тия неща, пък и до днес още не знам какво мислеше дядо за всичко това. Той добросъвестно

упражняваше своето избирателно право, излизаше от избирателния пункт подмладен, малко високомерен, а когато жените го закачаха: „Хайде, кажи най-сетне за кого гласува?“, отговаряше сухо: „Това е мъжка работа!“ Все пак след избора на новия президент на републиката в момент на откровение той ни даде да разберем, че не одобрява кандидатурата на Пам: „Търговец на цигари!“ — викна той ядосан. Дребнобуржоазен интелигент, Шарл искаше първият чиновник на Франция да бъде равният нему интелигентен дребен буржоа Поанкаре. Мама ме уверява днес, че той гласувал за радикалите, знаела го много добре. Не се учудвам: той беше избрал партията на чиновниците; освен това радикалите вече отживяваха своя век, така че Шарл можеше да спи спокойно: давайки гласа си за партията на прогреса, той гласуваше за партията на реда. С една дума, ако се вярва на дядо, френската политика съвсем не вървеше зле.

Това ме отчайваше: аз се бях въоръжил да браня човечеството от ужасни опасности, а всички ме уверяваха, че то спокойно върви към своето съвършенство. Дядо ме беше възпитал да уважавам буржоазната демокрация: за нея на драго сърце бих извадил перото си; но под президентството на Фалиер селянинът имаше избирателно право — какво повече? А какво прави един републиканец, когато му се падне щастието да живее в република? — Безделничи или преподава гръцки, а в свободното си време описва паметниците на Орийяк. Върнал се към изходната си позиция, почувствувах, че отново се задушавам в тоя свят без конфликти, обричащ писателя на безработица.

И тоя път бях спасен от Шарл. Неволно, разбира се. Преди две години, за да ме приобщи към хуманистичните идеи, дядо беше развил пред мене някои мисли, за които, страхувайки се да не насърчи безумието ми, повече не продума, но които бяха заседнали дълбоко в ума ми. Сега те отново се раздвижваха скришом в мен и за да бъде спасено най-главното, постепенно превръщаха писателя рицар в писател мъченик. Аз вече разказах как тоя пропаднал пастор, подчинен на бащината воля, беше запазил божественото, за да го влее в културата. От тая амалгама се беше родил светият дух, атрибут на безкрайната субстанция, покровител на изкуствата и литературата, на древните и новите езици, както и на прекия метод на дядо — белият гълъб, който спускаше благодат над семейство Швайцер,

подхвръкваше в неделите над органи и оркестри, а в работни дни кацваше на темето на дядо. Някогашните изказвания на Карл, събрани в едно, образуваха в главата ми някаква реч: светът беше във властта на злото; единственото спасение беше да се отречеш от себе си, от земните радости и от бездната на крушението да се отдадеш на съзерцание на недостижимите идеи. Тъй като тази работа беше трудна и изискваше продължителни и опасни тренировки, бяха я поверили на група специалисти. Духовенството вземаше човечеството под свое опекунство и превръщаше спасението му в своя заслуга: хищниците, големи и малки, можеха, спокойно прахосвайки преходното си съществуване, да се изтребват помежду си или да водят тъпо безправно съществуване, защото писателите и художниците размишляваха вместо тях за красотата и доброто. За да може човечеството да се измъкне от животинското си състояние, бяха необходими две условия: първо, да се съхраняват в места, поставени под надзор, реликвите на починалите служители на култа — картини, книги, статуи; и второ, да остане жив поне един служител на култа, способен да продължи делото и да произвежда бъдещи реликви.

Бабини деветини: поглъщах ги, без да ги разбирам добре; двадесетгодишен, все още продължавах да им вярвам. Дълго време ми беше внушавано, че изкуството е метафизично явление и че от всяко произведение зависи съдбата на света. Аз измъкнах наяве тая свирепа религия и си я присвоих, за да позлатя безцветното си призвание: бях проникнат от язвителност и озлобление, нямащи никакво отношение нито към мен, нито още повече към дядо, тровеше ме старата жлъчка на Флобер, на Гонкур, на Готие; в мен беше впръскана абстрактната им ненавист към човека, представена ми под маската на любов. Тази отрова измени моите представи за собствената ми роля. Станах катар[8], който не можеше да различи литературата от молитвата и я превръщаше в човешко жертвоприношение. Моите братя, реших аз, очакват от мен да посветя перото си на тяхното спасение — от тяхното жалко битие отдавна не би останала и следа, ако не беше постоянната намеса на светиите. За това, че всяка сутрин отварях очите си жив и здрав и прибягвайки до прозореца, виждах на улицата господа и дами, все още цели и невредими — трябваше да се благодари на някой кабинетен работник, който от залез до зори бе горял в творчески огън над една безсмъртна страница — цената на денонощната отсрочка за

всички нас. Когато пак се спусне нощта, той ще започне отново и така ще бъде и днес, и утре, докато не умре от изтощение; тогава аз ще застана на смяна и с моето жертвоприношение, с творчеството си също ще задържам човешкия род на ръба на пропастта. Незабелязано воинът отстъпваше мястото си на духовника — трагичен Парсифал, аз се предлагах за изкупителна жертва. В деня, в който открих Щантклер[9], всичко в душата ми се сплете в стегнат възел — възел от усойници, за чието размотаване ми бяха нужни цели тридесет години. Измъчен, окървавен, пребит, този петел намира в себе си сили да брани птичия двор; достатъчно беше само да запее, за да обърне в бягство ястреба и да накара озлобената тълпа, която току-що му се бе надсмивала, да му кади тамян; ястребът изчезва, поетът отново се хвърля в битката, красотата го вдъхновява, удесеторява силите му, той връхлита срещу противника си, надвива врага. Заплаках: Гризелда, Корней, Пардаян — намирах ги всички в един: аз ще бъда Щантклер. Всичко ми стана ясно: да пишеш, значи да увеличиш с още един бисер огърлицата на музите, да оставиш на потомството спомена за един примерен живот, да защитиш народа от самия него и от неговите врагове, да привлечеш с тържествена литургия небесната благословия над людете. И на ум не ми идваше, че можеш да пишеш, за да те четат.

Пише се за съседите или за бога. Аз реших да пиша за бога с намерение да спася съседите си. Жадувах не за читатели, а за длъжници. Високомерието покваряваше великодушието ми. Още когато защищавах сирачетата, побързах да се избавя от тях, отстранявайки ги от полесражението. Станал писател, аз не измених на тоя си навик: преди да спася човечеството, най-напред ще му вържа очите и тогава ще се обърна срещу малките, черни, стремителни наемници, думите; когато новото ми сираче се осмели да махне превръзката от очите си, от мен няма да има и следа: спасено от геройския ми подвиг, то, разбира се, няма да може веднага да забележи на някоя от лавиците на националната библиотека новото лъчезарно томче с моето име.

Апелирам за смекчаващи вината обстоятелства. Те са три. Преди всичко през тия въображаеми образи ясно прозираше съмнението ми в моето собствено право на живот. В това човечество без виза, очакващо благоволението на художника, не беше трудно да се познае детето, което, преситено от благополучие, скучаеше на своя клон; аз приех

отвратителния мит за светията, който спасява простолюдието, защото в края на краищата простолюдието бях самият аз: обявявах се за патентован спасител на тълпите, за да мога освен това, както казват езуитите, тихомълком да осигуря собственото си спасение.

Освен това аз бях деветгодишен. Единствен син, лишен от другари, не можех да си представя, че изолацията ми няма да бъде вечна. Трябва да си призная, че бях напълно неизвестен автор. Бях започнал отново да пиша. Новите ми романи, по липса на по-хубаво, приличаха като две капки вода на предишните, по никой не ги четеше. Даже и аз — мразя да препрочитам произведенията си. Перото ми се плъзгаше така стремително, че често пъти ме заболяваше китката; захвърлях изписаните тетрадки на пода, после ги забравях и накрая те изчезваха; така не завършвах нищо: струваше ли си трудът да се разказва краят на историята, когато самото й начало беше изгубено. Освен това, ако Карл беше благоволил да хвърли един поглед на тия страници, той щеше да бъде за мен не читател, а върховен съдия, а аз се страхувах от присъдата му. Съчинителството — моят безизвестен труд — беше откъснато от живота и се смяташе за самоцел: аз пишех само, за да пиша. Не съжалявам за това: ако ме четяха, бих се постарал да ме харесат и отново щях да стана дете чудо. В нелегалност аз бях искрен.

И най-сетне идеализмът на служителя на култа се опираше на реализма на детето. Аз вече казах: открил света чрез словото, дълго смятах света за слово. Да съществуваш, значеше името ти да фигурира някъде в безкрайните списъци на словото; да пишеш, значеше да изваеш в тях нови същества или — това беше най-упоритата ми илюзия — да хванеш нещата живи в капана на фразите: ако съумея ловко да комбинирам думите, обектът ще се заплете в буквите, ще го хвана. Така например в Люксембургската градина ме пленяваше прекрасното видение на един явор: аз не го наблюдавах, само се доверявах на вдъхновението си, чаках; след миг с едно обикновено прилагателно, а понякога и с цяло изречение се появяваше истински листак: бях обогатил света с трептяща зеленина. Никога не нанасях своите находки върху листа — мислех си, че те се натрупват в паметта ми. В действителност аз ги забравях. Но те бяха предвестници на моята бъдеща роля: предстои ми да раздавам имена. От няколко века неясни белеещи се купчини в Орийяк очакваха да получат точни

контури, очакваха смисъл; аз ще ги превърна в истински паметници. Терорист, аз посягах на самата им същност: предстоеше ми да я създам чрез словото. Реторик, аз обичах само думите: предстоеше ми да издигна словесни храмове под синьото око на думата „небе“. Аз ще строя за хилядолетия. Вземайки в ръце някоя книга, колкото и да я разтварях и затварях, тя не се променяше с нищо. Докосвайки се до тая устойчива субстанция — *текста*, моят нищожен, безсилен взор се плъзгаше по повърхността, не изменяйки нищо, не изхабявайки нищо. Редом с книгите, аз, пасивният, преходният, бях само дребна мушица, заслепена, пронизана от светлината на някакъв маяк; излизах от кабинета, гасях лампата — невидима в мрака, книгата продължаваше да блести както и преди, от само себе си. А аз ще създам творби с такава сила, с такива всепроникващи лъчи, че по-късно, сред развалините на библиотеките, те ще надживеят човека.

Харесваше ми се да бъда неизвестен, поисках да продължа удоволствието да превърна неизвестността в своя заслуга. Завиждах на прославените затворници, които бяха писали в тъмниците си върху амбалажна хартия. Те се жертвуваха, за да изкупят греховете на съвременниците си, но бяха избавени от задължението да общуват с тях. Наистина прогресът на нравите не ми даваше почти никаква надежда, че ще мога да разгърна таланта си в затвора, но аз не се отчайвах: изненадано от скромността на моите стремежи, провидението ще ги вземе присърце и ще ги изпълни. Докато чаках да стане това, оставах в плен на догадките.

Майка ми, измамена от дядо, не пропускаше случай да обрисува бъдещите ми радости: за да ме съблазни, тя украсяваше живота ми с всичко, което й липсваше — спокойствие, свободно време, съчувствие. Млад преподавател, още ерген, аз щях да наема при благородна възрастна дама уютна стая, която ще мирише на лаванда и на чисто бельо; до лицея ще има само една крачка; вечер ще се спирам на вратата, за да побъбря с хазайката, загубила ума си по мене; впрочем всички ще ме обожават, защото съм любезен и възпитан. В целия разказ чувах само едно — твоята стая; всичко останало: лицеят, вдовицата на полковника, дъхът на провинция, избледняваше; виждах само кръг светлина върху масата си: при спуснати завеси посред стаята, потънала в мрак, се навеждах над тетрадка в черна платнена подвързия. Майка ми продължаваше разказа си, прескачайки десет

години: покровителствуваше ме главният инспектор, най-отбраното общество на Орийяк беше благоволило да ме приеме в своята среда, младата ми жена хранеше най-нежна привързаност към мен, аз й създавах красиви, здрави деца — два сина и една дъщеря, — тя получаваше наследство, аз купувах място в близката околност на града, почвахме да строим и всяка неделя цялото семейство отиваше да наблюдава как върви строежът. Аз не слушах: през всичките тия десет години, дребен и мустакат като баща си, седя на масата, сврян сред купища речници; мустаците ми побеляват, ръката ми непрекъснато пише, тетрадките една след друга падат на паркета. Човечеството спи; нощ е, жена ми и децата спят, ако не са умрели, хазайката ми също спи; сънят ме е заличил от паметта на всички. Каква самотност: два милиарда люде са се проснали, а аз бдя над тях — единствен страж.

Светият дух ме гледа. Той тъкмо е взел решение да изостави людете и да се върне на небето; беше време, да се принеса в жертва — откривам му раните на душата си, показвам му сълзите, които мокрят хартията, той чете: през рамото ми и гневът му стихва. Кое го усмирява — дълбочината на страданията или съвършенството на творбата? Отговарях си: „Творбата“, а скришом си мислех: „Страданията.“ Разбира се, светият дух ценеше само *истинските* художествени творения, но аз бях чел Мюсе, знаех, че „най-прекрасни са най-печалните песни“ и бях решил да примамя красотата чрез капана на отчаянието. Думата „гениалност“ всякога ми се струваше подозрителна: стигнах дотам, че съвсем се отвратих от нея. За какво бяха тогава тревогата, изпитанията, преодолените съблазни, за какво най-сетне бяха заслугите, ако имам дарба? Едва се примирявах с това, че ми е дадено тяло и че през всички дни имам една и съща глава; не, аз няма да позволя да бъда скован в определеното ми снаряжение. Приех мисията си при условие, че нищо в мен не ще предопределя моето назначение, че то не ще бъде обусловено от нищо, че ще се рее в безвъздушното пространство. Тайно спорех със светия дух: „Ти ще пишеш“ — казваше ми той. Аз кършех ръце: „Какво притежавам, господи, че изборът ти е паднал върху мене?“ — „Нищо особено.“ — „Тогава защо мене?“ — „Без никакъв повод.“ — „Имам ли поне леко перо?“ — „Никак. Ти какво си мислиш, че големите творби се раждат изпод леки пера ли?“ — „Господи, но ако аз съм толкова нищожен, как

тогава ще напиша книга?“ — „С прилежание.“ — „Значи, може да я напише всеки?“ — „Всеки, но аз се спрях на тебе.“ Тая хитра постановка на нещата беше твърде удобна — тя ми позволяваше да се самоунижавам и едновременно да боготворя себе си като автор на бъдещи шедьоври. Аз бях избран, белязан, но бездарен: всичко, което постигна, ще бъде плод на безкрайно търпение и несгоди; аз отричах в себе си каквато и да е индивидуалност: чертите на характера обвързват; бях верен само на едно — на царственото служене, което ме водеше към славата през мъки. И мъките също така трябваше да се намерят; това беше единственият, но, изглежда, неразрешим проблем, тъй като ми бяха отнели всякаква надежда да живея в нищета: неизвестен или знаменит, и в двата случая щях да получавам заплата по бюджета на просветата и никога нямаше да остана гладен. Аз се вричах в жестоки любовни страдания, но без никаква страст: мразех въздишките и скованите чувства; възмущаваше ме например Сирано, тоя лъжлив Пардаян, който оглупяваше пред жените. Истинският Пардаян увличаше след себе си всички сърца, но „доблестен, смел и донякъде суров“, той даже не ги забелязваше; вярно е, трябва да се признае, че смъртта на Виолета, неговата възлюблена, завинаги беше разбила сърцето му. Вдовството — неизлечима рана: заради жена, но не по нейна вина; това ще ми позволи да отхвърля ухажванията на всички други. Но нека задълбочим въпроса. Да допуснем даже, че моята млада съпруга от Орийяк загине при катастрофа, това нещастие не би ми дало правото да бъда избраник: то е случайно и твърде банално. Моята страст намираше изход от всичко; подиграни, сразени, някои писатели бяха затъвали до последното си дихание в позора и мрака, славата беше увенчала само труповете им: ето какво щеше да стане и с мен. Аз добросъвестно ще пиша за Орийяк и за неговите статуи. Неспособен да мразя, ще се посветя на човечеството, на разбирателството и любовта между людете. И въпреки това, едва появила се, първата ми книга ще предизвика скандал, аз ще бъда обявен за обществен враг, овернските вестници ще ме обсипят с хули, продавачите ще откажат да ми продават стоките си, екзалтирани типове ще замерят с камъни прозорците ми; за да се спася от линчуване, ще бъда принуден да бягам. Покрусен, за дълги месеци ще изпадна в тъпа апатия, повтаряйки непрекъснато: „Сигурно е някакво недоразумение! Нали всички хора са добри!“ Да, действително това ще

бъде недоразумение, но светият дух не ще позволи то да се разсее. Аз ще оздравея. Един ден отново ще седна пред масата и ще напиша нова книга: за морето или за планината. Тя не ще намери издател. Преследван, принуден да се крия, може би изгнаник, аз ще създам други книги, много книги, ще преведа Хораций в стихове, ще изложа скромните си, но извънредно разумни мисли върху педагогиката. Няма значение, че в куфара ми ще се трупат тетрадки с неиздадени творби.

За тая история имаше две развръзки; според настроението избирах едната или другата. В мрачни дни се виждах умиращ в желязно легло, мразен и отречен от всички в самия час, когато славата вече поднасяше към устните си своя рог. Друг път си позволявах малко щастие. На петдесет години, изпробвайки ново перо, се подписвах под един ръкопис, който скоро след това се изгубваше. Някой го намираше — на тавана, в канавката, в шкафа на къщата, която току-що бях напуснал, — прочиташе го и дълбоко развълнуван, го занасяше на Артем Файар, прочутия издател на Мишел Зевако. Истински триумф: десет хиляди екземпляра, разграбени за два дни. Всеобщи угризения. Тълпа репортьори се спускаха да ме търсят и не ме намираха. А аз, отшелникът, още дълго време не знаех нищичко за тоя обрат в общественото мнение. Но ето че един ден влизам в някакво кафене, за да се подслоня от дъжда, вземам вестник и какво да видя? „Жан-Пол Сартр, писател загадка, певец на Орийяк, поет на морето.“ На трета страница, в шест колони, с едри букви. Ликувам. Не: изпитвам сладостна меланхолия. Във всеки случай връщам се в къщи, затварям и притягам с помощта на хазайката куфара си с тетрадките и го изпращам на Файар, без да си давам адреса. На това място прекъсвах разказа си, за да замисля прекрасни комбинации: ако изпратя куфара от града, в който живея, журналистите моментално ще открият убежището ми. По-добре беше да го отнеса в Париж, откъдето можех да го изпратя в издателството чрез някой посредник.

Преди да се кача във влака, посещавах местата на моето детство — улица Льо Гоф, улица Суфло, Люксембургската градина. „Балзар“ ме привличаше; спомням си, че дядо — сега вече покойник — ме водеше там през 1913 година: ние седяхме един до друг на канапето, всички ни гледаха съучастнически, дядо поръчваше бира — една халба за себе си и малка чаша за мене, — чувствувах, че ме обичат. И тъй, петдесетгодишен и тъжен, сега бутвам вратата на бирарията и си

поръчвам малка бира. На съседната маса млади красиви жени бъбрят оживено, произнасят името ми. „Ех — казва една от тях, — може и да е стар и грозен, но какво значение има това: бих дала тридесет години от живота си, за да му стана съпруга!“ Усмихвам й се с печална гордост, тя ми отвръща с учудена усмивка, аз ставам и изчезвам.

Дълги часове изглаждах тоя и много други епизоди, от които ще избавя читателя. В тях лесно можеше да се долови моето детство, обстановката, измислиците, които ме занимаваха на шестгодишна възраст, сръдните на непризнатите ми странствуващи рицари — всичко проектирано в бъдещето. На девет години все още упорито се въсех на света, черпейки в оскърблението безкрайна наслада: твърдоглав и непреклонен мъченик, аз поддържах едно недоразумение, което, изглежда, беше дотегнало и на самия свети дух. Защо не открих името си на очарователната обожателка? „А — казах си, — вече е много късно.“ — „Но нали тя ме приема във всякакъв случай?“ — „Да, но аз съм твърде беден!“ — „Беден? А авторските хонорари?“ Отхвърлих и това възражение: бях писал на Файар да ги раздаде на бедните. Историята все пак трябваше да има развръзка: е добре, аз угасвах в леговището си, изоставен от всички, но спокоен — бях изпълнил мисията си.

Колкото и варианта да създавах от тоя разказ, винаги ме поразява едно — случи ли се да видя името си във вестника, някаква пружина се скъсва и край; печално се радвам на известността си, но престават да пиша. Всъщност двете развръзки са само една: дали умирам, за да се родя за славата, или най-напред идва славата, за да ме убие — и в двата случая жаждата да пиша крие в себе си отричане от живота.

По това време ме развълнува един не помня къде прочетен разказ. Историята ставаше през миналото столетие. На малка сибирска гара се разхожда писател, очаквайки влака. На хоризонта — никаква колиба, наоколо — ни жива душа. Писателят мрачно навежда голямата си уморена глава. Той е късоглед, ерген, недодялан, винаги ядосан; скучае, мисли за простотата си, за дълговете си. Изведнъж, по пътя край железопътната линия, се задава карета: от нея скача млада графиня, затичва се към пътника, когото никога не е виждала, но за когото твърди, че го познала по един дагеротип[10], който й били показали, навежда се, взема дясната му ръка и я целува. Историята свършваше тук, затова не узнах какво е искал да каже авторът. На

девет години аз бях възхитен, че тоя намръщен писател си намираше читателки в степта и че една тъй красива особа се явяваше да му напомни за забравената от него слава — това значеше раждане. Всъщност, погледнато по-задълбочено — смърт. Чувствувах го и исках да бъде така; жив човек от простолюдието не може да получи подобно засвидетелствуване на почит от една аристократка. Графинята по всяка вероятност му казваше: „Щом дойдох при вас и ви докоснах, значи, вече няма нужда да се придържам към висотата на моя ранг; не ме е грижа какво ще си помислите за моя порив, за мене вие не сте човек, а символ на вашите творби.“ Сразен от една целувка по ръката, отдалечен на хиляди версти от Сен-Петерсбург и на петдесет и пет години от деня на раждането си, един пътник беше обхванат от пламъци, изгаряше в огъня на славата, който оставяше от него само огнените букви в каталога на творбите му. Аз виждах как графинята се качваше в каретата си и изчезваше, а пустотата отново се спускаше над степта; на мръкване влакът, за да навакса закъснението си, отминаваше малката гара без да спира и по гърба ми полазваха тръпки на страх. Спомних си „Вятър в листака“ и си казах: „Графинята — това беше смъртта.“ Един ден тя ще пристигне по някакъв пуст път, ще ме докосне и ще целуне пръстите ми.

Аз не обичах живота, но смъртта беше призрак, който ми внушаваше ужас. Отъждествявайки я със славата, направих от нея своя цел. Исках да умра; понякога вледеняващ ужас сковаваше нетърпението ми, но не за дълго; моята свята радост възкръсваше, очаквах ослепителния миг, в който щях да бъда изпепелен. Нашите житейски помисли са неразривно свързани с разни намерения и извъртания: сега разбирам, че в безумната ми идея да изпрося чрез писателство опрощение за съществуването си, колкото и високомерна и фалшива да беше тя, имаше нещо реално — доказателството е, че и сега, петдесет години по-късно, продължавам да пиша. Но обръщайки се към нейните извори, аз виждам в тази идея хитрост — настъпление от страх, глупаво самоубийство; да, аз жадувах смъртта повече, отколкото епопеята, повече, отколкото мъченичеството. Дълго се страхувах, че ще свърша дните си, както ги бях започнал, извън времето и пространството, че тая случайна смърт ще бъде само отражение на случайното ми раждане. Призванието променяше всичко: ударите с шпага се забравят, написаното остава; открих, че в

литературата даряващият може да се превърне в собствен дар, тоест чисто и просто в обект. Случаят ме беше направил човек, великодушието щеше да ме превърне в книга; ще мога да излея в бронзови букви празнодумството си, съвестта си, да заменя пустотата на живота си с незаличими от времето надписи, плътта си със стил, вялите пружини на времето с вечността, да се представя пред светия дух под формата на някаква утайка — продукт на езикова реакция, да стана натрапчива идея за човешкия род, да бъда най-сетне *друг*, по-друг от себе си, по-друг от всички други, по-друг от всичко. Най-напред ще създам от себе си тяло, което не се изхабява, и едва тогава ще се раздавам на консуматорите. Ще пиша не заради удоволствието да пиша, а за да извая от думи именно това безсмъртно тяло. Погледнато от височината на моя гроб, раждането ми се представяше като неизбежно зло, като временно въплъщение, подготвящо преобразяването ми: за да възкръсна, трябваше да пиша, а за да пиша, бяха необходими мозък, очи, ръце; щом си свършат работата, тия органи ще се разсеят от само себе си — към 1955 година какавидата ще се пукне, от нея ще излетят in-folio двадесет и пет пеперуди, които, размахвайки всичките си страници, ще кацнат на някоя лавица в Националната библиотека. Тия пеперуди ще бъдат моето „аз“: двадесет и пет тома, осемнадесет хиляди страници текст, триста гравюри, в това чисто и портретът на автора. Костите, ми са от кожа и картон, пергаментната ми плът мирише на лепило и плесен, аз се разполагам съвсем удобно сред шестдесетте килограма хартия. Възкръсвам, най-сетне ставам пълноценен човек, който мисли, говори, пее, крещи, който се утвърждава с безусловната устойчивост на материята. Вземат ме, разтварят ме, слагат ме на масата, поглаждат ме с длани, а понякога така ме прегъват, че костите ми пукат. Търпя всичко това, но изведнъж избухвам с ярка светлина, заслепявам, налагам се на разстояния, пространството и времето са безсилни пред мен, поразявам лошите, браня добрите. Никой не може да ме отмине мълчаливо, никой не може да ме забрави: аз съм велик кумир, удобен за работа и страшен. Съвестта ми е разкъсана — толкова по-добре. Други съвести са я поели. *Мене* ме четат, в мен са приковани очите на всички, цитират *ме*, аз съм във всички уста — всеобщ и неповторим; излъчвам любознателност в милиони погледи; за този, който съумее да ме обикне, ставам най-дълбокият трепет на душата му, но опита ли се той

да ме докосне, отдръпвам се, изчезвам: вече не съществувам никъде, най-сетне *съм* аз! Аз съм навсякъде: паразит на човечеството, моите благодеяния го измъчват и го принуждават непрекъснато да ме пресъздава от небитието.

Фокусът успя: погребах смъртта в савана на славата; отсега нататък мислех само за последната и никога за първата, без да допусна, че двете всъщност са едно и също нещо. Сега, когато пиша тия редове, знам, че песента ми е изпята, че ми остават още няколко години. И тъй, много ясно, но без особена радост, си представям настъпващата старост и бъдещата старческа немощ, немощта и смъртта на тия, които обичам, но никога собствената си смърт. Случва се понякога да намекна пред близките си — някои от тях са петнадесет, двадесет, тридесет години по-млади от мене — колко мъчно би ми било да ги надживея: те ми се надсмиват и аз се смея заедно с тях, но те не могат и не ще могат да изменят нищо: на девет години ми беше отнета способността да изпитвам този пронизващ страх, който, както казват, бил свойствен на нашата природа. Десет години по-късно, в Екол Нормал, от тоя страх скачаха посред нощ в ужас или ярост някои от най-добрите ми приятели: аз хърках като клисар. След тежка болест един от тях ни уверяваше, че познал всички мъки на агонията, включително до последното издихание. Най-завладян от тоя пронизващ страх беше Низан: понякога дори буден той виждаше себе си като труп; ставаше, в очите му пъплеха червеи, вземаше пипнешком контешката си шапка с кръгло дъно и изчезваше: след два дни го намираха пиян в компанията на непознати. Понякога, отделили се в някоя стая, тия смъртници разправяха безсънните си нощи и разменяха преждевременен опит от небитието: разбираха се един друг с половин уста. Аз ги слушах и ги обичах толкова много, че изпитвах безумно желание да им приличам, но колкото и да се стараех да ги разбера, до мен стигаха само шаблонните погребални изрази: живееш, умираш, не се знае кой живее и кой умира, един час преди смъртта си човек е още жив. Не се съмнявах, че в думите им има някакъв скрит за мене смисъл; изолиран, аз мълчах, ревнувах. Всичко свършваше с това, че те се обръщаха към мен предварително раздразнени: „А ти? Не те ли вълнува това?“ Аз разпервах ръце безпомощен и унижен. Те се смееха раздразнени, заслепени от поразяващата очевидност, която не сполучваха да споделят с мене: „Никога ли не ти е идвало на ум

нощем, когато заспиваш, че някои хора умират през време на съня си? Никога ли не си помислял, миейки зъбите си: ето, това е за последен път, моят час удари? Никога ли не си чувствувал, че трябва да се бърза, да се бърза, да се бърза, защото няма време? Да не се мислиш безсмъртен?“ Отчасти за да ги предизвикам, отчасти по навик, аз отговарях: „Да, така е: смятам се безсмъртен.“ Чиста лъжа — аз само се бях застраховал срещу случайната смърт, това е всичко; светият дух ми беше възложил дългосрочна поръчка — той трябваше да ми даде и време за изпълнението й. Избран още като малолетен за почетен покойник, аз бях застрахован от самата смърт, която ме пазеше от катастрофи, кръвоизливи, перитонит: ние, тя и аз, бяхме уговорили датата на свиждането; ако се явях по-рано на срещата, нямаше да я намеря; приятелите ми можеха колкото си искат да ме упрекват, че никога не мисля за смъртта: те и не подозираха, че аз нито за минута не преставам да я изживявам.

Днес им давам право: те изцяло бяха приели условията на човешкото съществуване, включително и всички тревоги; аз бях предпочел душевното спокойствие; всъщност действително се смятах за безсмъртен: предварително бях убил себе си, защото само покойниците могат да се наслаждават на безсмъртието. Низан и Майо знаеха, че ще станат жертва на зверско нападение, че ще бъдат изтръгнати от света съвсем живи, пълнокръвни. А аз се самоизмамвах: за да лиша смъртта от варварския й характер, реших да виждам в нея моя цел, а в живота — единствен сигурен начин да умра. Спокойно се приближавах към края си, изпълнен единствено с надеждите и желанията, които бяха необходими, за да запълня книгите си, сигурен, че последният порив на сърцето ми ще бъде описан на последната страница в последния том на събраните ми съчинения и че смъртта ще вземе само един мъртвец. На двадесет години Низан гледаше на жените и на колите, на всичките земни блага с жаждата на отчаяния: трябваше всичко да се види, всичко да се вземе незабавно. Аз също гледах, но по-скоро от усърдие, отколкото от силно желание: съществувах на земята не за да се наслаждавам, а да правя баланс. Наредих се като че ли прекалено удобно: поради свенливостта на прекалено послушно дете, поради малодушие бях отстъпил пред риска от едно открито, свободно и необезпечено от провидението

съществуване, бях убедил себе си, че всичко е предопределено, нещо повече — че всичко е вече минало.

Естествено тая измамлива операция ме избавяше от изкушението да обичам себе си. Пред заплахата от смъртта всеки от моите приятели се стараеше да се скрие в настоящето и проникнат от съзнанието за неповторимостта на своя живот на смъртен, виждаше в себе си трогателно, скъпоценно, единствено същество; всеки се харесваше на себе си; а аз, мъртвецът, не се харесвах: намирах се твърде посредствен, по-скучен от великия Корней и моята индивидуалност като субект беше интересна в очите ми само дотолкова, доколкото подготвяше момента, който щеше да ме превърне в обект. Значеше ли това, че съм по-скромен? Съвсем не, а просто по-хитър: възлагах на потомците си задачата да ме обичат вместо мен; един прекрасен ден ще очаровам, не знам с какво, мъже и жени, които още не бяха родени, ще ги направя щастливи. Аз бях дори още по-хитър: скришом се връщах да спасявам тоя живот, който ми навяваше скука и от който можех да направя само оръжие на смъртта си; гледах на него с очите на бъдещето и той ми се струваше като трогателна и чудна история, която бях изживял за всички и която, благодарение на мен, никой вече нямаше нужда да преживява отново. Достатъчно щеше да бъде да се разкаже. Аз с настървение се залових за тая мисъл — избрах за свое бъдеще миналото на велик покойник и се опитах да живея в обратна последователност. Между деветата и десетата си година станах напълно посмъртен.

Грешката не е само моя: дядо ме беше възпитал с вкус към ретроспективните илюзии. Впрочем той също не е виновен и аз съм далеч от мисълта да му се сърдя: този мираж е непосредствен плод на културата. Когато свидетелите са изчезнали, смъртта на великия човек завинаги изгубва своята внезапност, времето я превръща в характерна черта. Отдавнашният покойник е мъртъв по природа, той е мъртъв при кръщението си точно толкова, колкото и при предсмъртното миросване, неговият живот ни принадлежи, ние навлизаме в него през единия край, през другия, през средата, ако искаме, се изкачваме, ако искаме, се спускаме по неговото течение: хронологичният ред е прекъснат, невъзможно е да се възстанови: личността вече не рискува нищо, даже не очаква едно гъделичкане в ноздрите да го предизвика да кихне. Неговото съществуване е запазило следите на едно развитие, но

опитате ли се да съживите мъртвеца, всички събития в живота му се явяват пред вас едновременно. Напразно ще се опитвате да се поставите на мястото на изчезналия, давайки си вид, че споделяте неговите страсти, заблуждения, предразсъдъци, ще възстановявате сломената му съпротива, мимолетните му досади или опасения, вие във всички случаи ще оценявате поведението на покойния само в светлината на резултатите, които не е било възможно да се предвидят, и по сведенията, с които той не е разполагал, ще придадете особено значение на събитията, оказали се впоследствие повратни, макар че за него са отминали незабелязано. Ето ви и миража — бъдещето е по-реално от настоящето. Не трябва да се учудвате: когато един живот е завършен, за начало се смята краят. Покойникът остава посред пътя между битието и оценката, между грубата действителност и реконструкцията; кривата на живота е затворена и всъщност историята е резюмирана във всяка точка на тази окръжност. В салоните на Арас млад адвокат, надменен и превзет, държи под мишница собствената си глава — това е покойният Робеспиер; от главата капе кръв, но тя не цапа килима; нито един от гостите не я забелязва, а ние виждаме само нея; сигурно пет години се е търкаляла в коша и все пак ето я — отрязана, декламираща мадригали въпреки увисналата си челюст. Ако тая оптическа измама бъде установена, тя не ни смущава: има начин да направим необходимата корекция. Но в оная епоха представителите на духовната култура я прикриваха, тя подхранваше идеализма им. Когато една велика идея реши да се роди, внушаваха те, тя си набелязва още в утробата на някоя жена великия човек, които ще стане неин носител; тя му избира семейство, среда, отмерва точно интелигентността и ограничеността на близките му, определя образованието му, подхвърля го на необходимите изпитания, изгражда у него, черта по черта, непостоянен характер, за да може с твърда ръка да направлява поривите му, докато обектът на тия толкова неуморни грижи разцъфти и роди идеята. Това не беше казано никъде, но всичко подсказваше, че зад тоя низ от причини се крие друга, обратна последователност.

Аз с въодушевление използувах тази илюзия, за да застраховам веднъж завинаги съдбата си. Сграбчих времето, обърнах го с главата надолу и всичко дойде на мястото си. Началото беше положено с една тъмносиня книжка, украсена със златни, малко потъмнели заврънкулки, плътните страници на която лъхаха на тленни останки;

заглавието й беше „Детството на знаменити люде“; един надпис удостоверяваше, че вуйчо Жорж я бе получил през 1885 година като втора награда за добър успех по аритметика. Бях я открил по време на чудноватите си пътешествия, бях я прелистил и отхвърлил с досада: тия млади избраници съвсем не бяха деца чудо; те приличаха на мен само по изтърканите си добродетели и аз се питах защо ли разказват за тях. В края на краищата книжката изчезна: бях решил да я накажа, мушвайки я някъде по̀ на скрито. Година по-късно прерових всички лавици, за да я намеря: бях се променил, детето чудо беше станало велик човек, впрегнат в ярема на детството. Чудна работа — книгата също се беше променила. Думите бяха същите, но в тях сега откривах себе си. Почувствувах, че тая книга ще ме погуби, намразих я и се плашех от нея. Всеки ден, преди да я отворя, сядах с лице срещу прозореца: в случай на опасност да дам на очите си истинска дневна светлина. Колко смешни ми изглеждат днес тия, които съжаляват за лошото влияние на Фантомас или на Андре Жид: нима те не знаят, че децата избират сами отровата там, където искат? Аз поглъщах моята с безразсъдната упоритост на опиоман. Тя, изглежда, беше съвсем безвредна. Поощряваше младите читатели: бъди послушен, почитай родителите си и ще постигнеш всичко, може да станеш дори Рембранд или Моцарт; в кратки новели се разказваше за съвсем обикновени постъпки на не по-малко обикновени, но чувствителни и благочестиви момчета, които се наричаха Жан-Себастиан, Жан-Жак или Жан-Батист и които, както и аз, бяха щастие за своите родители. Но ето и отровата: постепенно, без да споменава имената на Бах, Русо, или Молиер, авторът пускаше в ход цялото си изкуство, за да намекне за бъдещото им величие, да припомни мимоходом и нехайно с някоя подробност най-прочутите им творби или постъпки и така добре да построи разказите си, че най-нищожните случки се възприемаха като бъдещи събития; в обикновеното всекидневие внезапно се спускаше, преобразявайки всичко, великото безмълвие на легендите — бъдещето. Някой си Санцио просто умирал от желание да види папата; настоявал толкова много, че накрая го завели на площада в деня, когато светият отец минавал оттам. Хлапакът стоял блед, с ококорени очи, най-сетне някой го запитал: „Надявам се, че си доволен, Рафаело? Успя ли да видиш добре светия отец?“ Но той отговорил слисан: „Какъв свят отец? Аз видях само цветове!“ Друг път малкият Мигуел, мечтаейки за

военна кариера, седял под едно дърво, наслаждавайки се на някакъв рицарски роман, когато внезапно дрънкане на желязо го накарало да подскочи: бил старият безумен съсед, разорен благородник, който, яхнал дръгливата си кранта, замервал с ръждясалото си копие близката мелница. На вечерята Мигуел така мило разказал случката, така забавно подражавал на нещастника, че всички се изпотръшкали от смях; но по-късно, останал сам в стаята си, той захвърлял романа на пода, тъпчел го с нозе и дълго плачел горчиво.

Тия деца се заблуждаваха: те считаха, че техните разговори и постъпки са случайни, когато всъщност и най-незначителните им думи имаха конкретна цел — да оповестят предопределението им. Ние с автора си разменяхме зад гърба им разнежени усмивки; аз четях за живота на тия мними посредствени деца така, както бог го беше замислил — започвайки от края. Отначало ликувах: те бяха мои братя, тяхната слава беше присъдена на мен. Но изведнъж всичко се объркваше; озовавах се отново зад гърба на страницата, *вътре в книгата*: детството на Жан-Пол приличаше на детството на Жан-Жак или на Жан-Себастиан; каквото и да правеше той, всичко беше многозначително предзнаменование. Само че тоя път авторът намигаше на моите потомци. Тия бъдещи деца, които даже не си представях, ме разглеждаха от смъртта до раждането и аз непрекъснато им изпращах знамения на неразбираем и за самия мене шифър. Потръпвах, пронизван от леденото дихание на моята смърт — действителният смисъл на всяко мое движение; лишен от правото да се владея, опитвах се да се измъкна от книгата и да застана на страната на читателя, вдигах глава, молех за помощ светлината: но и *това също* беше знамение; внезапното безпокойство, съмнението, движението на очи и шия — как щяха да изтълкуват всичко това в 2013 година тези, които ще имат двата ключа към мене: творчеството и кончината? Не можах да изляза от книгата: отдавна я бях прочел, но оставах едно от действуващите лица. Дебнех се: само преди час бъбрих с майка си — какво бях предрекъл? Спомнях си отделни думи, произнасях ги гласно — нищо не помагаше. Фразите се плъзгаха непроницаеми; моят собствен глас звучеше в ушите ми чужд, в главата ми пиратствуваше, грабеше мислите ми някакъв лукав ангел — едно русокосо дете от XXX век, седнало срещу прозореца, ме наблюдаваше през книгата. Потръпвайки от тревожна любов, аз чувствувах как погледът му ме

пробожда, застанал в моето хилядолетие. Заради него почнах да хитрувам: съчинявах и изричах публично двусмислени думи. Влизаше Ан-Мари и като виждаше, че пиша на чина, казваше: „У, колко е тъмно! Ще си извадиш очите, миличък.“ Използувах случая да отговоря съвсем наивно: „Аз бих могъл да пиша и в мрак.“ Тя се смееше, наричаше ме глупчо, запалваше лампата, неизбежното беше станало: ние и двамата не подозирахме, че аз току-що бях уведомил поколенията от трихилядната година за бъдещия си недъг. Наистина в края на живота си по-сляп, отколкото Бетховен беше глух, аз ще създам пипнешком последната си творба — ще открият ръкописа й между книжата ми, людете, разочаровани, ще кажат: „Но това не може да се прочете!“ Някой даже ще предложи да го хвърлят в кофата за смет. В края на краищата само от уважение към автора общинската библиотека в Орийяк ще съхрани ръкописа; забравен, той ще пролежи там сто години; после млади учени, изпълнени с любов към моето дело, ще се опитат да го разчетат: цял живот не ще им стигне да възстановят това, което, разбира се, ще бъде най-хубавото от всички мои творби. Майка ми беше напуснала стаята, бях останал сам и сега повтарях на себе си бавно и, главно, съвсем меланхолично: „В мрака!“ Чу се тихо изпращяване — моят далечен праправнук, там горе, затваряше книгата си: той мечтаеше за детството на прапрадядо си, сълзи се стичаха по бузите му. „Значи, това е истина — въздишаше той, — Жан-Пол е писал в мрак!“

Аз се надувах пред децата, на които предстоеше да се родят и с които си приличахме като две капки вода. Трогвах се до сълзи при мисълта, че те ще проливат сълзи за мене. През техните очи виждах своята смърт: тя беше вече назад, разкриваше моето „аз“ и аз се превръщах в своя собствен некролог.

Прочел всичко това, един приятел ме погледна с безпокойство: „Както изглежда — каза ми тоя приятел, — вие сте били по-сериозно болен, отколкото аз мислех.“ Болен? Не съм много сигурен в това. Очевидно бълнуванията ми бяха обработени. Според мен главното беше по-скоро искреността. На деветгодишна възраст аз все още не бях дорасъл за нея, а после я изоставих далеч зад себе си.

В началото бях здрав-здравеничък: малък хитрец, които умееше навреме да спре. Но не жалех сили и даже в блъфовете оставах пръв ученик; днес преценявам фокусничествата си като духовна

гимнастика, а неискреността си като карикатура на абсолютната искреност, която непрекъснато ме докосваше и ми се изплъзваше. Не *аз избрах* призванието си, други ми го натрапиха. Всъщност нищо особено не бе станало: празни думи, подхвърлени от една стара жена и от макиавелизма на Шарл. Но това беше достатъчно да ме убеди. Възрастните, настанили се в душата ми, сочеха с пръст моята звезда; не виждах звездата, но виждах пръста и им вярвах така, както те твърдяха, че уж вярват в мене. От тях узнах, че съществуват велики покойници — един от тях бъдещ Наполеон, Темистокъл, Филип-Август, Жан-Пол Сартр. Да се усъмня в това, значеше да се съмнявам във възрастните. С Жан-Пол Сартр обаче ми се искаше да се запозная по-отблизо. Затова се гърчех в мъките на саморазкритията, които накрая щяха да ми донесат успокоение — така студената жена, извивайки се с цялото си тяло, предизвиква оргазъм, а после се опитва да го замести с конвулсии. Какво беше това — симулация или просто излишно усърдие? Така или иначе, аз не постигнах нищо. Озарението, което трябваше да ме разкрие пред самия мене, все ми се изплъзваше, оставаше непостижимо, и в края на моите упражнения изпитвах само чувство на колебание, което разстройваше нервите ми. Нищо не можеше нито да затвърди, нито да отмени пълномощията ми, почиващи на авторитета на възрастните, на тяхното неоспоримо доброжелателство. Неприкосновеният, запечатан мандат беше скрит в мен, но ми принадлежеше толкова малко, че не можах нито за миг да се усъмня в него, не беше в моя власт да го отхвърля или да го приема.

Колкото и да е дълбока вярата, тя никога не е вечна. Трябва непрекъснато да я поддържаш или поне да не допускаш да се разруши. Моята участ беше предрешена, аз бях знаменитост, *имах* гроб в Пер-Лашез, а може би и в Пантеона, мой булевард в Париж, мои градини и площади в провинцията, в чужбина; и все пак в сърцето на оптимиста невидимо и безшумно се промъкваше съмнението, подозирах се в несъстоятелност. В болницата „Сент-Ан“ един болен крещеше от леглото си: „Аз съм принц! Заповядвам да се арестува великият херцог.“ Приближаваха се до него, пошепваха му в ухото: „Изсекни се!“ и той се секнеше; питаха го: „Каква ти е професията?“, а той отговаряше тихо: „Обущар“ — и отново почваше да крещи. Според мен всички ние приличаме на този човек; във всеки случай поне в

началото на своята деветгодишнина аз наистина му приличах: бях принц и обущар.

Две години по-късно изглеждах оздравял: принцът изчезна, обущарят не вярваше в нищо, даже не пишех вече; изхвърлени в кофата за отпадъци, загубени или изгорени, тетрадките за романи отстъпиха място на тетрадките за граматически разбор, диктовки или смятане. Ако някому би се удало да проникне в главата ми, изложена на всички ветрове, той би намерил в нея няколко бюста на велики люде, една таблица за умножение с грешки и тройното правило, тридесет и два департамента с административните центрове, но без околиите, някаква роза, наименована розарозарозамрозерозероза, исторически и литературни паметници, няколко правила за поведение, издълбани върху надгробни плочи, и понякога — садистичната игра на въображението, покриваща тая тъжна градина с пелена от мъгла. Никакво сираче. Нито следа от храбреци. Думите „герой“, „мъченик“, „светец“ не бяха вписани никъде, не ги произнасяше ничий глас. Бившият Пардаян получаваше всяко тримесечие бюлетини за задоволително здравословно състояние: дете със средна интелигентност и висока нравственост, с не особена склонност към точните науки, с развито, но не прекалено въображение, чувствително; напълно нормално, без да се смята известна превзетост, която впрочем се проявява все по-рядко. В действителност аз съвсем се побърках. Загубих и последния остатък от разума си в резултат на две събития — едното от обществен характер, другото — от частен.

Първото събитие беше истинска изненада: през юли 1914 година все още можеше да се наброят неколцина лоши люде: но на 2 август добродетелта внезапно завладя властта и се възкачи на престола: всички французи станаха добри. Враговете на дядо се хвърлиха в обятията му, издателите се записваха доброволци, обикновените хорица ставаха пророци — нашите приятели донасяха у дома простите и мъдри думи на своя портиер, на раздавача, на водопроводчика, всички се възхищаваха громко, с изключение на баба, наистина вечно подозрителна. Аз бях очарован: Франция играеше за мен комедия, а аз представях комедия за нея. Но скоро войната ми омръзна; тя толкова малко променяше начина ми на живот, че сигурно дори не бих я споменал, но се отвратих от нея, когато забелязах, че ме лишава от книги. Изчезнаха от павилионите любимите ми издания; Арну

Галопен, Жо Вал, Жан дьо ла Ир изоставиха известните си герои, всичките тия юноши, мои братя, които обикаляха света с биплан или с хидроплан и се сражаваха по двама или трима срещу сто. Колониалистките романи от преди войната отстъпиха мястото си на военни романи, изпълнени с юнги, сирачета и млади елзасци — все синове и дъщери на разни военни части. Мразех тия нови пришълци. В малките авантюристи виждах изключителни деца — те убиваха туземците в джунглите, а нали и туземците в края на краищата също бяха възрастни; сам дете чудо, аз виждах в тяхно лице себе си. А какво вършеха всички тия полкови сирачета? Събитията се развиваха независимо от тях. Личният героизъм беше разколебан: в борбата срещу диваците той се опираше на превъзходството във въоръжението, а какво можеше да се противопостави на немските топове? Нужни бяха други оръдия, артилеристи, армия. Сред храбрите войници, които го бранеха и галеха по главата, детето чудо, а заедно с него и аз, отново се връщахме към детството. От време на време авторът ми възлагаше, от съжаление, да отнеса важно съобщение, германците ме пленяваха, аз се държах геройски, не трепвах, после побягвах, добирах се до нашите позиции и докладвах за изпълнението на възложената ми задача. Поздравяваха ме, разбира се, но без истински ентусиазъм, а в бащинския поглед на генерала не съзирах слепия възторг на вдовиците и сирачетата. Бях изгубил инициативата: сраженията, войната щяха да бъдат спечелени и без мен; възрастните отново си присвояваха монопола над героизма. Случваше ми се да задигна пушката на някой убит и да стрелям няколко пъти, но нито веднъж Арну Галопен и Жан дьо ла Ир не ми позволиха да атакувам на щик. Герой-чирак, аз с нетърпение очаквах призивната възраст. Впрочем не, не чаках аз, а синът на полка, елзаското сираче. Теглех черта между нас, затварях книжката. Да пиша, беше дълъг, неблагодарен труд, знаех си го, но бях се въоръжил с търпение. Виж, четенето беше истински празник: исках незабавно да получа славата в целия й блясък. А какво бъдеще ми предлагаха? Войник? И таз хубава! Отделният пехотинец не представлява нищо повече от едно дете. Той щурмува заедно с другите, а битката печелеше полкът. Нямах никакъв интерес да участвувам в общи победи. Когато Арну Галопен искаше да отличи някой боец, той смяташе, че няма нищо по-хубаво от това да го изпрати в помощ на ранения капитан. Тая сляпа преданост ме дразнеше — робът

спасяваше господаря. И после това беше случаен подвиг: през време на война храбростта е достъпна за всички; всеки войник можеше да извърши всичко, ако му провърви. Аз негодувах. В предвоенния героизъм ме пленяваше преди всичко самотността и безкористността — забравях безличните всекидневни добродетели, великодушно прекроявах човека по свой маниер. „Около света с хидроплан“, „Приключенията на едно парижко момче“, „Трите бойскаути“ — всички тия свещени текстове ме водеха по пътя към смъртта и безсмъртието. И ето, техните автори ме предадоха: те направиха героизма общодостъпен, мъжеството и самоотвержеността станаха всекидневни добродетели; и още по-лошо дори, принизяваха ги до нивото на най-елементарните задължения. Съответно с тая метаморфоза бяха изменени и декорите: колективните мъгли на Аргон дойдоха да сменят огромното неповторимо слънце и своеобразната светлина на екватора.

След няколкомесечно прекъсване реших отново да се заловя за перото, да напиша роман, както аз го разбирам, и да дам добър урок на тия господа. Беше през октомври 1914 година, още не бяхме напуснали Аркашон. Мама ми купи тетрадки. Всички напълно еднакви: бледолилави обложки с образа на Жана д’Арк с шлем — символ на времената. Под закрилата на Девата почнах да пиша историята на войника Перен: той отвличаше кайзера, дотътряше го вързан до нашите окопи, после пред целия полк го извикваше на двубой, побеждаваше го и допрял до гърлото му нож, го принуждаваше да подпише позорен мир, да ни върне Елзас и Лотарингия. След една седмица разказът ме отегчи до смърт. Идеята за дуела бях взаимствувал от приключенските романи: Сторт-Бекър, потомък на благородно семейство и изгнаник, влизаше в някаква кръчма — истинско разбойническо гнездо; оскърбен от един херкулес, главатар на банда, той го убиваше с юмруци, заемаше мястото му и излизаше отново, точно на време, за да се спаси с бандата си на един пиратски кораб. Строги и неизменни са законите, по които се развива действието; защитникът на злото трябваше да се счита за непобедим, така че защитникът на доброто да се бие сред дюдюкания и да накара малко по-късно шегобийците да се смразят от ужас пред неочакваната му победа. Но от неопитност аз бях нарушил правилата и се бяха получили точно обратни резултати: кайзерът беше здравеняк, но далеч

не беше професионален борец, всеки предварително знаеше, че Перен, първокласен атлет, на бърза ръка ще се справи с него. Освен това публиката беше враждебно настроена, нашите фронтоваци крещяха, не скривайки омразата си срещу кайзера; бях поразен от обрата, който взеха нещата — Вилхелм II, престъпник, но напуснат от всички, оскърбен и оплют, узурпира пред очите ми царствената изоставеност на моите герои.

Но имаше и по-лоши неща. Дотогава нищо не беше потвърдило, нито опровергало моите, както ги наричаше Луиз, „измишльотини“: Африка беше огромна, далечна, рядко населена, липсваха сведения, никой не можеше да докаже, че моите пътешественици не се намират там, че не стрелят срещу пигмеите в същия момент, в който описвах сражението. Аз не се смятах, разбира се, техен историограф, но слушайки толкова много за правдивостта на романите, повярвах в истинността на собствените си измислици; пътят, по който вървях към истината, не ми беше още напълно ясен, но бъдещите ми читатели щяха да го разберат без труд. И тъй, в тоя злополучен месец октомври аз станах неволен свидетел на стълкновението на фикцията с действителността. Кайзерът, роден изпод моето перо, беше победен и заповядваше прекратяване на огъня; логиката изискваше още тая есен да ни донесе мир; но вестниците и възрастните от сутрин до вечер повтаряха, сякаш напук, че войната се затяга, че ще продължи още много. Почувствувах се измамен: бях лъжец, пишех празни приказки, на които никой не искаше да вярва; с една дума, открих въображението. За пръв път в живота прочетох себе си. Почервенях от срам. Възможно ли беше да ми се харесват — точно на мене да се харесват — тия детски измислици? Едва не се отказах от литературна дейност. В края на краищата отнесох тетрадката на плажа и я зарових в пясъка. Смущението ми се разсея; възвърнах вярата в себе си — бях избраник, в това нямаше съмнение; художествената литература просто имаше своите тайни, които един прекрасен ден щеше да ми разкрие. Дотогава възрастта ме задължаваше да бъда сдържан. Престанах да пиша.

Върнахме се в Париж. Разделих се завинаги с Арну Галопен и Жан дьо ла Ир: не можех да простя на тия опортюнисти, че не аз, а те бяха прави. Мръщех се на войната, тая епопея на посредствеността; с досада отхвърлих съвременността и се укрих в миналото. Няколко

месеца по-рано, към края на 1913 година, се бях натъкнал на Ник Картър, Буфало Бил, Тексас Джек, Ситинг Бул — със започването на войната тия издания изчезнаха; дядо смяташе, че издателят е бил германец. За щастие повечето от тия книжки можеха да се намерят при букинистите по кейовете. Аз мъкнех майка си по брегoвете на Сена и ние преровихме едно по едно сандъчетата на всички букинисти, от гара д'Орсе до гара Аустерлиц: случваше се да отнасяме в къщи по петнадесет номера наведнъж; скоро събрах около петстотин книжки. Подреждах ги на равни купчини и не се уморявах да ги броя, произнасяйки главно тайнствените им заглавия: „Престъпление в балона", „Договор с дявола", „Робите на барон Мутушими", „Възкресението на Дазар". Харесваха ми пожълтелите, зацапани и втвърдили се страници, издаващи странния дъх на окапали листа: това *бяха* наистина мъртви листа, останки от миналото, доколкото войната беше сложила край на всичко; знаех, че последното приключение на човека с дългата коса ще ми остане завинаги неизвестно, че никога няма да узная как завършва последното разследване на царя на детективите: тия самотни герои бяха като мене жертви на световния конфликт и затова още по-силно ги обичах. Достатъчно беше да видя цветните илюстрации на обложките, за да полудея от радост. Буфало Бил на кон препускаше из прерията, ту преследвайки индианците, ту спасявайки се от тях. Още повече ми харесваха илюстрациите към Ник Картър. На пръв поглед те изглеждаха еднообразни: почти на всички великият детектив или сразяваше враговете си, или те го пречукваха.

Но тия сбивания ставаха по улиците на Манхатан, на пусти места, заградени с тъмнокафяви огради или с начупени кубически конструкции с цвета на засъхнала кръв: очарован, аз си представях един пуритански и кървав град, зад който се долавяха безкрайните простори на саваната, заплашващи да го погълнат: престъплението и добродетелта тук бяха еднакво извън законите; убиецът и блюстителят на законите, еднакво свободни и независими, се обясняваха в нощта с помощта на ножа. В тоя град, както на екватора, под същото огнено слънце, героизмът отново даваше възможност за непрекъснати импровизации — оттук идва и любовта ми към Ню Йорк.

Забравих и войната, и своя мандат. Когато ме питаха: „Какво ще правиш, когато пораснеш?" — любезно и скромно отговарях, че ще пиша, но мечтите за слава и духовни упражнения бях изоставил. Може

би именно поради това четиринадесетата година беше най-щастливата година от моето детство. Майка ми и аз бяхме връстници и не се разделяхме. Тя ме наричаше свой верен рицар, свое малко мъжле; аз й разправях всичко. Повече от всичко: подтискано дълбоко, писането се превърна в бъбрене и се изливаше през устата ми; аз описвах всичко, което виждах — и което Ан-Мари виждаше не по-лошо от мене — къщи, дървета, хора; измислях си чувства само заради удоволствието да ги споделям с нея, превърнах се в трансформатор на енергия: светът ме използуваше, за да стане слово. Всичко почваше с някакво анонимно дърдорене в главата ми, някой казваше: „Вървя, сядам, пия вода, ям захаросани бадеми.“ Повтарях на глас тоя безкраен коментар: „Аз вървя, мамо, пия вода, сядам.“ Струваше ми се, че имам два гласа, от които единият — който почти не ми принадлежеше и не зависеше от волята ми — диктуваше на другия своите думи; реших, че съм се раздвоил. Това странно състояние продължи до лятото: то ме изтощаваше, дразнеше ме, накрая почнах да се плаша. „Някой говори в главата ми“ — казах на мама, която за щастие не прояви безпокойство.

Това не пречеше нито на щастието ми, нито на нашето разбирателство. Създадохме си наши измислици, думички, шеги, в които само ние бяхме посветени. Почти цяла година аз завършвах най-малко всяка десета фраза с ироничната смиреност: „Но това няма значение.“ Казвах: „Ето едно голямо бяло куче. То не е бяло, а сиво, но това няма значение.“ Свикнахме да си разправяме един на друг в епически стил и най-незначителните случки от нашия живот в зависимост от това как ни се случваха. Говорехме за себе си в трето лице множествено число. Чакахме автобуса, той минаваше пред нас, без да спре; тогава един от нас възкликваше: „Те удряха с крак по земята, проклинайки небето“ — и избухвахме в смях. Пред други хора едно намигване с око ни беше достатъчно, за да се почувствуваме съучастници. На излизане от някой магазин или сладкарница, в която продавачката ни се беше сторила смешна, майка ми казваше: „Не те погледнах, страхувах се да не избухна в смях пред нея.“ Гордеех се с могъществото си: малко са децата, които само с един поглед могат да заставят майките си да избухнат в смях. Плахи и двамата, ние се страхувахме еднакво. Един ден, обикаляйки букинистите по кейовете, открих дванадесет книжки за Буфало Бил, които още нямах; Ан-Мари се готвеше да ги плати, когато към нас се приближи някакъв мъж с

шапка канотие, тлъст и блед, с черни като въглен очи и боядисани мустаци. Разлял се в сладникавата усмивка, с която по онова време красавците пленяваха жените, той впи поглед в майка ми, но се обърна към мен и избърбори в скоропоговорка: „Глезят те, малкият, глезят те!“ Отначало само се обидих; не бях свикнал непознати да ми говорят на „ти“; но после долових налудничавия му поглед и в същия миг Ан-Мари и аз станахме едно-единствено същество — изплашена девойка, която бързо се отдръпва назад. Объркан, непознатият се отдалечи; забравил съм хиляди лица, но тая физиономия, като свинско сало, и досега я помня; не знаех нищо за поривите на плътта и не можех да си представя какво искаше от нас тоя господин, но желанието му бе тъй очевидно, че аз, струва ми се, схванах това и пред мен неизвестно как всичко се разбули. Почувствувах неговото желание чрез Ан-Мари; чрез нея се научих да подушвам самеца, да се страхувам от него и да го мразя. Тая случка укрепи нашата връзка. Хванал ръката на майка си, аз ситнех до нея със строго лице, уверен, че я закрилям. Дали това е спомен от ония години? И днес ще ми е приятно, когато видя как някое прекалено сериозно момче важно и нежно приказва със своята майка дете; обичам тая трогателна, страхлива дружба, която се поражда далеч от мъжете и е насочена срещу тях. Дълго гледам тия детски двойки, но после се сещам, че съм мъж и извръщам глава.

Второто събитие стана към октомври 1915 година; бях на десет години и три месеца, повече не биваше да ме държат затворен в къщи. Шарл Швайцер преглътна обидата и ме записа в подготвителния курс на лицея „Хенрих IV“ като приходящ ученик.

Първото съчинение определи моето последно място в класа. Млад феодал, аз възприемах обучението като форма на лично задължение — госпожица Мари-Луиз ми беше предавала знанията си от любов, аз бях ги приемал от добрина, от любов към нея. Лекциите ex cathedra, отправени към всички, и демократичната студенина на закона ме обезкуражаваха. Подложено на непрекъснати сравнения, въображаемото ми превъзходство се изпари: винаги се намираше някой, който отговаряше по-добре и по-бързо от мен. Прекалено много обичан, за да се усъмня в себе си, аз искрено се възхищавах от другарите си и не им завиждах — щеше да дойде и моят ред. На петдесет години. С една дума, погубвах се, без да страдам; със сдържана ярост усърдно предавах отвратителни писмени работи. Дядо

започна да се мръщи; мама побърза да се срещне с класния ми наставник господин Оливие. Той ни прие в малката си ергенска квартира; в гласа на Ан-Мари зазвучаха мелодични нотки; изправен до креслото й, аз я слушах, загледан в слънцето през прашните стъкла. Тя се опитваше да доказва, че струвам повече, отколкото показваха училищните ми работи: сам бях се научил да чета, пишех романи; изчерпала аргументите, тя призна, че се бях родил на десетия месец — бях по-добре изпечен от другите, по-добре препечен, по-хрупкав, защото по-дълго време бях останал във фурната. Чувствителен по-скоро към нейните прелести, отколкото към моите достойнства, господин Оливие я слушаше внимателно. Той беше висок, сух мъж, плешив, с голям череп, с хлътнали очи, с восъчно лице и с няколко червеникави косми под орловия нос. Отказа да ми дава частни уроци, но обеща да ме „наглежда“. Повече и не исках: аз дебнех погледа му през време на уроците; той говореше само за мен, бях сигурен в това; повярвах, че ме обича, аз самият го обичах, няколко добри думи извършиха останалото: без някакво усилие станах доста добър ученик. Дядо мърмореше, преглеждайки бележките ми за срока, но вече не помисляше да ме прибере в къщи. В пети клас учителите се смениха, аз загубих привилегиите си на благосклонност, но вече бях успял да се нагодя към демокрацията.

Училищните занимания погълнаха всичкото ми време за писане; пък и аз нямах желание да пиша: завързах нови познанства. Най-сетне имах другари! Отхвърлен в обществените градини, тук бях приет още от първия ден, и то по най-естествен начин; не можех да се опомня от радост. Право да си кажа, новите другари ми подхождаха много повече от младите пардаяновци, които ми бяха разбили сърцето — това бяха приходящи ученици, мамини синчета, прилежни ученици. Няма значение — аз ликувах. Водех двойствен живот. В къщи продължавах да играя ролята на мъж. Но децата, когато са сами, всъщност не обичат детинщините — те са истински мъже. Мъж между мъже, аз всеки ден излизах от лицея, придружен от тримата Малакеновцн — Жан, Рене и Андре — от Пол и Норбер Мейр, от Брьон, Макс Берко и Грегоар; крещейки; ние се понасяхме по площада на Пантеона — минути на истинско щастие; аз се пречиствах от семейната комедия; не желаейки

в никакъв случай да блестя, на драго сърце пригласях на смеха на другарите си, повтарях командите и остроумията, мълчах, подчинявах се, подражавах движенията на тия, които бяха до мен, имах само един стремеж: да не се различавам от тях. Стегнат, твърд и весел, аз се чувствувах сякаш излят от стомана, най-сетне бях освободен от греха на съществуването си. Ние играехме на топка между хотел „Велики люде“ и паметника на Жан-Жак Русо, аз бях незаменим: the right man in the right place[11]. Вече не завиждах на господин Симоно: на кого би подал топката Мейр, искайки с лъжливо движение да надиграе Грегоар, ако аз не бях там? Колко нищожни и мрачни бяха мечтите ми за слава в сравнение с тия светкавични прозрения, които разкриваха пред мен собствената ми необходимост.

За нещастие тези прозрения угасваха още преди да пламнат. Игрите, както казваха нашите майки, ни „възбуждаха прекалено много“ и превръщаха понякога бандите ни в единодушна тълпа, в която всеки загубваше себе си; но ние никога не можехме за дълго да забравим родителите си, невидимото присъствие на които бързо ни връщаше към груповата самотност в животинския свят. В нашето общество, лишено от стремежи, цел, йерархия, ние се люшкахме, ту сливайки се напълно, ту просто съществувайки един до друг. Заедно, ние живеехме истински, но не можехме да се борим с чувството, че отдавайки се взаимно един на друг, всеки от нас в действителност принадлежеше към един затворен колектив, могъщ и примитивен, който ковеше свои собствени обайващи митове, подхранвани със заблуждения и налагащи ни своя произвол. Разглезени и благонамерени, чувствителни, разсъдливи, възпитани да уважаваме реда и да ненавиждаме насилието и несправедливостта, сплотени и разединени от мълчаливата увереност, че светът е създаден за нас и че родителите на всеки от нас бяха най-добрите в света, ние се стараехме да не обиждаме никого и да останем вежливи даже в игрите си. Подигравките и предизвикателствата се осъждаха строго; забравяше ли се някой от нас, цялата дружина го заобикаляше, успокояваше го, заставяше го да се извини, сякаш собствената му майка го мъмреше чрез устата на Жан Малакен или Норбер Мейр. Впрочем всички тия дами се познаваха помежду си и не си прощаваха една на друга: те си съобщаваха нашите разговори, мнения и критични бележки на всеки за всички; а ние, синовете, криехме един от друг техните мнения. Майка

ми се върна възмутена от едно посещение при госпожа Малакен, която без заобикалки й беше казала: „Андре смята, че Пулу се превзема.“ Това не ме засегна: така си говорят майките; не се разсърдих и на Андре и изобщо не му загатнах за тая история. С една дума, ние уважавахме целия свят, бедни и богати, войници и цивилни, млади и стари, хора и зверове; презирахме само тия, които бяха на полу или на пълен пансион при лицея: сигурно се бяха много провинили, за да се откажат от тях семействата им; може би имаха лоши родители, но това не променяше нищо — децата имат бащи, каквито заслужават. Вечер, след четири часа, когато свободните екстерни[12] напускаха лицея, той се превръщаше в опасно място.

Предпазливостта винаги внася известна хладина в дружбата. През ваканциите се разделяхме без особено съжаление. При все това аз обичах Берко. Син на вдовица, той ми беше като брат. Берко беше красив, нежен и кротък; аз се любувах на дългите му черни коси, сресани в прическа „Жана д’Арк“. Но преди всичко ние и двамата се гордеехме, че бяхме чели всичко. Уединявайки се в някое ъгълче на училищния двор, ние беседвахме върху литературата, тоест за стотен път изброявахме с неизменно удоволствие произведенията, които бяха минали през ръцете ни. Един ден той ме погледна с очи, изпълнени с безумна страст, и ми довери, че искал да пише. По-късно отново се срещнахме в класа по риторика. Берко беше все така красив, но туберкулозен: той умря на осемнадесет години.

Всички, даже и мъдрият Берко, се възхищаваха от Бенар, зиморничаво и закръглено момче, което приличаше на пиленце. Слухът за неговите достойнства беше стигнал до ушите на майките ни, които до известна степен бяха раздразнени от това, но непрекъснато ни го сочеха за пример, без да успеят да ни отвратят от него. Съдете сами колко безпристрастни бяхме ние: той беше полупансионер, но затова го обичахме още повече — в нашите очи беше почетен приходящ ученик. Вечер, при светлината на домашната лампа, мислехме за тоя мисионер, който оставаше в джунглите, за да покръства канибалите, в пансиона, и тогава не ни беше толкова страшно. Но справедливостта изисква да се каже, че той беше уважаван и в самия пансион. Сега ми е трудно да разбера причините за това единодушие. Бенар беше кротък, приветлив, чувствителен; при това той беше пръв по всички предмети. Майка му се жертвуваше за него. Нашите майки не поддържаха

познанство с тая шивачка, но за да оценим величието на майчината любов, често ни я сочеха за пример; ние мислехме само за Бенар: той беше единствената нейна утеха, единственият светъл лъч в душата на тая нещастна жена, оценявахме величието на синовната любов; с една дума, тия благородни бедняци даваха повод за всеобщо умиление. Но това още не обясняваше всичко: истината беше, че Бенар живееше само наполовина; никога не бях го виждал без големия вълнен шал; той ни се усмихваше мило, но говореше малко и си спомням, че бяха му забранили да участвува в игрите ни. Що се отнася до мен, аз благоговеех пред Бенар за това, че крехкото му здраве служеше за бариера между нас: бяха го поставили под стъклен похлупак; той ни кимаше, усмихваше се, но прозрачната преграда не ни позволяваше да се сближим: обичахме го нежно, но отдалеч, защото още приживе той притежаваше безличието на символ. На детството е присъщо да се приспособява: ние бяхме признателни на Бенар, че достигайки до съвършенство, той беше загубил напълно личността си. Когато разговаряше с нас, ние се възхищавахме на простотата, с която се изразяваше; нито веднъж не го видяхме ядосан или много весел; в клас никога не вдигаше ръка, но когато го питаха, от устата му говореше самата истина, без колебание и без особено усърдие — така както трябва да говори истината. Нашата банда вундеркинди беше поразена от учудване, че бидейки най-добър измежду нас, самият той не е вундеркинд. По това време всички ние, повече или по-малко, бяхме останали без бащи: тия господа или бяха умрели, или воюваха на фронта, а тия, които бяха останали, загубили мъжкото си превъзходство, предпочитаха да не се мяркат пред очите на синовете си; беше царството на майките; за нас Бенар беше огледало на отрицателните добродетели на този матриархат.

В края на зимата Бенар умря. Децата и войниците не мислят за мъртвите: но ние и четиридесетимата от класа ридахме над гроба му. Нашите майки бдяха: бездната беше покрита с цветя; майките получиха своето — ние повярвахме, че това изчезване беше някаква свръхнаграда за отличния успех, показан през учебната година. Освен това и Бенар имаше толкова малко живот, че дори смъртта му ни се стори неистинска — той остана между нас вездесъщ и свят. Станахме по-добри: имахме своя скъп покойник, за когото говорехме почти шепнешком, с меланхолична радост. Може би и ние като него

преждевременно щяхме да напуснем тоя свят; представяхме си сълзите на нашите майки и се чувствувахме безценни. При все това кой знае дали тая смърт не ме застави да се замисля? Спомням си смътно, че ме потресе някаква чудовищна очевидност: шивачката, вдовицата бе загубила *всичко*. Дали наистина при тая мисъл се задъхах от ужас? Дали наистина съзрях съществуването на злото, отсъствието на бога, зле устроения свят? Мисля, че да. Иначе защо от всичко в моето детство, което отрекох, забравих и загубих, съхраних с болезнена яснота именно образа на Бенар?

Няколко седмици по-късно пети „AI“ клас стана сцена на невероятна случка: през време на урока по латински вратата на класната стая се отвори, влезе Бенар, придружен от портиера, поздрави господин Дюри, нашия учител, и седна. Ние всички познахме очилата му в железни рамки, шалчето, малко гърбавия му нос, вида му на зъзнещо пиленце — помислих, че бог ни го връща. Господин Дюри, изглежда, беше слисан не по-малко от нас: той прекъсна урока, пое си дълбоко дъх и запита: „Име, презиме, като какъв постъпихте, професия на родителите?“ Бенар отговори, че е полупансионер, че е син на инженер и че се нарича Пол-Ив Низан. Бях поразен повече от всички, през междучасието отидох при него, заговорих го, той ми отговори, сближихме се. Все пак една подробност породи у мен предчувствието, че имам работа не с Бенар, а с неговото сатанинско подобие — Низан беше кривоглед. Беше вече късно да взема предпазни мерки: аз обикнах в негово лице въплъщението на доброто; по-късно го обикнах за самия него. Попаднах в клопка: склонността ми към добродетелта беше породила у мен нежност към дявола. Да си кажа право, лъжливият Бенар не беше чак толкова лош, но той живееше, ето всичко; беше запазил всички качества на своя двойник, само че те бяха изгубили блясъка си. Сдържаността на Бенар се беше превърнала в преструвка; разкъсван от буйни, но вътрешно изживявани страсти, Низан никога не крещеше, но побледняваше и заекваше от ярост; това, което ние приемаме за кротост, беше само временна скованост; през устата му говореше не истината, а някакъв обективизъм, лек и циничен, който ни смущаваше със своята необичайност; Низан, разбира се, обожаваше родителите си, но единствен от всички говореше за тях с ирония. В клас той блестеше не по-малко от Бенар; беше чел много и искаше да пише. С една дума, беше завършена

личност, а мен нищо не би могло да ме учуди повече от това да видя личност с чертите на Бенар. Тази прилика ме преследваше. Не знаейки дали да хваля Низан, че взаимствуваше външните белези на добродетелта, или да го порицавам, че всичко беше само външни белези, аз непрекъснато се колебаех между сляпото доверие и безпричинното недоверие. Ние станахме истински приятели много по-късно, след една дълга раздяла.

Тия събития и срещи прекъснаха за две години моето ровене в себе си, без да отстранят причината му. В действителност в глъбините на душата ми не се беше променило нищо: наистина вече не мислех за мандата, възложен ми от възрастните и скрепен с червен восъчен печат, но той все още беше в сила. Владееше личността ми. Деветгодишен, аз се самонаблюдавах даже в минути на крайно възбуждение. На десет години обаче се изгубих от погледа си. Тичах с Брьон, бъбрех с Берко, с Низан; през това време, предоставена сама на себе си, моята мнима мисия получи плът и кръв и накрая заживя свой собствен живот в мрака на моята душа; не я видях вече, но тя ме изграждаше, тя упражняваше привлекателната си сила върху всичко, ломейки дървета и стени, образувайки небесния свод над главата ми. По-рано се смятах за принц, сега, в безумието си, действително станах принц. „Невроза вследствие формиране на характера“ — каза един от приятелите ми, психоаналитик. Той е прав: между лятото на 1914 година и есента на 1916 моите пълномощия се превърнаха в характер; бълнуванията се отдръпнаха от главата ми и се вляха в костите ми.

Не се случи нищо ново: всичките ми измислици и пророкувания останаха абсолютно неприкосновени. С една разлика само: без да си давам сметка, тихомълком, слепешком аз *осъществявах* всичко. По-рано си представях своя живот в картини — смъртта извикваше появяването ми на света, появяването ми на света ме тласкаше към смъртта; щом престанах да виждам тия картини, самият аз станах двуединен, опънах се като струна между тия две крайности, раждайки се и умирайки при всеки удар на сърцето. Бъдещото безсмъртие стана мое конкретно бъдеще — то пронизваше всеки миг от лекомисленото ми съществуване, беше в центъра на най-голямо внимание, на едно още по-голямо разсейване на празното в пълното, на леката нереалност в реалността; убиваше отдалеч вкуса на карамел в устата ми, скърбите и радостите в сърцето ми; но затова пък спасяваше и всеки най-

нищожен миг, тъй като, бидейки последната нишка на мигновението, ме приближаваше с още една стъпка към безсмъртието. То ми даваше търпение да живея: вече не ми се искаше да прескачам двадесет години, да прелиствам двадесет други, никога не си въобразявах далечните дни на моя триумф, само чаках. Чаках всяка следваща минута, защото тя влечеше след себе си други следващи минути. Живеех в безметежното спокойствие на целеустремността — винаги изпреварвах себе си, всичко ме поглъщаше, нищо не ме задържаше. Какво облекчение! Някога дните ми до такава степен си приличаха един на друг, че се питах дали не съм обречен да понасям безкрайното повторение на едно и също нещо. Те не се бяха променили много, запазвайки порочната си привичка, потрепвайки да се отронват един след друг; но аз, аз бях се променил в тях: не времето се трупаше сега върху неподвижното ми детство, а аз — стрела, пусната по команда — пронизвах времето и летях право към целта. В 1948 година, в Утрехт, професор Ван Ленеп ми показа прожекционни тестове. Една картина привлече вниманието ми — на нея бяха изобразени галопиращ кон, вървящ човек, орел в полет, подскачаща по водата моторна лодка; пациентът трябваше да посочи коя от рисунките предизвиква у него най-силно чувство за бързина. Аз казах: „Моторната лодка.“ После с интерес се взрях в рисунката, която предизвика да се изкажа така определено: лодката сякаш се откъсваше от повърхността на езерото, още миг и щеше да полети над разлюлялата се водна шир. Веднага разбрах защо изборът ми беше паднал върху нея: на десет години бях изпитвал чувството, че моят вълнорез, разсичайки настоящето, ме изтръгваше от него; оттогава все бягах и още бягам. Показател на скоростта в моите очи беше не толкова разстоянието, изминато за определен период от време, колкото способността да се откъснеш.

Има повече от двадесет години, откакто Джакомети[13], пресичайки площад „Италия“, беше блъснат от някаква кола. Ранен, с навехнат крак, в проблясъка, преди да изгуби съзнание, той изпита преди всичко нещо като радост. „Най-сетне ми се случи нещо!“ Човек на крайностите, той очакваше най-лошото; животът, който обичаше до такава степен, че не желаеше друг, беше прекатурен, може би прекършен от глупавото връхлитане на една случайност: „Значи — помисли си той, — аз не съм бил създаден за скулптор, нито за живота; родил съм се напразно.“ Възторгваше го това, че световният порядък

внезапно разголи пред него своята угрозяваща същност, която той, Джакомети, улови с вцепенен от бедствието поглед, устремен към светлините на града, към хората, към собственото си тяло, проснато в калта. За един скулптор царството на мъртвата природа е винаги близко. Аз се възхищавам от подобна воля, готова да посреща едновременно всичко. Ако обичаме изненадите, трябва да ги обичаме точно така, до ония редки просветления, които разкриват пред любителите, че земята не е създадена за тях.

На десет години не мечтаех само за изненади. Всяко ново звено на моя живот трябваше да възниква внезапно, да мирише на прясна боя. Предварително се съгласявах с пречки и несгоди и за да бъдем справедливи, трябва да кажа, че ги приемах с усмивка. Една вечер електричеството угасна — повреда; повикаха ме от другата стая; тръгнах към вратата с разперени ръце, но се ударих в едното й крило така силно, че си счупих зъб. Видя ми се забавно, затова въпреки болката се засмях. Както Джакомети сигурно се беше смял по-късно над крака си, но по диаметрално противоположни причини. Доколкото предварително бях решил, че моята история ще има щастлива развръзка, всичко неочаквано можеше да бъде само примамка, новостта — само измамлива външност, порядъкът на нещата беше приведен в ред от по-рано съгласно потребностите на народите, които ме бяха извикали на живот: в счупения зъб видях знамение, скрито предупреждение, което щях да разбера по-късно. Иначе казано, аз вярвах в целесъобразността при всички обстоятелства, на всякаква цена. Разглеждайки живота си през призмата на моята смърт, аз си го представях като затворена памет, от която нищо излишно не може да излезе и в която нищо нужно не може да проникне. Може ли човек да си представи своята сигурност? Случайности не съществуваха — по волята на провидението се срещах само с техните подобия. Ако се съди по вестниците, по улиците се спотайваше смъртна, неизвестно откъде изникнала заплаха за обикновения човек: аз, чиято съдба беше предопределена, нямаше от какво да се плаша. Можех да загубя ръце, крака, очи. Но всичко зависи от начина, по който приемаме нещата: за мен нещастията винаги ще бъдат само изпитание и материал за написване на книга. Аз се научих търпеливо да понасям огорчения и тревоги: в тях виждах първите признаци на моята триумфална смърт, стъпалата, които тя дълбаеше, за да ме издигне до себе си. Тая малко

грубовата грижа ми харесваше, пожелах да се покажа достоен за нея. Колкото по-лошо, толкова по-добре — смятах аз; даже и от грешките ми имаше полза, което значеше, че не правя грешки. На десет години бях сигурен в себе си: скромен и непоносим, не се съмнявах, че пораженията ми са залог за посмъртната победа. Нека ослепея, нека окуцея, заблуден от грешките си, колкото повече битки загубя, толкова по-сигурно ще спечеля войната. Не правех никаква разлика между изпитанията, предназначени за избраници, и неуспехите, отговорността за които носех аз, ето защо моите престъпления ми се струваха всъщност злополучия, а в несгодите виждах собствени грешки; така че ако се разболеех от рубеола или от хрема, за това обвинявах само себе си: не съм проявил достатъчно внимание, забравил съм да си облека палтото, да си увия шалчето. Винаги предпочитах да обвинявам себе си, отколкото света; не от добродушие, а за да бъда зависим само от себе си. Надменността не изключва смирението; с готовност признавах слабостите си, защото през тях неизбежно минаваше най-краткият път към доброто. Това беше удобно — движението на живота неудържимо ме влечеше със себе си, принуждавайки ме непрекъснато да се усъвършенствувам, независимо дали искам, или не.

На всички деца е известно, че те напредват. Пък и никой не им позволява да забравят това: „Старай се да напредваш“, „Той успява“, „Редовни и сериозни успехи…“ Възрастните ни разправяха историята на Франция: след първата република, не много надеждна, дошла втората, а после и третата — тоя път добра: бог обича троицата. Таванът на буржоазния оптимизъм по онова време беше програмата на радикалите: по-голямо изобилие на блага, премахване на пауперизма по пътя на разширяването на просветата и дребната собственост. На нас, младите господа, този оптимизъм ни се поднасяше в приспособен за възрастта ни вид и ние с удоволствие откривахме, че индивидуалните ни успехи осигуряват успехите на нацията. И при все това малцина от нас искаха да надминат бащите си: за повечето всичко се свеждаше до това да достигнат зрелостта; после ще престанат да растат и да се развиват, а светът около тях ще стане сам по себе си по-добър и по-богат. Някои от нас нетърпеливо очакваха тоя момент, други — със страх, трети — с тъга. Що се отнася до мен, преди да бъда посветен, аз растях в пълно безразличие: пет пари не давах за

тогата на пълнолетието. Дядо ме намираше дребничък и това го огорчаваше: „Той ще има ръста на Сартрови“ — казваше баба, за да го дразни. Дядо се преструваше, че не я чува, изправяше ме пред себе си, измерваше ме с очи и накрая, не съвсем убеден, заключаваше: „Той расте!“ Аз не споделях нито безпокойствата му, нито надеждите му: плевелите също растат — убедително доказателство, че можеш да израснеш висок, без да престанеш да си лош. За мен в такъв случаи най-главното беше да остана добър in aeternum[14]. Но всичко се промени, когато животът ми набра скорост: вече не беше достатъчно да постъпвам добре, а с всеки изминат час да постъпвам по-добре. Признавах само един закон: да се катеря нагоре. За да подхранвам амбициите си и за да прикривам тяхната прекомерност, постъпвах като всички: в колебливите си детски успехи съзирах първите предвестници на своята съдба. Действително имах успехи, но малобройни и незначителни, те събуждаха в мен само илюзорно чувство за подем. Дете, свикнало да се явява пред публика, аз публично се придържах към мита на своята класа и своето поколение: човек извлича полза от придобитото, трупа опит, настоящето е богато с плодовете на миналото. Уединен сам със себе си, съвсем не се задоволявах с това. Не можех да се съглася, че битието се получава отвън, че се съхранява по инерция, че всеки душевен трепет е последица на минали движения. Рожба на бъдещо очакване, аз подхвръквах лъчезарен и всеки миг ме раждаше отново: виждах в поривите на сърцето си искрите на вътрешния огън. С какво тогава съм задължен на миналото? То не ме създаде, напротив, аз бях този, който, възкръсвайки от пепелта си, изтръгвах от небитието своята памет, пресъздавайки я отново и отново. Възраждах се всеки път все по-добър, пробуждах се и използувах напълно запасите на своята душа по простата причина, че смъртта, всеки път по-близка, ме озаряваше все по-силно с мрачната си светлина. Често, ми казваха: миналото ни подтиква, но аз бях убеден, че бъдещето ме притегля; щеше да ми бъде омразно да чувствувам у себе си отмерени сили, бавно съзряване на склонности. Бях натикал в душата си непрекъснатия прогрес на буржоа и го бях превърнал в двигател с вътрешно горене; подчиних миналото на настоящето, а настоящето — на бъдещето, отхвърлих безметежния еволюционизъм и избрах неравния път на революционните катаклизми. Преди няколко години някой си беше

отбелязал, че героите в моите пиеси и романи вземат решенията си внезапно и стремително, че е достатъчен само един миг например, за да настъпи прелом в душата на Орест от „Мухи“. По дяволите, та нали аз ги създавам по свой образ и подобие; не такива, какъвто съм аз, разбира се, но такива, какъвто бих искал да бъда.

Станах предател и останах предател. Напразно влагам всичко от себе си във всичко, което предприемам, напразно се отдавам всецяло на работа, гняв, дружба — само след миг ще се отрека от себе си, знам го, искам го и вече изменям на себе си в самия разгар на увлечението, радостно предчувствувайки бъдещото си предателство. Общо взето, държа на думата си не по-лошо от другите; но докато съм постоянен в привързаността и в поведението си, не мога да се похваля с вярност към душевните си преживявания: беше време, когато най-прекрасен от всички паметници, картини и пейзажи ми се струваше този, който бях видял последен; дразнех приятелите си, цинично или закачливо, надсмивайки се — за да се убедя, че всичко това вече не ме трогва — над някой общ спомен, който им беше останал скъп. Не можейки да се обичам достатъчно, аз бягах напред; резултат: сега се обичам още по-малко, неумолимото напредване непрекъснато накърнява моето достойнство пред собствените ми очи — вчера постъпих лошо, защото беше вчера, а днес предчувствувам колко сурова ще бъде присъдата, която ще произнеса за себе си утре. Преди всичко никакво побратимяване: аз държа миналото си на почтително разстояние. Юношеството, зрелостта, даже годината, която току-що изтече — всичко беше много отдавна, сега настъпва ново царство, но то ще дойде, когато си видим ушите. Преди всичко зачеркнах първите години от живота си: когато се залових за тая книга, нужно ми беше много време, за да разчета задрасканото. Когато бях на тридесет години, приятелите ми се чудеха: „Човек може да си помисли, че не сте имали родители. Нито детство.“ А аз, глупакът, се чувствувах поласкан. При все това обичам, уважавам смирената, но упорита вярност, присъща на някои люде — особено на жените — към вкусове, желания, някогашни помисли, отминали радости, възхищавам се на стремежа им да останат същите въпреки всички промени, да запазят паметта си, да отнесат в гроба си първата кукла, млечния зъб, своята първа любов. Познавах мъже, които на преклонна възраст бяха спали с остарели жени само защото са ги желали на млади години; други не се отказваха от своята

злопаметност даже към ония, които вече бяха мъртви, трети бяха готови по-скоро да се бият, отколкото да признаят и най-малкия грях, извършен преди двадесет години. Аз не съм злопаметен и съм готов да си признавам всичко: никога не бягам от самокритика, но при едно условие — да не ми я налагат. В 1936, а по-късно в 1945 година бяха наскърбили човека, носещ моето име: какво ме засяга това? Него оскърбиха, той преглътна: описвам го като негов пасив — глупак, даже не съумя да ги застави да го уважават.

Среща ме стар приятел, огорчен: ето вече седемнадесет години, откакто ми е обиден; при такива и такива обстоятелства съм бил невнимателен към него. Смътно си спомням, че тогава се защищавах, нападайки, че бях го упрекнал в прекалена подозрителност, в мания за преследване — с една дума, че бях дал лично тълкувание по някакъв спор: затова пък сега толкова по-усърдно приемам неговото гледище; съгласявам се изцяло с него, за всичко обвинявам само себе си: бях се държал като тщеславен егоист, като безсърдечен човек; с леко сърце режа надясно и наляво, наслаждавам се на яснотата на собствената си оценка; щом така леко признавам грешките си, значи, че няма да ги повтарям. Ще повярвате ли? Моята добросъвестност, великодушното ми разкаяние само ядосват ищеца. Той, изглежда, е схванал, че му се надсмивам. Сърди ми се — на мене, настоящия, миналия, на мене такъв, какъвто ме е познавал цял живот, винаги *един и същ*, а аз му оставям само безжизнени останки заради удоволствието да се почувствувам *току-що родено дете*. Цялата история свършва с това, че и аз започвам да се ядосвам на тоя психопат, който изравя трупове. И обратно, ако някой ми напомни случай, при който, казват, не съм се посрамил, аз с един жест прекъсвам всякакъв разговор; смятат ме за скромен — нищо подобно; убеден съм, че днес бих постъпил по-добре, а утре — *още* по-добре. Писателите на зряла възраст обикновено не обичат да ги хвалят твърде много за първото им произведение, но безсъмнено най-малко от всички това радва мене. Най-добрата ми книга е тая, която пиша в момента; веднага след нея идва току-що издадената, но отвращението към нея тайно вече зрее в мене и скоро ще избликне. Ако критиците я намерят лоша, възможно е днес да ме засегнат, но след шест месеца аз също няма да бъда далеч от тяхното мнение. Само че при едно условие: колкото и нищожна и плоска да намерят творбата ми, искам да я поставят над всичко, което съм издал

преди нея; нещо повече, съгласен съм цялото ми творчество да бъде оплюто, стига да се спазва хронологическата йерархия — единственият залог, че утре ще създам нещо по-добро, в другиден — още по-добро и накрая ще завърша с шедьовър.

Аз, разбира се, не се мамя: отлично виждам, че ние се повтаряме. Но това схващане, добито неотдавна, макар и да подрива старите ми представи, не може напълно да ги разруши. В живота ми има няколко строги свидетели, които не ми прощават нищо, те често ме хващат, че вървя по утъпкан път. Казват ми го, аз им вярвам, но изведнъж, в последния миг, намирам, че всичко е прекрасно: до вчера бях сляп, но днес има прогрес — нали разбрах, че съм престанал да прогресирам. Понякога самият аз свидетелствувам срещу себе си. Забелязвам например, че бих могъл да използувам някаква страница, написана преди две години. Търся я, не я намирам. Толкова по-добре: поддавайки се на леността, бях готов да бутна в новото си произведение стара работа, а сега пиша много по-добре, ще я съчиня отново. Свършил работата си, случайно ми попада изгубената страница. Изненада — ако не се смятат няколко запетаи, изразил съм същата мисъл със същите думи. Колебая се, после хвърлям в кошчето тоя остарял документ, запазвам втората редакция: все пак тя е по-съвършена от старата. С една дума, нареждам се, както мога — гледам трезво, но мамя себе си, за да изпитам и сега, въпреки разрушенията на старостта, младежкото опиянение на алпиниста.

На десет години още не познавах маниите си, повторенията си, съмненията ми бяха чужди: ситнейки, бъбрейки, омагьосан от улицата, аз не преставах да сменям кожата си, чувах как старите ми кожи се смъкват една след друга. Изкачвайки се по улица Суфло, при всяка своя крачка в ослепителния блясък на оставащите зад мене витрини усещах вървежа на своя живот, неговия закон и великолепното право да бъдеш неверен на всичко. Навсякъде носех със себе си всичко свое. Ето, баба иска да попълни сервиза си за ядене; придружавам я до магазина за порцелан и стъклария; тя посочва един супник, капакът на който е украсен с червена ябълка, чинии с изрисувани цветчета. Не е точно това, което баба иска; по нейните чинии има, разбира се, цветчета, но има също и кафяви насекоми, които пълзят по стъбълцата. Собственицата на магазина се въодушевява: тя много добре разбира какво желае клиентката, имала такива, но ето вече три години, откакто

не ги произвеждат; тоя модел е по-нов, по-евтин и освен това с насекоми или без насекоми, цветята винаги си остават цветя, та — да си дойдем на думата — кой ще иска буболечки. Но баба не е съгласна, тя настоява: не може ли да се провери в склада? В склада — да, разбира се, но ще загуби много време, стопанката е сама, продавачът току-що я е напуснал. Настаняват ме в един ъгъл, поръчват ми да не пипам нищо, забравят ме: аз съм подтиснат от крехката чупливост на окръжаващите ме предмети, от прашното им блещукане, от посмъртната маска на Паскал, от нощното гърне, представляващо главата на президента Фалиер. Въпреки това съм второстепенен герой само привидно. Така някои автори изтикват на преден план дребните фигури, а главните герои представят бегло, в непълна светлина. Но читателят не се мами: той е прелистил последните страници, за да види дали романът има добър край; той знае, че бледият младеж до камината има в душата си триста и петдесет страници. Триста и петдесет страници любов и приключения. Аз имах най-малко петстотин. Бях герой на дълга история с щастлив край. Бях престанал да си я разправям — защо? Чувствувах се герой на роман — това беше достатъчно. Времето, теглеше назад старите слисани дами, цветенцата по порцелана и целия магазин, черните поли избледняваха, гласовете заглъхваха, жал ми беше за баба — във втората част сигурно няма да я има. А аз бях началото, средата и краят, събрани в едно съвсем малко момче, вече старо, вече мъртво, *тук*, в полумрака, сред купчини чинии, по-високи от него, и *там*, вън, далеч-далеч, под ослепително яркото траурно слънце на славата. Аз бях частичка от началото на нейната траектория и поток вълни, отразени от преградата в края на пътя. Съсредоточен, напрегнат, докосвайки с една ръка гроба, а с другата — люлката, аз се чувствувах мигновен и великолепен, светкавица, погълната от мрака.

И все пак скуката не ме напускаше — понякога едва доловима, понякога отвратителна; нямайки повече сили да я понасям, отстъпвах пред най-съдбоносната съблазън: от нетърпение Орфей загуби Евридика, от нетърпение аз често губех себе си. Объркан от безделие, случваше ми се да се връщам към натрапничавата идея, когато всъщност би трябвало да я забравя, да я мушна под миндера, да съсредоточа вниманието си върху външния свят; в такива минути ми се искаше да осъществя себе си незабавно, да обхвана само с един

поглед пълнотата на живота, от която преливах, когато не мислех за нея. Катастрофа! Прогресът, оптимизмът, веселите измени и тайната целенасоченост, всичко, което бях добавил лично аз към предсказанията на госпожа Пикар, рухваше в ада. Предсказанието оставаше, но какво можех да правя с него? Пророческо, но празно в своя стремеж да спаси всички мигове, то ги уеднаквяваше; бъдещето, лишено от жизнени сокове, беше само скелет, аз отново се натъквах на затруднението да съществувам и откривах, че то никога не ме беше напускало.

Спомен без дата — седя на една пейка в Люксембургската градина: Ан-Мари ме беше помолила да си почина до нея, защото от много тичане целият бях в пот. Такъв поне беше редът на причините и следствията. Но на мен ми е толкова скучно, че имам нахалството да го обърна наопаки: аз тичах, защото *трябваше* да се изпотя, за да дам възможност на майка ми да ме повика. Всичко водеше към тая пейка; всичко трябваше да стигне до нея. Каква е нейната роля? Не знам и в началото никак не ме беше грижа за това: от всички впечатления, които стигат до мен, не ще пропусна нито едно; има една цел: ще я открия, потомците ми ще я открият. Клатя късите си крачета, които не достигат земята, виждам някакъв мъж с пакет, един гърбушко — това ще ми послужи. Повтарям си прехласнат: „От извънредно голямо значение е да остана на пейката.“ Става ми още по-скучно; вече не мога да се сдържам, рискувам да надникна в себе си: не търся сензационни открития, но бих желал да отгатна смисъла на тая минута, да почувствувам нейната неотложност, поне мъничко да се насладя на оня вроден дар на проникновение, който приписвам на Мюсе или на Юго. Естествено не намирам нищо. Абстрактният постулат на моята необходимост и примитивното усещане на моето битие продължават да съществуват съвместно едно до друго, без да се сблъскат, нито да се слеят. Искам само едно: да избягам от себе си, отново да намеря оглушителната скорост, която ме отнасяше: напразно — очарованието е нарушено. По нозете ми лазят мравки, не мога да си намеря място. Тъкмо навреме небето ми възлага нова мисия — каквото и да стане, длъжен съм да тичам. Скачам от пейката, понасям се с всички сили; на края на алеята се обръщам: нищо не се е помръднало, нищо не се е променило. Крия от себе си разочарованието, скалъпвам поредната история: неоценимите последствия на този пробег ще се изяснят в

1945 година в една мобилирана стая в Орийяк. Твърдя — убеден съм в това, — че съм доволен, възхвалявам се; за да отрежа пътя за отстъпление на светия дух, аз го подвеждам с доверието си: ревностно се кълна, че ще бъда достоен за възможностите, които той ми предоставя. Всичко е повърхностно, всичко е игра на нерви, знам го. Майка ми тутакси се втурва след мен — вълнен пуловер, шалче, палто: оставям се да ме загърнат, ставам истински пакет. Предстои ми да понеса още улица Суфло, мустаците на портиера, господин Тригон, кашлянето на хидравличния асансьор. Най-сетне малкият нещастен претендент е в библиотеката, влачи се от един стол до друг, прелиства книги и ги захвърля. Приближавам се до прозореца, забелязвам една муха зад пердето, притискам я с муселиновата тъкан, насочвам срещу нея смъртоносен показалец. Тоя момент не влиза в програмата; миг извън времето, застинал в неподвижност, единствен по рода си, той не ще остави никакви следи — нито тая вечер, нито по-късно: Орийяк никога не ще узнае за тая смътна вечност. Човечеството дреме, знаменитият писател — светецът, които и мравка не би настъпил — току-що се е появил. Самотно дете, лишено в тая застинала минута от каквото и да е бъдеще, търси силни усещания в убийство; понеже не ми е дадена истинска човешка съдба, аз сам ще бъда съдба — па макар и за тази муха. Не бързам, давам й възможност да отгатне, че над нея се навежда великан: палецът се приближава все по-близо… тя се пуква, аз съм изигран! Не трябваше да я убивам, боже мой! От всички създания тя беше единствената твар, която се страхуваше от мен; сега никой не ме зачита. Насекомоубиец, аз заемам мястото на жертвата, превръщам се на свой ред в насекомо. Аз съм муха, всякога съм бил муха. Повече няма вече накъде… Остава ми да взема от масата „Приключенията на капитан Коркоран“, да се изтегна на килима, да разтворя наслука сто пъти препрочитаната книга; толкова съм уморен, толкова съм тъжен, че вече не чувствувам нищо и още на първия ред се забравям. В пустия кабинет капитан Коркоран, с карабина в ръка, следван от опитомената си тигрица, преследва диви зверове; непроходимият тропически лес бързо ги поглъща; в далечината аз съм посадил дървета, маймуните скачат от клон на клон. Изведнъж Луизон, тигрицата, почва да ръмжи, Коркоран се заковава на място: врагът е близо. Именно тоя вълнуващ момент избира моята слава, за да се върне у дома си, човечеството — да се събуди внезапно и да ме извика на

помощ, светият дух — да ми пошепне тия потресаващи думи: „Ти нямаше да ме потърсиш, ако не ме беше вече намерил.“ Излишно ласкателство: кой друг ще го чуе освен безстрашния Коркоран? Но сякаш чакал само тая декларация, знаменитият писател се връща; далечен потомък скланя русокосата си глава над историята на моя живот, сълзите напират в очите му, бъдещето изгрява, безкрайна любов ме обгръща, светлини изпълват сърцето ми; не се помръдвам, не обръщам внимание на илюминациите, продължавам кротко да си чета. Най-сетне светлините угасват; вече не чувствувам нищо освен ритъм, неудържим тласък напред, раздвижвам се, отместват се, тръгвам, моторът бучи. Усещам скоростта на душата си.

Такова е моето начало, аз бягах, външни сили определяха характера на моето бягство и ме извайваха. През остарялата концепция на културата прозираше религията, тя служеше за образец: детска играчка, нищо не може да бъде по-близко за едно детско сърце. Занимаваха ме със свещената история, с евангелието, с катехизиса, без да ми дадат възможност да вярвам: това доведе до безредието, станало мой личен ред. Имаше огъвания, чувствителни разместванията на пластовете: идеята за свещеното, заимствувана от католицизма, беше вложена в художествената литература, аз не успях да стана вярващ — ето защо в човека на перото виждах ерзац християнин: дело на неговия живот беше изкуплението, пребиваването му тук на земята имаше една-единствена цел — чрез достойно понесени изпитания да заслужи посмъртно блаженство. Смъртта се превърна в обред на прехода, а земното безсмъртие се предложи за заместник на вечния живот. За да си осигуря безсмъртие в съзнанието на човечеството, аз дойдох до заключение, че и самото то ще пребъде навеки. Да угасна в неговото лоно, значеше да се родя и да намеря безкрая, но ако пред мен биха изказали хипотезата, че планетата ще бъде хвърлена в гибел в резултат на някой катаклизъм, дори и след петдесет хиляди години, аз бих изпаднал в ужас; и днес още, загубил всички илюзии, не мога да мисля без страх за изстиването на слънцето: никак не ме е грижа, че людете може да ме забравят още на другия ден след погребението ми; докато те живеят, аз ще бъда между тях — неуловим, безименен, съществуващ във всекиго от тях, както в самия мен съществуват милиарди

покойници, които не познавам, но които пазя от унищожение; но ако човечеството изчезне, то наистина ще убие своите мъртъвци.

Митът беше твърде прост и аз го възприемах лесно. Син на две църкви — протестантската и католическата, — не можех да вярвам в светии, в Дева Мария и даже в бога, докато ги наричаха с тия имена. Бях пронизан от огромната сила на колективното въздействие — това беше вярата на другите, загнездила се в моето сърце, тя дебнеше момента — ако се случеше да преименуват предмета на нейното поклонение и леко да се измени обликът му, още в същия миг го разпознаваше под маската, която ме заблуждаваше, и се хвърляше върху него, сграбчвайки го в ноктите си. Мислех, че се отдавам на литература, а всъщност ставах свещенослужител. Убеждението на най-смирения вярващ у мен се превръщаше в надменна увереност в предопределението. Предопределен? Защо пък не? Нима всеки християнин не е божи избраник? Аз растях като бурен в наторената почва на католицизма, корените ми смучеха животворните й сокове. Оттам дойде и тая сляпа прозорливост, от която страдах цели тридесет години. Една сутрин през 1917 година в Ла Рошел чаках другари, заедно с които трябваше да отида в лицея; те закъсняха и чудейки се как да се развличам, реших да мисля за всемогъщия. В същия миг той стремглаво се спусна по небесната синевина и изчезна без всякакво обяснение. Той не съществува, казах си аз с почтително учудване и сметнах въпроса за приключен. До известна степен той действително беше приключен, защото оттогава насам никога не съм изпитал и най-малкото желание да го възкреся. Но оставаше другият, незримият, светият дух — тоя, които гарантираше дадените ми пълномощия и направляваше живота ми с помощта на безименни, велики свещени сили. От него беше по-трудно да се избавя, защото се беше настанил в задната част на главата ми, в тези скришом придобити понятия, които използувах, за да разбера, оценя и оправдая съществуването си. Още дълго писах само затова, за да моля смъртта — предрешената религия — да изтръгне живота ми от ноктите на случайността. Предадох се на църквата. Войнствуващ неин привърженик, аз търсех спасение в творчеството; мистик, опитах се да разбуля мълчанието на битието чрез досаден шум на думи и, главно, като на мястото на предметите поставях имена: това значи да вярваш. Не виждах ясно. Докато траеше помрачението, смятах, че съм се измъкнал от тая каша. На тридесет

години успях да извърша сръчен фокус: да опиша в „Гадене“[15] — и вярвайте ми, съвсем искрено — жалкото, безцелно и неоправдано съществуване на себеподобните си, но да премълча своето. Естествено, аз бях Рокантен[16], без всякакво снизхождение показвах чрез него същността на живота си, но в същото време бях аз, избраникът, летописецът на ада, фотомикроскоп от стъкло и стомана, насочен към собствената ми протоплазма. По-късно весело обясних, че на човек е невъзможно да живее сам със себе си; аз също нямах тая възможност, но се отличавах от другите с пълномощията си, които ми даваха право да изявявам тая невъзможност, преобразявайки я тутакси в най-интимна своя възможност, обект на мислите ми, трамплин на славата ми. Бях пленник на тия очевидни истини, но не ги забелязвах — виждах света през тях. Фалшив до мозъка на костите си, плод на мистификация, аз радостно пишех за това колко тежки са условията на човешкото съществуване. Догматик, съмнявах се във всичко, освен в това, че съмнението е знак за моето избраничество; с едната си ръка възстановявах това, което рушах с другата, считах колебанията си залог за своята устойчивост. Бях щастлив.

Оттогава се промених. По-късно ще разкажа какви киселини разядоха прозрачната ризница, която ме деформираше, кога и как се запознах с насилието, кога установих своята уродливост — която дълго време беше моя негативна опора, негасената вар, в която се разтвори детето чудо, — какви причини ме заставиха да мисля системно напук на себе си, до такава степен напук, че колкото повече ми досаждаше собственото ми съждение, толкова по-очевидна ми ставаше неговата истинност. Илюзията на предопределения се превърна на прах; мъките, изкуплението, безсмъртието — всичко рухна, цялата постройка се превърна в руини, залових светия дух в мазето и го изгоних; атеизмът е трудно нещо и изисква издръжливост: мисля, че съм го довел докрай. На всичко гледам ясно, трезво, зная задачите си и сигурно заслужавам награда за доблестно изпълнен граждански дълг; ето вече десет години, откакто съм човек, който се събужда излекуван от продължително мъчително и сладостно безумие, който още не може да се окопити, не може без смях да си спомни някогашните си заблуждения и вече не знае какво да прави с живота си. Отново, както когато бях на седем години, станах пътник без билет: кондукторът е влязъл в моето купе, но сега не ме гледа така строго,

както някога: всъщност той е готов да си отиде, оставяйки ме спокойно да завърша пътуването си; само трябва да му посоча някоя, каква да е, извинителна причина и той ще се задоволи с нея. За съжаление не мога да измисля нищо, пък и нямам никакво желание за това: така ние ще си останем заедно, притеснявайки се един от друг, до Дижон, където, сигурен съм, никой не ме очаква.

Загубих вяра, но не се отрекох: продължавам да пиша. Каква друго да правя?

Nulla dies sine linea.[17]

Това е навик, пък и нали ми е професия. Дълго смятах перото си за шпага: сега се убедих в безсилието му. Но както и да е: аз пиша и ще пиша книги; те са нужни и все пак са полезни. Културата никого и нищо не спасява, нито оправдава. Но тя е рожба на човека: той се отразява в нея, разпознава се в нея; само в това критично огледало може да види своя образ. Впрочем тая овехтяла, грохнала постройка — самоизмамата — е моят характер: от невроза можеш да се излекуваш, но от себе си — не. На петдесет години още съм запазил детските си черти, макар и износени, изтрити, потъпкани, напъхани някъде дълбоко, премълчавани. Обикновено те се спотайват в сянка, дебнат: и при най-малко невнимание надигат глава и предрешени, излизат на бял свят. Искрено се стремя да пиша само за съвременници, но се дразня от сегашната си известност — това не е истинска слава, защото съм още жив, и все пак е достатъчна, за да се окажат несъстоятелни старите ми мечти: значи ли, че още ги храня тайно? И да, и не. Очевидно аз съм ги приспособил: като не можах да умра неизвестен, понякога се залъгвам, че приживе ме отричат. Гризелда не е умряла. Пардаян е още в мене. И Строгов. Аз принадлежа само на тях, те принадлежат на бога, а аз не вярвам в бога. Иди, че разбери. Що се отнася до мене, аз се чудя и понякога се питам дали не се преструвам, че губя, за да спечеля по-сигурно, и не тъпча ли някогашните си надежди, за да ми бъде стократно върнато всичко. В такъв случай ще бъда Филоктет: величествен и зловонен, тоя сакат човек безусловно пожертвувал всичко, дори и лъка си, но можем да бъдем сигурни, че тайно очаква наградата си.

Но да оставим това. Мами би казала: „Да не се впускаме в излишни подробности!“

В безумието си обичам най-много това, че още от първия ден то ме предпазваше от изкушенията на „елита“: никога не съм се смятал за щастлив притежател на някакъв „талант“. Единствената ми цел беше да се спася — с празни ръце и джобове — само чрез труд и вяра. Моят с нищо неподкрепен избор не ме издигаше над никого: без снаряжение, без оръжие, аз цял се отдадох на творчество, за да се спася цял. Но ако оставя неосъществимото вечно блаженство в склада на реквизитите, какво остава тогава? Остава един цял човек, сбор от всички човеци, равен на всички и всеки равен нему.

---

[1] Момиченце, около което френският буржоазен печат вдигна в 1955 г. сензационен шум, обявявайки го за гениална поетеса. — Б.пр. ↑

[2] Бог творец според философията на Платон. — Б.пр. ↑

[3] Суан — герой от романа на Марсел Пруст „По следите на загубеното време“. — Б.пр. ↑

[4] Ако сте снизходителни към себе си, снизходителните люде ще ви обичат; ако тормозите съседа си, другите съседи ще се смеят. Но ако бичувате душата си — всички души ще възроптаят. — Б.а. ↑

[5] Обръч за игра, при която един играч хвърля обръча, а друг го улавя с пръчка. — Б.пр. ↑

[6] фр. Guernesey — Бел.кор.ел.изд. ↑

[7] Префект на полицията от 1893 до 1912 г. — Б.пр. ↑

[8] Еретическа секта от Средновековието. — Б.пр. ↑

[9] Герой от пиеса на Е. Ростан — Б.пр. (Друго общоприето произношение: Шантеклер — Б.кор.) ↑

[10] Снимка, направена с дагеротип — първия фотоапарат, създаден от Дагер. — Б.пр. ↑

[11] Подходящ човек на подходящо място (англ.). — Б.пр. ↑

[12] Ученици в лицей, които в свободното от занятия време се връщат по домовете си, в противовес на онези, които остават в интерната (общежитието) на учебното заведение. — Б.кор. ↑

[13] Известен скулптор. — Б.пр. ↑

[14] Завинаги (лат.). Б.пр. ↑

[15] Първият роман на Сартр. — Б.пр. ↑

[16] Герой от романа „Гадене“. — Б.пр. ↑

[17] Нито ден без ред (лат.) — Б.пр. ↑

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

http://chitanka.info

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.